DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14180

Bielsko-Biała Memorial Book

Miron, Elijahu

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR	Miron, Elijahu.
TITLE	Belits-Biala = (Belisko-Biala) : Pirke ʼavar / ha-takin, Eliyahu Miron.
DESCRIPT	182 p., [10] p. of plates : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Bielsko-Biała -- History.
	Bielsko-Biała (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Bielsko-Biała.
ADD'L TITLE	Bielitz-Biala = (Bielsko-Biala)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ביליץ-ביאלא

(בילסקו-ביאלא)

פרקי עבר

התקין

אליהו מירון

ישראל תשל"ג - 1973

תוכן העניינים

ב ש ע ר ה ס פ ר

העיר ביליץ

קהילת ביליץ לדורותיה ולתקופותיה

לתולדות היהודים בביליץ

הקהילה היהודית

החינוך היהודי לשלוחותיו השונות

אגודות וארגונים

אגודת "חברותה"

" "השחר"

" "אמונה"

" "התחיה"

אגודת הספורט "הכוח"

" " "מכבי"

ארגון "ההגנה"

הכלכלה היהודית

מעמד היהודים בכלכלה

בעל-המלאכה היהודי

תנועות וזרמים

היהדות האורתודוקסית

התנועה הציונית למפלגותיה

התאחדות

המזרחי

המפלגה הרביזיוניסטית

ציוני ביליץ

ו י צ " ו

תנועות הנוער

הכשרה ועליה

ע ת ו נ ו ת

שבע מאות גליונות העתון "יידישעס פאלקסבלאט"

אישים ודמויות

פרופ׳ ד"ר מיכאל ברקוביץ

ש.ז.ח. הלברשטט

א.ד. רוזנברג

הרב צבי שמואל הירשפלד

שושלת רפפורט

משפחת הרבנים שטרן

בילין-ביאלא וסביבתה

ביאלא

סקוטשאו

דזידזיצה

הקהילה בכליונה

ערב הפלישה הגרמנית

הגירוש לפני השואה

ערב המלחמה

בימי הכיבוש הנאצי

סיפורה של ניצולת

הרב האחרון בבילין

בין שרידי חרבות

ד פ י ז כ ר ו ן

בשער הספר

מתוך תחושת חובה עמוקה שהעמסנו עלינו להנציח את זכרון הקהילות בילי׳ץ-ביאלא, מגישים אנו ליוצאי קהילות אלה את הספר המכיל ואוצר בקרבו פרקים רבים וחשובים על חייהם ופעלם של בני אחינו במשך תקופת קיומן של הקהילות - תקופה הכוללת למעלה ממאה שנה.

הרעיון להוציא ספר זכרון העסיק את הפעילים מבין יוצאי הערים שנים רבות. למרבה הצער הם העלו חרס. עד שקבוצה קטנה של פעילים נטלה על עצמה את משימת הכבוד והתמסרה לה בלהט מתוך התנדבות למופת והצליחה להוציא לפועל רעיון קודמיהם.

לא עמדו לרשותנו ארכיונים או מקורות אוטנטיים על הארועים בתקופה ההיא, נזונו בעיקר מספוריהם של בני דורנו ופרורי עתונים מהשנים שעברו. האחור רב-השנים שחל בהוצאת הספר, צמצם מאוד את מקורות האינפורמציה. רבים מבין האנשים שעמדו במרכז החיים הציבו- ריים במשך הדור האחרון, הלכו לעולמם ולקחו עמם זכרונותיהם - חומר היסטורי בעל חשיבות רבה.

בסיפוק רב אנו מגישים לבני עירנו את הספר, פרי מאמצים והקרבה חומרית. אנו מודים מקרב-לב לבני העיר אשר הושיטו לנו את עזרתם המוסרית והחומרית וללא הגזמה רשאים הם לרשום את סיום משימתנו כהצלחתם הם.

תודתנו נתונה לארכיון הציוני, לספריה האוניברסיטה העברית בירושלים, למוסדות ואישים אשר סייעו לנו בריכוז החומר, לאנשי מק- צוע ולבית-הדפוס, שתרמו חלקם החשוב בעיצוב החומר ובהדפסתו.

העיר ביליץ

א.

ביליץ, עיר בשלזיה האוסטרית, נוסדה בשנת 1267. היא שוכנת בקצה הדרומי-מערבי של קיסרות אוסטריה-הונגריה לשעבר והנהר ביאלקה מהווה קו גבול אדמיניסטרטיבי בין המחוזות שלזיה וגליציה. אזור זה נקרא עד לשנוי המפה המדינית בשנת 1918, "פינת שלושת המלכים" "Drei Kaiserecke" ובו נפגשו הגבולות של אוסטריה, גרמניה ורוסיה. ביליץ כפופה היתה, מבחינה אדמיניסטרטיבית בראשונה לדוכסות טעשען ובסוף המאה ה-17 לאצילות (האוגביץ). 20 שנה לפני היווסדה של העיר, השתרעו כפרים רבים במרחק כ-4 ק"מ מהגבול ז"א מהנהר ביאלקא, הגדולים ביניהם היו: אלטביליץ, אלקסנדרפלד, קמיץ ועוד - כולם מאוכלסים דוברי גרמנית, ומבוססים מבחינה כלכלית.

מה היו איפוא, הסיבות ליסודה של עיר חדשה במרחק של 3-4 ק"מ מכפרים אלה?

מתקבל על הדעת שהמניעים היו גאופוליטיים ואסטרטגיים. הזעזו-עים הפוליטיים שפקדו בתקופה זו את האזור כולו החריפו עם הפלישה המאיימת של המונגולים. היה זה בשנים 70 - 1255. הפולשים הסתערו בכיוון מערב ונעו בדרך התקדמותם לעבר גליציה (קרקוב) ושלזיה. על כך נוספה עוד ראשית ההתפוררות של המלוכה הפולנית, שעוררה חששות לבטחון הגבולות של האזור הקרוב. תבוסת המונגולים בקרב ליגניץ הרחיקה את הסכנות המידיות, אולם למרות זאת החליטו השלטונות לבצר את הגבול הפרוץ עם גליציה שעל גדות הנהר ביאלקא, המשמש גבול טבעי, ומכשול אסטרטגי מתאים למטרה זו. הביצור המושלם ביותר היה, הקמת עיר מבוצרת בעלת אוכלוסיה גדולה על כל המיבנה הכלכלי והארגוני שבה.

הגשמת התכנית לבנין העיר נתקלה כנראה בקשיים רבים. המשתקעים בתוכה היו מעטים ובאו טיפין טיפין. בתום 250 שנה לאחר יסודה, מנתה האוכלוסיה 800 נפש. בפרק זמן זה גדלה דוקא האוכלוסיה הכפרית בסביבה במידה ניכרת. יעודה להיות עיר גבול לא עודדה את רצון המועמדים הפוטנציאליים.

באמצע המאה ה-16 נתעוררה יזמה מחודשת לפיתוחה של העיר, בהקשר לבעיות בטחון. יחסי המסחר בין המדינות התרחבו חיש מהר. כנתיבי תחבורה שמשו הדרכים המובילות ממזרח (רוסיה) למערב (גרמניה ומדרום (הבאלקן) צפונה. ביליץ וסביבתה היוו צומת-תחבורה חשוב במרחב זה. אולם, התחבורה סבלה קשות מפגיעות שודדים, מיפשי שלל, וממכת ההברחות, אשר פרחה ללא מעצור. מצב זה הניע את השלטון להחיש את איכלוס האזור ולאחוז באמצעי פיקוח יעילים יותר, כגון בנין טירה מבוצרת על גבעה המשקיפה על מרחב גדול. כמו כן, הוקמה חומה מסביב לעיר אשר בודאי תרמה להרגשת הביטחון לתושבי העיר ולאלה שעתידים היו להשתקע בה.

ביליץ - המרכז

בית הכנסת הגדול (הטמפל)

היה שכר ליזמה מחודשת זו. בשנת 1700 הגיע מספר הנפשות ל-3000. ברם, הדבר החשוב ביותר, היה בהתחלת פיתוחה של מלאכת האריגה, אשר הבטיחה פרנסה לרבים. קבוצות אורגים מומחים מפרוסיה הובאו במיוחד על ידי השלטון כדי לשמש גרעין מקצועי לענף החדש. ענף זה שימש כתש-תית להתפתחותה המפליאה של תעשיית הטקסטיל לעתיד לבוא והיווה את הגורם החשוב ביותר לגידול המהיר של האוכלוסיה בעיר, אשר תוך 200 שנים גדלה פי עשרה.תעשיית הטקסטיל היתה הבסיס עליו ניבנתה הפירמידה הכלכלית האיתנה של העיר. קמו מפעלי תעשיה רבים, חלקם הקשורים לענף הטקסטיל ומכונות אריגה, מטוויות, מצבעות ועוד. קמה תעשיית מתכת שתוצרתה רכשה לה שם בשווקים בחו"ל.

פעילות סוערת זו בתעשיה השפיעה במישרין על ענפי כלכלה אחרים, במסחר ובמלאכה, במקצועות החופשיים ובשרותים. ביליץ הפכה לאחד המרכ-זים התעשייתיים בקיסרות האוסטרית-הונגרית וגם לאחר צרופה לפולין בשנת 1918 שמרה על מעמדה זה.

<u>ב</u>

ביליץ השתייכה למרחב הגרמני בקיסרות האוסטרית-הונגרית. אוכלוסיתה היתה גרמנית לפי מוצאה או כתוצאה מהתבוללותם של מיעוטים פולניים ויהודיים. יסודות העיר, דפוסיה הכלכליים והחברתיים כוונו על ידי השלטון. סגנון החיים בביליץ היה חיקוי לזה שהיה קיים במטרופולין - בוינה. למרות המרחק הגיאוגרפי היו הקשרים עמה הדוקים בכל המישורים. מבחינה תרבותית וחינוכית ניזונה העיר מוינה בהשכלה גבוהה, בעתונות, בתיאטרון ומוזיקה. הכתובת הבלעדית לציבור בביליץ היתה הבירה - וינה העליזה. השכלה גבוהה רכשו בני העיר בווינה. העתונים שנקראו באו משם, להקות תיאטרון אופירה ואופירטה מוצאן מוינה. בשביל עשירי העיר היתה האופנה הווינאית הקובעת והמחייבת. לא בכדי הדביקו לעיר זו את התו "וינה הקטנה"! אכן, מדיניות האינטגרציה של הממשל זכתה להצלחה מלאה. היא הושגה לא באמצעי כפיה, אלא בדרכי נועם. אלפי התושבים, אשר הגיעו לעיר במשך 100-150 שנים זכו לעידוד, להבנה ולעזרה מאת השלטון הגרמני. על בני המיעוטים, לא הופעל לחץ להתבוללות ולהשתלבות עם הרוב. נדרשה רק לויאליות ונאמנות לקיסרות האוסטרית ולרוב הגרמני השליט במדינה רבת הלאומים. התושבים זכו לתמורה נאה. שגשוג כלכלי, שוויון אזרחי ויציבות, חיים ללא פחדים וזעזועים. הם התבוללו מתוך תאווה ורצון.

בשנת 1914 בקיץ, התעוררו תושבי ביליץ לקול תרועות המלחמה שפרצה בין אוסטריה לסרביה והפכה למלחמה עולמית. תושבי ביליץ קבלו אותה כשהם עליזים ומתרוננים, בהפגנות שמחה והזדהות, כאפיזודה קצרת ימים - או כפי שהנואמים הבטיחו להמונים המפגינים - "זה יהיה טיול קצר לסרביה ומונטונגריה".

בתום ארבע שנות המלחמה העקובה מדם – דמם של הרבה מבני ביליץ, מתנדבים רבים וביניהם צעירים יהודים – התמוטטה הקיסרות האדירה, ששלטה על מרחבים עצומים, מגבול רוסיה עד לאיטליה ועל בני לאומים שונים. על חורבנה של אימפריה זו קמו מדינות עצמאיות, אשר השיגו את חרותן לא באש ולא בחרב. הן קבלו אותה על מגש כסף, מידי ההשגחה ההיס- טורית. ביליץ וחלק משלזיה צורפו למדינת פולין החדשה.

ג

בימי שלטונה של פולין מ-1920 עד 1939 עברה ביליץ תהליך הדרגתי של השתלבות בשלטון החדש. על פי חוזה השלום הובטחו לתושבים הגרמנים זכויות כמיעוט לאומי. הן גם קויימו במידה רבה על ידי השלטון, אולם, השינויים החברתיים והכלכליים ומדיניות האינטגרציה שהנהיג השלטון הפולני, כרסמו במעמדם של הגרמנים. כוחם המספרי ירד עקב השתקעותם של תושבים חדשים – פולנים ויהודים. כתוצאה מהבחירות לעיריה בשנת 1928 התברר שהגרמנים איבדו את הרוב בשלטון העירוני. לשון המאזניים בין הגרמנים והפולנים היוו היהודים, שבפרק זמן זה עלו במספרם ובמעמדם בעיר.

היחסים בין הגרמנים לבין היהודים התחדדו. הם לא סלחו ליהודים על הנתקותם מהחזית המשותפת נגד השלטון במישור התרבותי והחברתי. ליהו- דים לא היה עניין בכך. עם התגברות התנועה הנאצית בשנים 1932-33 בגרמניה ואוסטריה, הגיעו שלוחותיה גם לביליץ. האוכלוסיה הגרמנית גילתה אהדה גלויה לאחיה שמעבר לגבול. נציגם של הגרמנים בסיים הפולני היה מראשי הנאצים בביליץ. בטרם עלה היטלר לשלטון בגרמניה, לא חשש הנציג הנאצי בביליץ להופיע בפומבי במדי הנאצים. הפולנים חששו לפגוע בו. נטיית ליבם של הגרמנים נתגלתה ביום כיבוש העיר על ידי הנאצים. גדודי נוער שהוכשרו במחתרת הופיעו על סמליהם ונשקם בחוצות העיר ועזרו לכובשים ל"השליט" את הסדר הגרמני. קרבנותיו היו היהודים, שלא הספיקו לעזוב את העיר במועד. כולם נפלו חלל בשואה האיומה שפקדה את יהדות פולין.

גרמני ביליץ באו על עונשם לאחר מפלת הגרמנים במלחמה. בפקודת השלטון הפולני גורשו כל הגרמנים לעבר הגבול הגרמני. ביליץ, אשר בשנים אלה התאחדה עם ביאלא השכנה בשם בילסקו-ביאלא, נשארה נקיה מיהודים וגם מרוצחיהם הגרמנים.

קהילת בילץ לדורותיה ולתקופותיה

לתולדות היהודים בביליץ

א

לפי תעודות שנמצאו בארכיון השלזי בטרופאו, מתאשרת ההנחה שראשוני היהודים השתקעו בביליץ במחצית השניה של המאה ה-17. יהודים נזכרים בתלונה שהגיש ב-8.12.1677 ארגון הסוחרים בביליץ נגד "יהודי המכס" – יעקב זינגר, – כנראה חוכר המכס מידי השלטונות. עיקר התלונה, שהנ"ל השתקע בעיר. היה זה מקרה יוצא דופן, שעורר את תשומת ליבו של ארגון הסוחרים, אשר מילא חובה פטריוטית להעיר את אוזני השלטונות על הפגיעה בחוק וסדר הטוב של העיר. יש להניח שיהודי זה מתיחס למשפחת זינגר, אשר קיבלה מידי הדוכסות טעשען – אליה השתייכה העיר ביליץ – את הזכיון לגבות את המכס באזור ביליץ. מסתבר, שהיהודי זינגר יכול להחשב כ"מייסד" הישוב היהודי בביליץ, הוא היה החלוץ לחדירתם האיטית של יהודים נוספים עוד בתקופה, שהשליטים בשלזיה אסרו על ישיבתם של יהודים בעיר. בשנת 1695 הגיש שוב ארגון הסוחרים תלונה נגד אותו יהודי זינגר. הפעם התאו-נן על כך, שהוא התחיל לעסוק בייצור יי"ש בחשאי וחטאו השני היה שהפסיק לשלם את המס המוטל עליו כ"יהודי החסות". קשה להניח שיהודי זה העז להתחצף כלפי שלטונות העיר ולהתנכר לחובתו כלפיה. יש להניח שהוא שילם את המסים ישירות לדוכסות בטעשען, ממנה קיבל הרשיון וגם את זכות הישיבה בעיר. הדוכסות העדיפה להעלים פרק זה מעיריית ביליץ. לפי המצב התחוקתי שהיה קיים, נאלצה העיריה להשלים עם מעשיו של היהודי הבלתי רצוי, החי בחסות הדוכסות.

מצבם של יהודי שלזיה המעטים הורע בראשיתה של המאה ה-18. השלטון המרכזי בווינה החליט לצמצם את ענפי התעסוקה המותרים ליהודים וציווה לבדוק את כשרות הרשיונות המעניקים ליהודים רשות ישיבה במקומות השונים. על מנת להכביד יותר על יהודים אלה, נתפרסם בפקודת הקיסר קרל ה- 6 בשנת 1713 צו המטיל על היהודים מס מיוחד לאוצר המדינה, נוסף על המסים וההיטלים שגובים מהם השלטונות המקומיים.

הגזירות וההכבדות לא הפיסו כנראה את רוח השליטים. מציאותם של מתי מעט יהודים הטריד מנוחתם. בשנת 1735 נערך שוב מפקד היהודים בכל שלזיה. השלטונות המקומיים נדרשו לקיים בקפדנות ובחומרה את ההוראות ולבדוק במיוחד ענין הנשואים שנתקיימו בקרב יהודים, מספרם ומועדם. לפי המפקד נמצאו בזמן עריכתו ארבע משפחות יהודים: יוסף מוזס, אברהם לבל, יצחק גלאטא ומשה הרצקו. בסיפוק רב מדגישים הפוקדים שבביליץ לא נת-קיימו נשואים כלל.

כפי הנראה הוכיח המפקד כי חרף כל ההגבלות וההכבדות הצליחו יהו-דים בתחבולות שונות "להסתנן" למקומות שונים בשלזיה ומספרם גדל.לתיקון

עות זה ציווה השלטון המרכזי בווינה לגרש משלזיה, כל יהודי שלא יוכיח כי נכלל במעמד "יהודי החסות" על פי תעודות בעלות תוקף. תעודות אלה רשאים היו להעניק האצילים בעלי האחוזות לאלה שהועסקו על ידם. בביליץ נהנתה ממעמד זה משפחת יוסף מוזס שהיתה בת חסותה של גרף פון האוגביץ, שליט אחוזת ביליץ. יוסף מוזס ובני משפחתו הועסקו על ידי אציל זה במלאכות שונות. הוא היה חוכר מכס, גובה מסים וניהל את משק הכספים של האחוזה. הרשיון לישיבה ניתן אמנם על שמו של יוסף מוזס – אולם, למעשה ומתוך ההעלמות מדעתו של האציל, כללו ברשיון את כל בני משפחתו במובן הרחב ביותר. על משפחה זו נימנו בנים ובנות, כלות וחתנים ואף כאלה שעבדו בשרותי הבית של המשפחה. כאמור עמד בראש משפחה מסועפת זו יוסף מוזס. בשנים מאוחרות יותר הוא החליף את שמו לפנהס. שרותיו של יוסף פנהס למיטיבו האציל היו כנראה רבים ומועילים מאוד. בניגוד למקובל ולהנחיות החוק, העניק האציל לשני בניו של יוסף פנהס, זכות ישיבה על שמם, אשר גרם שוב להרחבת מסגרת המשפחות. אחד מבניו, יחזקאל, התמסר כולו ללימוד תורה. הוא בילה שנים בישיבות החשובות בזמן ההוא, בפראג ובליבניץ, שם גם קיבל סמיכות לרבנות. הוא עזב את ביליץ וכיהן שנים רבות כרב בקהילות אוסטריץ וטרצאו, ולאחר מכן בקרלסבורג בזיבנבירגן.

מעניין לציין פרט מיוחד הקשור בשמו של הרב יחזקאל פנהס ויהודי ביליץ. שמו של יחזקאל פנהס, כלמדן מופלג וגדול בתורה התפרסם ברחבי המדינה. בשנות היעדרו מביליץ גדל מספר המשפחות היהודיות, אשר הרגישו צורך ברב בר-סמכא ובמנהיג של העדה המתפתחת. בחתימת 18 ראשי המשפחה הופנתה לרב יחזקאל פנהס בקשה לקבל את כהונת הרב בקהילתם – בעיר מולדתו ולהמשיך בקשריו עם ציבור זה. הבקשות והתחנונים לא הועילו, גם הצעות תשלום מפתות לא שינו דעתו של יחזקאל פנהס. הוא ראה בכהונתו בקרלסבורג חובה קדושה שבשום פנים אין להפקירה.

עצומה זו של 18 ראשי-אב השאירה לנו תעודה המעידה, שאמנם בשנת 1816 גרו לפחות 18 ראשי משפחה יהודים בביליץ ויש לראות ציבור זה כקהילה הראשונה בתולדותיה, גם אם עדיין לא ניתן לה הכשר חוקי על ידי שלטונות המדינה.

<u>ב</u>

על מעמדם של היהודים במחצית השניה של המאה ה-18, יחסי השלטון והאוכלוסיה הגרמנית כלפיהם מוצאים אנו פרטים מאלפים בספרו של ד"ר תאודור האאזה, שהופיע בשנת 1873, הדן על "תעשיית האריגה בביליץ והתפתחותה ההיסטורית". המחבר, אישיות חשובה, ממנהיגיה הרוחניים של הכנסיה, בעל גישה הומנית וליברלית בתפישת עולמו, מקדיש בספרו פרקים חשובים לתולדות היהודים בביליץ, שיש להם ערך רב להבנת תהליכי השתקעותם של היהודים בעיר זו, השתלבותם בחיי הכלכלה והחברה, עד שהצליחו להגיע, בפחות ממאה שנה, לגורם מכוון ומשפיע בשגשוגה הכלכלי וההברתי של העיר, אשר יצאו לה מוניטין בקיסרות האוסטרית, ואף מעבר לגבולותיה.

בפרק הדן במצב ענף האריגה בראשית המאה ה-18 נסקר המצב ומתואר מתוך ידיעה כוללת ומוסמכת. המקור העיקרי לקיום האוכלוסיה היה ענף האריגה, המסחר בצמר, ושיווק הבדים המיוצרים. המסחר מצמר ובבדים נמצא בעיקר בידי יהודים. למעלה מ-500 אורגים עצמאיים העסיקו אלפי עובדים שכירים, שגרו בביליץ בביאלא, ובכפרים הסמוכים. התוצרת היתה נמכרת לגליציה, להונגריה וגם לטורקיה הרחוקה הגיעה. חשוב לציין שהמסחר בתוצרת האריגה נמצא ברובו או כמעט כולו בידי יהודים. נתונים אלה מוכיחים את חשיבותו של ענף האריגה וחלקם של יהודים בשגשוגו. התפתחותה של העיר היתה תלויה וקשורה לשגשוג הענף וכולם היו מעונינים בהתפתחותו המהירה. עדיין קטנה ומעוטת אוכלוסים, היתה העיר. היו בה 550 בתים, בהם גרו 4200 נפש. במספר זה לא כלולים "הזרים", אשר גרו בעיר באופן ארעי. הם לא נחשבו כתושביה. "זרים" אלה היו יהודים, שהיו קשורים בעיסוקם אך ורק בענף האריגה.

את המעמד הדומינאנטי בעיר היוו אנשי האריגה, היצרנים וסוחרי הבדים. למעמד זה היתה השפעה רבה על שלטונות העיר ועל הנעשה בתוכה בכלל. הם ראו עצמם מפאת כוחם הכלכלי כ"אדוני העיר". ארגון האורגים היה מעוניין בפעילותם של היהודים בעיר שהפיקו מהם תועלת מירבית. הם היוו לפי הכרתם גורם חיובי ומועיל שחלקם ניכר בפיתוח העיר. ארגון האורגים לא ראה בעין יפה את ההגבלות שהטיל השלטון על היהודים, וחלוקתם ל"נסבלים" ול"יהודי חסות" ויתרם שנחשבו ל"זרים, אשר לעתים תכופות נאלצו להיאבק להשגת חידוש הרשיונות לשהותם בעיר. האורגים בתחושת עוצמתם והשפעתם בעיר, לחצו על השלטונות לשנות את גישתם ליהודים, ולאפשר להם להמשיך בפעולותיהן הברוכות. הם דרשו לחסוך מהיהודים סבל ועלבונות ועל ידי כך למנוע מהם עזיבת העיר. בתזכיר מיום 21.8.1761 למועצת העיר (אחד מרבים ששוגרו כבר קודם) החתום על ידי ארגון האורגים כתוב: "אנחנו המייצגים את הענף הכלכלי החשוב ביותר בעיר, מפנים את תשומת לבכם לפעולות המזיקות הנעשות על ידי "הדוכסות" נגד הסוחרים היהודים, שבאו אלינו מפולין. ידועים לכם בודאי הקשיים בהם אנו ניתקלים להשיג את הצמר - החומר הגלמי העיקרי - לייצור הבדים. מפעלי-אריגה רבים שובתים מעבודה, בגלל מחסור בצמר, וצפויה סכנת שיתוק של הענף כולו, אם תישלל מהיהודים האפשרות להמשיך בעיסוקם - עקב הפגיעות והעלבונות מידי הדוכסות. מצידנו עשינו מאמצים גדולים להדק את קשרינו עם היהודים, הפקנו מהם תועלת מרובה, הן על ידי אספקת הצמר בתנאים נוחים והן במכירת הבדים על ידם. מותר להוסיף, שגם הדוכסות וגם העיריה זוכים להכנסות גדולות מגביית המכס ורשיונות התנועה. משום כך מעוררת הגזירה החדשה נגד היהודים את זעמנו והתנגדותנו. לפי גזירה זו חייב כל יהודי הבא לעירנו לצורך עיסוקיו, לשלם לקופת הדוכסות "כופר נפש" תמורת הגנה עליו. תמהים אנו על מס בלתי-חוקי ומעליב זה. אנו שואלים: איזו הגנה מעניקה הדוכסות ליהודים? לדעתנו, זו היא אמתלה לסחיטת כספים! יהודים אלה מתא ים בבתי-הארחה בעירנו ואוכלים במסעדות. הם שוכרים מחסנים לאיחסון הצמר - כל זה הוא לטובת תושבי העיר. הם שוהים בעיר לפי צורך

עיסוקם וחוזרים לבתיהם עם גמר התעסקותם. על מה מגינה הדוכסות? אנו בטוחים שהדוכסות פועלת ללא הרשאת השלטונות המרכזיים, וללא יסוד חוקי".

בתזכיר הנ"ל מבליטים הטוענים פרק סימפטומטי על סולידריות בין יהודים. סוחרים יהודים מאודרברג וזוראו (מורביה) שהוצע להם לשמש תחליף לסוחרים היהודים מפולין, הסכימו אמנם לשלם את המס החדש - אולם היתנו תנאי, שפעולתם של הסוחרים היהודים מפולין והונגריה לא תופרע על ידי השלטונות - תנאי שהדוכסות היתה מוכנה לקבלו.

בסיום התזכיר, מבקשים הטוענים, להעביר בדחיפות את תלונתם לשלטונות המוסמכים בווינה, בליווי המלצה חמה של מועצת העיר. תלונתו התקיפה של ארגון האורגים נשאה פרי. הדוכסות נכנעה להוראת השלטון המרכזי - אולם, המשיכה לזומם מזימותיה. לאחר תקופה קצרה חידשה הדוכסות את תביעתה לתשלום "כופר נפש". שוב התאונן ארגון האורגים בתזכיר למועצת העיר. בתלונה תוארו הדברים כדלהלן: "בעירנו השתקעו זמנית היהודים מסלושין (סלובקיה) יעקב דוד ופיבוש וולף. מיד לאחר בואם לעיר הם נדרשו על ידי נציג "הדוכסות" לשלם את "כופר הנפש", שהפעם נקרא בפיה "כופר ההגנה". המס הוא בגובה של 2 דוקאטים לשנה ויש לשלמו בעד חמש שנים מראש. הנתבעים סרבו למלא אחרי הדרישה. כתוצאה מכך החרימה הדוכסות את סוסיהם והעגלות בהם הם הגיעו לעיר. לאחר ששני אזרחים מכובדים הסכימו לערוב לתשלום הכופר, בוטל העיקול."

מקרה זה הובא לידיעת ראש העיר והוא דיווח על כך לשלטון המחוז, בתזכיר מיום 29.8.1761. ראש העיר הסתמך על הודעה ממשלתית שפורסמה ברב לפיה השלטון מעודד את קשרי המסחר של יהודים עם שלזיה - היות והמסחר בתוצרת חקלאית, צמר ובדים, הוא חיוני לאוכלוסיה כולה.

שלטונות המחוז ציוו אמנם על הדוכסות להפסיק את גביית המס הבלת חוקי, אולם מדי פעם בפעם ניסתה הדוכסות את כוחה מחדש וגם הצליחה בכך, או משום שהסוחרים הנתבעים ניכנעו לתביעה ושלמו את הכופר, או שהסרבנים לא התאוננו בפני מועצת העיר, וויתרו על שהותם בתוכה. קרו גם מקרים שסוחרים העזו להתנגד לתביעת התשלום לדוכסות, בהסתמך על הוראת השלטונות ולא שמו לב לאיומיו של נציג הדוכסות. מסופר על מקרה שנציג הדוכסות חיפש מקל, ובמכות וגידופים גרש את המסרב ורדף אחריו עד לשער היציאה של העיר. מקרה זה הגיע לידיעת ראש העיר, אשר מצידו עשה הכל לפי כוחו וסמ-כותו. משחק המחבואים בין הדוכסות לבין מועצת העיר נמשך שנים בהפסקות קצרות או ארוכות יותר.

מחבר הספר מציין בסיפוק, שלאחר מערכה עקשנית וממושכת של מועצת העיר, אשר נתמכה על ידי הגורמים הכלכליים החשובים, נכנעה הדוכסות לצו השלטון המרכזי מיום 21.3.1769 והפסיקה את פעילותה. כתוצאה מכך השתחררו הסוחרים היהודים מהסיוט המתמיד ונסללה עבורם ולרבים אשר באו אחריהם, הדרך לקיים באופן חופשי את עיסוקם.

* * *

ג

מוצאם של יהודי ביליץ מגוון היה. עד למלחמת העולם הראשונה באו היהודים להשתקע בביליץ מהתחום של הקיסרות האוסטרית-הונגרית. הם באו מגליציה, מהונגריה, ממורביה וסלובקיה. זיקתם התרבותית והלשונית, דבקותם הדתית, שונה היתה בהתאם למקום מוצאם. אולם, הזדהותם עם הקיסרות והגורם הדומינאנטי - הרוב הגרמני, היתה בלתי מעורערת. היהודים נשאו בליבם רחשי תודה לבית המלוכה, אשר העניק להם שויון זכויות, בטחון וקיום כלכלי בלתי מופרע. השלטון מאידך גיסא ראה בעין טובה את השתקעותם בביליץ - המובלעת הגרמנית במרחב הפולני - הוא ראה בהם עתודה רצויה לחיזוק האלמנט הגרמני-משענתה הבטוחה של המונרכיה. לא על ידי כפיה, כי אם בשיטות נועם, הסכים השלטון להתבוללותם של היהודים עד שנהיו לגרמנים לכל דבר פרט לאמונתם הדתית. רוב יהודי ביליץ התאימו עצמם בלי לבטים קשים למגמה הרצויה לשלטון. אורח החיים, הלשון, הזיקה התרבותית, לא היו שונים מאלה של הגרמנים. מבחינה מדינית הם היוו את החלק הנאמן ביותר מבין אוכלוסיית אוסטריה הלא גרמנית.

חיי הדת, כפי שפרנסי הקהילה עצבו אותם, דומים היו לאלה הנהוגים במערב המדינה ובבירתה. הם היוו סטיה חדה מתפישתם בעבר. יהודים לפחות אלה שבגיל העמידה, הביאו עמם ממקום מוצאם מסורת יהודית מושרשת. הם היו שומרי מצוות קפדניים ותודעתם הלאומית היהודית היתה שורשית מבלי שתהיה מלווה בהגדרות ובהצהרות. במשך תקופה קצרה מאז בואם לביליץ, הם הסירו לא רק את הלבוש המיוחד, כי אם גם את התוכן היהודי המסורתי - מי מתוך השלמה, חוסר ברירה ורבים מתוך רצון. נתגבשה יהדות חסרת מאויים לאומיים, דמות עצמית ויחוד יהודי, כל זה, אשר שמר על יהדותם עד כה. לא היה משום הפתעה בכך, שהדור השני, זה שנולד בביליץ, התחנך בבתי-ספר גרמניים, התרחק ממקור מחצבתו וראה עצמו כגרמני, פרט לנקודה היהודית, שבשביל רבים התבטאה בביקור ב"טמפל" בימים הנוראים, או בביקורי-חובה בשבת אחרי הצהרים, לשמיעת הדרשה השגרתית מפי הרבינר, וכמובן בגרמנית צחה. המיעוט בין היהודים, בעלי נטיות דתיות ואף בנוסח אורטודוקסי השקיעו מאמצים גדולים להקנות לילדיהם תורה ודעת, מחוץ למסגרות הפורמליות, בשעורי ערב אצל מלמדים. הם נאבקו לשחרור ילדיהם מלימודים בשבתות ובחגים והיקנו להם ערכים יהודיים בסיסיים. אולם, במציאות שאפפה יהדות דתית זו, פרי חינוכם היה דל. בכור ההיתוך של המקום והתקופה הותכו רבים, מי פחות ומי יותר.

מגמה כללית זאת נשתבשה במעט, עם עליתו של הרעיון הציוני על במת הציבור. הרעיון הציוני חדר לשורות הנוער, לחוגי הסטודנטים ועשה לו נפשות. עם התארגנותם של הציונים המבוגרים, התעוררה התסיסה בציבוריות היהודית. הכפירה במוסכמות, כפי שיצגו אותה פרנסי הקהילה ודבריה, עוררה אי-שקט ואי בטחון. האסיפות הציוניות זכו לקהל שומעים רב, ההשש מ"עין רעה", ואף מפגיעה במעמד הכלכלי והחברתי, מנע מהמשוכנעים בצדקת

הרעיון להפגין בפומבי את הזדהותם עמו. במבחנים הצבוריים — בבחירות לקהילה או לעיריה, נכשלו המועמדים הציונים, ושנים רבות לא נבחר מועמד ציוני הזכאי להיבחר. הנבחרים, אישים מכובדים, בעלי מעמד, בעלי תואר אקדמאי ועשירים, שמרו בקנאות על תדמיתם הגרמנית שלא תיפגע חס וחלילה. סבורים היו שכל סטייה עלולה להזיק לרקמת היחסים עם האוכלוסיה הגרמנית ותפגע באמון השליטים לעדה היהודית. הלא לפי אמונתם של הנצי-גים ולא רק שלהם, יחסים אלה ואמון זה, הם שהיוו את היסוד למעמדם של היהודים ושגשוגם הכלכלי. אכן, טוב היה ליהודים! עלייתם המסחררת בתעשיה, במסחר, במקצועות החופשיים הבטיחה להם בטחון, עוצמה וכבוד. היהודים חרדו פן יאבדו עמדות אלה.

ביליץ שימשה מוקד משיכה ליהודים. הם לא נתקלו בקשיי סידור, עיסוק או פרנסה. המשק הפורח ספג את כוחות העבודה בענפים השונים ו"האמיגרנטים", כפי שנקראו החדשים, נבלעו מהר בתוך האוכלוסיה הכללית. בין היהודים התהלכה "האמרה" שבעירם אין פועלים יהודים ואין עניים. זה היה המצב לאשורו. מציאות ורודה זו השכיחה מלב היהודים את הפכים הקטנים ביחסיה עם הרוב. גלויי אנטישמיות, פגיעות בכבוד היהודי, ההרמה חברתית פה ושם — סימנים אלה אמנם הדאיגו רבים, אולם הציבוריות היהודית הרשמית התעלמה בכוונה מלראותם ואולי גם מלהרהר בצעדים אפק-טיביים למלחמה בתופעה זו. צבוריות זו חששה ממאבקים, ניסו בשידולים, בתיווכים וגם בטשטוש פני המציאות. מה לא עשו היהודים על מנת להוכיח את דביקותם בתרבות הגרמנית, נאמנותם לשלטון ולמדיניות? הרי הגורם המפריד היה רק השוני בזיקה הדתית. וזיקה זו היתה די רופפת אצל רבים מבני הצבור ונציגיו. היהודים נימנו על התורמים הנדיבים לכל מטרות הציבור במישור התרבות, החינוך, לתיאטרון, לפילהרמוניה ולכל המוסדות הסוציאליים וההומניים בעיר. לא נפקד מקומם של יהודים במבצעים השונים לטובת האוכלוסיה הגרמנית. מסירות מופתית זאת לא הועילה להסרת החייץ. הוא פעל באופן דיאלקטי. כשאגודת ההתעמלות סגרה את דלתותיה בפני צעירים יהודים, קמה ונוסדה אגודת ההתעמלות "מכבי", נימנע מצעירים וצעירות יהודיים לשיר באגודת הזימרה הגרמנית, נוסדה אגודת הזימרה היהודית. זה קרה במישורים אחרים — כגון במסגרות הכלכליות. הציבוריות הרשמית לא נתנה פרסום לתופעה זו, ניסתה להסוותה ולהפחית בערכה. ההו-דאה בקיומה היתה מחוייבת מסקנות. נוח היה להם באשליות המתוקות, לאחוז בפורמולה של שויון, אחווה וסולידריות לאומית.

אשליות אלה התנפצו עם התמוטטות הקיסרות האוסטרית. ביליץ הגרמנית שינתה את דמותה במשטר הפולני החדש. גרמנים רבים העדיפו להגר לאוסטריה, זכות שהוענקה להם על פי חוזה השלום. הנשארים קפלו את דגלם ובסתר ליבם קיוו ל"שחרור", לנקמה — ל"ריוואנש". תמה הפרשה האוסטרית-גרמנית של יהודי ביליץ.

* *
*

הקהילה היהודית

א.

זכות ישיבתם של יהודים בשלזיה האוסטרית הוסדרה על פי פקודות השלטונות מיום 15.12.1781 ומיום 17.4.1752. במסגרת ההוראות הנ"ל נקבעו התנאים למתן זכות ישיבה ליהודים בשלזיה, אשר מגמתן היתה לצמצם ככל האפשר את מספר היהודים ואת פעולתם במקום מגוריהם. נקבעו גם הגבלות לגבי קיום הפולחן הדתי והשרותים הדתיים האחרים. מותר היה ליהודים להתפלל במסגרת משפחתית ולא ציבורית. אסור היה להם להקים בית-תפילה, למנות רב או להתארגן בצורה כל שהיא לצורך עדתם.

בשים לב למספר המועט של יהודים בשלזיה, ניתנה להם הזכות להקים ארגוני-גג לשלושה מחוזות בשם החוקי " JUDENSCHAFT "יהדותיות" וחס וחלילה לא ארגון יהודים. קיום ארגון של יהודים לא נסבל בתקופה ההיא על ידי השלטון. תפקידן של מסגרות אלה היה: גבית מסים לצרכי העדה, ניהול השרותים הדתיים, ניהול רישום הלידות, הנשואין והמיתות. פעולות אלה עמדו תחת פיקוח שלטונות המחוז. "מסגרות" אלה וקיום תפקידיהן, פעלו בסמכות החוק. להלכה לא הוכרו על ידי השלטונות כמייצגות את היהודים, אולם למעשה, כלפי היהודים וגם כלפי התושבים הנוצריים "מסגרת" זו פעלה כקהילה יהודית.

ביליץ כפופה היתה לארגון הגג של מחוז טעשען - עד לשנת 1865, שנת כינונה החוקי של הקהילה היהודית. עד לשנה זו התנהלו עניני העדה על ידי חבר אנשים, שנבחרו באסיפה כללית של התושבים היהודים, בהסכמתו ובפיקוחו של ארגון הגג בטעשען. חבר האנשים הנבחר ראה את תפקידו הראשון במעלה, בבנין בית-תפילה אשר יכיל את כל המתפללים. הודות לטיפולו של ארגון הגג המחוזי נתקבל ב-2.2.1828 האישור המיוחל על ידי השלטון. הציבור היהודי הקטן בביליץ התגייס כולו במסירות ללא דוגמה למען הגשמת התכנית.

ביד נדיבה וברוחב-לב תרמו בני העדה את כל סכומי הכסף הגדולים לרכישת המגרש. גיוס האמצעים והחיפוש אחרי המגרש, הבנין והשגת רשיון הרכישה ארכו 3 שנים. בשנת 1831 נרכש המגרש מידי האזרח גוטליב קונציש ונדשם כדין על שם "בית הכנסת היהודי". שוב עברו שנים עד שיהודי ביליץ הצליחו לרכז את האמצעים הכספיים להקמת הבנין. לפי תעודת הרישום בספרי האחוזה מיום 8.3.1839 נאמד ערך הבנין בסך 7000 פלורין, סכום עצום לפי מושגי הזמן. כפי הנראה לא הספיקו האמצעים המגוייסים. באותה תעודה שצוינה לעיל, נרשם גם שעבוד על הבנין שהאחראים לו הם האדונים: א.י. בריל, מ. ריזנפלד וב. הרצברג, אשר נקראים "היהודים הנסבלים של ביליץ" " BIELITZER TOLERIERTE JUDEN" . מעניין לציין שמאז הקמתו של בית הכנסת נקרא הרחוב בו עמד "TEMPELSTRASSE" , ז.א. רחוב בית הכנסת. במרוצת השנים אושר שם זה על ידי מועצת העיריה.

פעילותם של עסקני העדה לא הצטמצמה בבנין בית התפילה. הם חתרו להרחבת הפעולה הקהילתית וראו ברכה בפעולה זו. באישור השלטון רכשו שטח קרקע להקמת בית עלמין, ובשנת 1848 קבלו היתר לנהל את רישום הלידות והנשואין וכן רישום המיתות. הרחבת שטחי הפעולה המאושרים כחוק, ואחרות שנעשו בלי אישור; - שחיטה כשרה, לימוד תורה בשעורי ערב ועוד - קרבו את העדה לקראת מעמד מוכר של קהילה עצמאית.

התקופה הגדולה בגידול מספר היהודים בביליץ ועל ידי כך בקידום הקהילה באה בשנת 49–1848עם ההכרזה על השויון האזרחי לכל אזרחי אוסט-ריה. הצו המלכותי מיום 4 במארס 1849, העניק לכל אזרחי המדינה חופש הפולחן, חינוך דתי לילדיהם, וזכות ההתארגנות לקיום מסגרות עדתיות. בתוקף הצו בוטלו כל ההגבלות לגבי התנועה החופשית, השתקעותם ועיסוקם של אזרחי המדינה. גם ליהודים היתה אורה!

לכאורה, ובהתאם לתנאים החוקיים נתנה כעת ליהודי ביליץ האפשרות לקיים את מוסדות הקהילה העצמאיים, ולהינתק מהתלות בארגון הגג המחוזי בטעשען. לכאורה כן, אולם למעשה הם נתקלו בקשיים ובמכשולים. רצונם של יהודי ביליץ בכיוון ההפרדה הביא לריב גלוי עם הנהלת ארגון הגג וקבל ממדים שלא שוערו. בהעדר מוסד יהודי מוסמך, היכול להכריע בריב אחים זה, הגיע הענין לבירור בפני בית המשפט המחוזי בטרופאו. לרוע מזלם של הבי-ליצאים נסחב הבירור שנים. בשנת 1862 ז.א. 10 שנים לאחר הגשת הנושא לדיון משפטי, פסק בית המשפט שאין בסיס חוקי לחייב את יהודי ביליץ לשלם את מיסיהם לארגון הגג בטעשען ורשאים הם לנהל עניניהם ברצונם החופשי. אולם האפוטרופסים בטעשען לא מיהרו במתן דרור לאחיהם בביליץ. המו"מ על תנאי ההפרדה, סילוק התביעות ההדדיות נמשך 3 שנים נוספות. בשנת 1865 יכלו יהודי ביליץ להכריז על כינון קהילה עצמאית בביליץ.

בתקופה הרגועה, הפטריאכלית והשמרנית ההיא, שלא ידעה מקצב ימינו, לא שונה פסק הדין בסטאטוס המינהל הקיים. אותו "חבר האנשים" שנבחר ע"י האסיפה הכללית המשיך בפעולתו על פי התקנות הקיימות. בשנת 1872 שונו התקנות על ידי השלטון, ובאותה שנה נבחרה בפעם הראשונה בתולדות יהודי ביליץ ההנהלה החוקית של הקהילה. 68 אזרחים שבאפשרותם היה לשלם 5 פלורין כמס קהילה נמנו על הבוחרים. יושב ראש הקהילה הראשון היה ב. הולנדר. אין הסבר משכנע למספר הבוחרים המועט גם בשנים הבאות שהצטיינו בהשתק-עותם המזורזת של יהודים בביליץ. בבחירות שהתקיימו בשנת 1885 השתתפו 118 בוחרים, בשש שנים אחריהן, בשנת 1881–111 בוחרים! בשנת 1895 מוצאים אנו כבר גידול ניכר של בוחרים, 224 במספר וגם זה אינו עומד ביחס למספר התושבים היהודים שנאמד בזמן הנ"ל ב–2,000 נפשות, ז"א בערך 400 בתי אב.

חיי הקהילה התנהלו על מי מנוחות. ועד הקהילה הראשון בראשותו של ב. הולנדר נבחר בשנת 1865, הוא המשיך את פעולתם של "הועדים" הקודמים, שפעלו טרם קבלה הקהילה את מעמדה הרשמי. השרותים המעטים

ספקו את הצרכים החיוניים ביותר של הציבור הקטן. בינתיים נוספו משתק-עים חדשים בעיר. מספר המתפללים גדל בהתמדה ובית התפילה הקיים - בטמפלשטראסע, צר היה מלהכיל את הבאים אליו. בשנים 1870 יסדו יהודים שבאו מפולין בית תפילה בדירה שכורה שנקרא "בית כנסת פולני", ובימי חגים, שכר ועד הקהילה אולמות במקומות שונים בעיר, שהועמדו לרשות המתפללים. בשנת 1879 - שנת כהונתו האחרונה של ב. הולנדר - דן ועד הקהילה בבעיה זו והחליט לנקוט בכל האמצעים הדרושים, לבנות בית כנסת חדש ומודרני! נבחרה ועדה לטיפול בנושא - רכישת מגרש מתאים ומרכזי וגיוס אמצעים כספיים בצורת הלואות ועל ידי התנדבות חברי הקהילה. לרגל פטירתו של יושב ראש הקהילה, ב. הולנדר, בסוף השנה הנ"ל, השתהתה במקצת הגשמת ההחלטה, אולם מיד עם היבחרו של היושב-ראש החדש א. בריל, ננקטו כל הצעדים לזרוז הגשמתה של ההחלטה. אכן, בשנת 1881 נחנך חגיגית בית הכנסת החדש שניבנה במרכז העיר, ברחובה הראשי, ובתקציב של 100,000 פלורין, סכום אגדתי בזמנים ההם.

מפליא הדבר שציבור זה, השונה במוצאו ובמעמדו הכלכלי - רבים מהם תושבים חדשים בעיר - מסוגל היה להעמיס על שכמו, נוסף לקיום השרותים גם בניני מוסדות שונים - בית ספר, הבנינים בבית העלמין והמפעל הראוותני, בית הכנסת החדש (הטמפל בלע"ז) והמפואר שמעטים היו אז כדוגמתו ברחבי המדינה. יש להבין את יצר העשייה של דור זה, הראשון שזכה לזכויות אזרח, לחופש ולחרות דתית. ממצב של מנודים מושפלים ונרדפים, זכו יהודים אלה, הודות לחריצותם ולמרצם, למעמד כלכלי איתן, ומעמד חברתי מכובד. הגאוה על הצלחתם המריצה את פרנסי הקהילה ואת הציבור כולו למאמצים ולהתנדבות גדולה.

התקופה של פעילות רבת היקף נסתיימה לקראת סוף המאה ה - 19. בשנת 1898 נפטר יושב ראש הקהילה א. בריל הפעיל והנמרץ. במקומו נבחר ש. פולק, אחד מחברי ועד הקהילה הותיקים. לא חילופי הגברא גרמו לצמצום בפעילות הקהילה. כסיבה עיקרית שמשה התפיסה החדשה שנתגבשה בצמרת העדה ביחס לתכנה ומטרתה של הפונקציה הדתית במסיבות הקיימות. במשך תקופת קיומה של הקהילה - משנת 1865 - חלו תהליכים רבי משמעות בציבוריות היהודית. גברה המגמה להשתלב ברוב הגרמני - בשפה, בחינוך בתרבות ובאורח החיים. נחלשה הזיקה למסורת ולערכים מקודשים. תחושת האחדות והשותפות הגורלית שליכדה את העם בימי גלותו התפרקה. המטרה הנשגבה היתה להתבולל בעם השליט, להזדהות עמו, להיות שווים ולא נבד-לים, שאיפה זו טופחה במרץ ובשקידה על ידי פרנסי הציבור ומצאה לה תמיכה וכר נרחב במעמד העילית ובחוגי המשכילים. חוט דק קשר אותם למסגרת הדתית - הקהילה. התרבו המקרים בהם נקרע חוט זה והביא לפרישה מכלל ישראל וגם לשמד.

פרנסי הקהילה עצבו את תדמיתה ומגמת פעולתה בהתאם לתפיסה שהשתרשה בחוגים רחבים של הציבוריות היהודית, תפיסה שהם טפחוה והיו שותפים לה. משום כך טבעי היה, שהם ראו את מסגרת פעולתה של הקהילה כמספקת, עונה על

תפקידה המוגדר ואין לחפש שטחי פעולה נוספים. ותפקידה המוגדר - לקיים את פולחן הדת. לצורך זה נבנה בית כנסת מפואר, הונהגו שרותים דתיים שלהם נזקק הצבור, לילדי בית הספר נתנו שעורים בדת ישראל,והסתפקו בכך שצוות משרתי הצבור - רב הקהילה, החזן ופקידות הקהילה מלאו את תפקידם באמונה ובכבוד.

אמנם נמצאו מערערים על דרך פעולתה של הקהילה ועל תפיסת עולמם של פרנסי הקהילה, אולם, אלה היוו עדיין מיעוט קטן. הם באו משורת הציונים, שזה רק עתה החלו להתארגן והנוהרים אחריהם היו בני נוער ברובם. הואיל והם לא שלמו מסים לקהילה, לא היתה להם זכות בחירה, וממילא לא היוו גורם מפריע. על המערערים נימנו גם מספר יהודים אורטו-דוכסים שהשתקעו לא מכבר בביליץ. אלה היו תעשיינים בענף הטקסטיל וסוח-רים מכובדים. אולם, משקלם בתחום החיים היהודים היה מבוטל. את הקהילה ושרותיה הדתיים החרימו והוציאו עצמם מרצון מהשתתפות בחיי הקהילה.

כהונתו של ש. פולק כיושב ראש הקהילה הסתיימה בשנת 1909. מאזן הפעולות בשנות כהונתו היה צנוע והאירועים שהתרחשו לא היו בעלי חשיבות מיוחדת, פרט למבצע רב חשיבות שבוצע במרץ ובמעוף: הקמת בית הקהילה, המרכז לפעילותה של העדה היהודית בביליץ. עד לבנייתו, פזורים היו המוסדות ומשרדי הקהילה בדירות שכורות. פיזורם היקשה על עבודה יעילה וגרם טרדה רבה לציבור. לפי יכולתה הכספית הניכרת של קהילה משגשגת, לא הלם אותה מצב זה ולא עורר כבוד. בית הקהילה רב המידות, ניבנה בשכנותו של בית הכנסת (הטמפל). בבנין זה שוכנו מלבד משרדי הקהילה גם דירות השרד של הרב והחזן. הוא הכיל אולם נאה לאסיפות עם, ובקומת הקרקע (המנזה) מסעדה לסטודנטים - תלמידי בית הספר הטכני.

בשנת 1909 נבחר ברנרד שימחוביץ כיושב-ראש הקהילה. ב. שימחוביץ ירש מקודמיו קהילה מאורגנת יפה, בעלת נכסים נאים - הטמפל המפואר, בניני קהילה, ספריה ומוסדות דתיים וסציאליים. כולם היו מותאמים לספק את צרכי הדת של הציבור היהודי. היקפם ותוכנם של הצרכים נקבעו על ידי הנהלת הקהילה. יש להניח שהיא לא נתקלה בהתנגדות רצינית מצד הציבור. מעידות על כך תוצאות הבחירות לקהילה שהעלו ברציפות את אותם האישים לשלטון. פעילותה של הקהילה התנהלה באופן שגרתי, מתוך שמירה קפדנית על הדפוסים הקיימים ומתוך מגמה ברורה למנוע קונפליקט בין השייכות לעדה היהודית לבין הזיקה הלאומית הגרמנית. אולם, הקונפליקט רבץ לפתחו של היחיד ושל הכלל ותוצאותיו היו בלתי נמנעות. העליה הכלכלית של הכלל היהודי ורמת השכלתו ותרבותו הביאו לידי התקרבות חברתית עם הרוב הלא יהודי. מבחינה יהודית היתה לתהליך זה תוצאה שלילית. הסתמנה באופן גלוי התרחקות של יהידים וגם של חוגים מהחברה היהודית, מאורח חייה ומינהגיה, וזניחת ערכים המקודשים ביותר אשר סמלו את הזיקה לעדה היהודית. התרבו נשואי תערובת ומקרים של עזיבת הקהילה. פה ושם גם מקרי שמד בקרב החברה הגבוהה של עשירים ואקדמאים. פרנסי הקהילה לא ניסו

להילחם בתהליך זה, כדי למנעו או לצמצמו, היו חייבים לפעול לחיזוק המסורת, למתן חינוך יהודי לילדים, לטפח ערכים מקודשים - קיום שבת וחגים - ואולי האמצעי היעיל ביותר - לחשל את התודעה הלאומית, את תחושת ההזדהות עם כלל ישראל. מגמה זאת עמדה בניגוד להשקפת עולמם של פרנסי הקהילה. הם בודאי הצטערו מבחינה אישית על תופעות שונות שליליות שציינו לעיל. אישית חשו עצמם כיהודים נאמנים, אחדים מהם גם היו שומרי מסורת - אולם הם השלימו עם תהליך זה, שלפי דעתם נגזר על ידי המציאות החדשה.

על כן אין למצוא בפרק זמן של 12-13 שנים - זו תקופת כהונתו הראשונה של ב. שימחוביץ כיושב ראש הקהילה - ארועים, פעולות וחידושים בעלי משמעות. הכל התנהל בהתאם לשיגרה רבת השנים אשר כבר הפכה למסורת.

ב.

בתקופת כהונתו השניה של ב. שימחוביץ חל מיפנה הרה תוצאות,רב סכנות וגם סכויים. בתום מלחמת העולם הראשונה - בשנת 1918, צורפה ביליץ למדינת פולין שקמה לתחיה. הרוב הגרמני השליט, "עם האדונים" הפך למיעוט נשלט, כפוף לשלטון נוקשה ועומד מול אוכלוסיה רוויית רגשי נקמה. במחי יד נחרב עולמו, וכל יצירתו אשר נרקמה בשקידה ובכש-רון במשך מאות שנים עמדה בסכנת חורבן. אולם, זו לא היתה ההרגשה של הגרמנים בלבד. רובם המכריע של היהודים הרגישו כמוהם. גם עולמם נחרב. הם עמדו בפני שוקת שבורה. במשך שלושה דורות טופחה בשקידה האמונה בשותפות הגורל של היהודים עם העם הגרמני, ההתכחשות לזהות הלאומית היהודית וערכיה הרוחניים והתרבותיים. תורת האינטגרציה, ששימשה אבן-פינה בהווייתם ובמעשיהם, הפכה לכלי ריק, למעיין אכזב, שמימיו פסקו - לתורת כזב!

בתוך המפולת הטוטאלית חפשו היהודים עוגן הצלה. נדמה היה לרבים שזו שעת חשבון גורלי, שעת שיבה למקור היהודי, לזהות היהודית ופנייה לדרך האחת - לציונות. הציונים נאבקו שנים רבות להשפעה ומעמד בציבור היהודי. אבל, למרות ההצלחות נשארו במיעוט. כעת הגיעה העת הגדולה לגייס את רוב היהודים לדרכם. אכן, רבים, מבוגרים, צעירים ובמיוחד בני הנוער התקבצו תחת דגלם. המון עם. אולם עדיין לא הגיעו למעמד הנכסף, לכוח מכריע. בראש הנהגת הציבור היהודי נשארו הפרנסים הותי-קים, מתבוללים ואנטי-ציונים. לאחר תקופת זעזוע ומבוכה הם התאוששו וחפשו נתיבים חדשים למציאות החדשה. הם שמו מבטחם בשלטון החדש, חפשו בו מגן ומסייע. הם נהגו לפי האימרה הקלסית "המלך מת - יחי המלך !". ההנהגה נשארה עוד שנים על יד ההגה. לא בזכות השלטון ולא בכוח הזרוע - אלא בזכות הבוחרים. בבחירות שהתקיימו בשנים 1925 - 1927 - 1930 שוב ושוב נבחרו ברוב מכריע נציגי ה"אוניון", זה הארגון של המתבוללים.

הציונים אמנם זכו לייצוג גדל והולך בבחירות אלה, הם הגיעו אמנם עד לסף הנצחון, אך את הסף ממש טרם עברו.

בפרק האחרון לתקופת כהונתו של ב. שימחוביץ, עד לשנת 1931,הפכה הקהילה לזירת התגוששות ומאבק בין הציונים ובין הרוב של המתבוללים ובני בריתם, נציגי אגודת ישראל. חלפו השנים בהן פעלה הנהלת הקהילה מתוך אינטימיות גמורה בחוג השליט, בלי אופוזיציה וללא התענינותו של הציבור. חלפו גם הזמנים שקו הפעולה הבלתי מעורער התבטא בשמירה על הקיים, נגד קו "היסטורי" זה של ההנהגה יצאו הציונים בשצף קצף. הם זעזעו את השקט, את השלווה האולימפית ששרה עשרות בשנים במוסד המרכזי. הקו המנחה במאבקם של הציונים ומטרתם היתה השאיפה לקעקע את השקט והשלווה, את השמרנות, הקפאון וההתעלמות מהמציאות החדשה, ומהצרכים הדחופים, כדי להפוך את הקהילה למכשיר יעיל לביצנר כוחם ורוחם של בני ישראל לקראת משימות התקופה.

קצר המצע לעקוב אחרי שלבי המאבקים. נציין כמה כותרות של הנושאים המעידים על מגמת פניהם של הציונים:

א. זכות בחירה לכל גבר ואשה מגיל 21 - בלי חובת תשלום מסים - במקום זכות בחירה לגברים ראשי משפחות המשלמים את מסיהם. השינוי הנדרש היה מעלה את מספר הבוחרים פי חמישה בהשוואה לקיים.

ב. ארגון מערכת חינוך יהודית - דומה בצורתה ובתוכנה למערכת החינוך של יהודי פולין - בשלב הראשון חינוך יסודי ואחר תקופת מעבר גם חינוך תיכוני.

ג. הזדהות עם המפעל הציוני בארץ - ישראל ועזרה כספית לקרנות הציוניות.

ד. עזרה לנוער, למפעל ההכשרה לחלוצים, למוסדות תרבות והנחלת השפה העברית.

ה. ארגון שרותים סוציאליים קונסטרוקטיביים להקלת מצבם של יהודים חסרי אמצעים, תושבים חדשים שבאו מפולין וגליציה.

אם כי רוב הדרישות נתקלו בהתנגדות זועמת של שליטי הקהילה - חשיבותן היתה בעצם העלאתן בפני הציבור, העמדתן במרכז המחשבה וכהתחייבות לבצען במידה וינתן לנציגי הציונים הכוח ליטול על עצמם את עול הביצוע.

באפריל בשנת 1931 התקיימו בחירות לקהילה. הפשרה שהושגה בין הציונים וה"אוניון" בדבר שינוי זכות הבחירה לא אושרה על ידי השלטון. נשאר בתוקף החוק הקיים המקנה זכות בחירה רק לראשי-אב המשלמים מסיהם לקהילה. שני גושים נאבקו על השלטון בקהילה. הציונים עם בני בריתם, ויריביהם ההיסטוריים המתבוללים, ובני בריתם אגודת ישראל. הפעם נפל הפור. ברוב זעום - אבל ברוב, נצחה הרשימה הציונית בראשותו של זיגמונד ארצט. 83% מ-1305 בעלי זכות בחירה - השתתפו במאבק המתוח. יהודי ביליץ זכו לקהילה חדשה, שונה במטרותיה ועל הציונים הוטל להוכיח שנאמ-נים הם למצעם ולהבטחותיהם!

בשמונה שנות כהונתה של הקהילה החדשה עד לסוף המר בשנת 1939, שונתה תדמיתה. במקום מוסד לשרותים דתיים מצומצמים - התגבש מרכז יצוגי של יהודי ביליץ, אשר בתחום פעולתו נכלל כל נושא וכל ענין הנוגע לחיי היהודים, לצרכיהם ומאווייהם. בשמונה שנות כהונתו של זיגמונד ארצט כיושב ראש הקהילה, נצטבר מאזן פעולות העולה על כל אשר נעשה במשך 70 שנות קיומה של הקהילה. בני הדור החיים עמנו נושאים עד היום את זכרון תקופת המעש והסער של זיגמונד ארצט, אשר לדאבון לב כולנו שקעה במצולות השואה הנוראה.

* * *

<u>כהונתם של רבני הקהילה</u>

ד"ר א. פרנקפורטר - בשנים 1875 - 1870
ד"ר ו. לסר - בשנים 1882 - 1875
ד"ר א. קורייך - בשנים 1888 - 1882
ד"ר ש. הורוביץ - בשנים 1895 - 1888
ד"ר מ. שטינר - בשנים 1939 - 1896

החינוך היהודי לשלוחותיו השונות

א.

הפזורה היהודית בארצות המערב ראתה בחינוך היהודי על כל צורותיו את האמצעי העיקרי לשמירת יחודו של הקיבוץ היהודי, אחדותו ושלמותו. מסגרות החינוך ותוכנו לבשו צורה ופשטו צורה בהתאם למסיבות החוקיות, הפוליטיות והחברתיות. אולם, בכל הנסיבות, הגשמת המשימה החינוכית תלויה היתה ביזמת החברה היהודית על מוסדותיה, כוח רצונה וכושר עמידתה.

בשלזיה האוסטרית נוצרו התנאים החוקיים לקיום מערכת חינוך בשביל ילדי היהודים לפי חוקת היסוד משנת 1848, אשר הקנתה שוויון זכויות לכל אזרחי המדינה, וזכות שווה לכל הדתות לקיים באופן חופשי את פולחנם הדתי. בחוקה זאת אמנם לא נאמר דבר לגבי החינוך - אולם עסקני היהודים בביליץ ראו שעת כושר לגשת באופן מעשי לארגון מערכת החינוך לילדי היהודים. בשנים אלה טרם נחקק על ידי המדינה חוק חינוך חובה כללי - דבר שהשאיר פתח לפעילות העדה היהודית בשטח זה. בהסתמך על הסעיף בחוק הקיים ביחס לסמכות העדה היהודית - לפיו, תורשה העדה היהודית לעסוק בכל עניניה הפנימיים באופן עצמאי, לא היתה מניעה חוקית לפעולה חינוכית עצמאית. אולם, לעדה היהודית לא היתה עדיין מסגרת חוקית. "הקהילה היהודית" זה המוסד המוכר על ידי השלטונות, טרם הוקם בביליץ כמוסד חוקי עצמאי (ביליץ השתייכה בשנים אלה לקהילה היהודית בטעשען). רק בשנת 1865 אושרה הקהילה היהודית בביליץ - כגוף חוקי המייצג את העדה היהודית. בשנה זאת נוסד בית הספר הראשון לילדי היהודים בביליץ. בשלב הראשון שוכן בית הספר בדירה שכורה, עד להקמת בניין בית הספר ברחוב "טמפלשטראסע" שנמסר לתעודתו בשנת 1872. בית הספר הכיל 5 כיתות לימוד לנערים ונערות והשיג בתום חמש שנים לקיומו גם את האישור הרשמי על ידי שלטונות המדינה.

ב.

במה היה בית הספר הזה שונה מיתר בתי-הספר הקיימים בעיר? במה דמותו ומגמתו, במה התבטאה מהותו היהודית? על מנת לנסות לענות על שאלות אלה מן ההכרח לשחזר את המציאות הפוליטית והחברתית, מעמדם הכלכלי וזיקתם הלאומית של היהודים.

עד ל"אמנציפציה" גרו בביליץ כמה עשרות משפחות יהודיות בלבד. החל מהשנים 50-1848 גדל מספרן במהירות. מוצאם של היהודים היה משלזיה, סלובקיה, הונגריה וגליציה השכנה. רובם באו מהמרחב הלשוני והתרבותי הגרמני. מבחינה זאת היתה השתלבותם באוכלוסיה הגרמנית של ביליץ קלה וגם רצויה. יהודים אלה היו נאמני השלטון, פטריוטים לבית האבסבורג -

ממנו השיגו את שוויון הזכויות ואפשרות קיומם ובטחונם. הם ראו עצמם כגרמנים לכל דבר - פרט לזיקתם לדת יהודית. בזמנים ההם המושג "יהודי לאומי" - לא היה ידוע, ולא היה מקובל, שאיפתם של היהודים היתה להתבולל ככל האפשר מהר יותר בסביבה הגרמנית, בד בבד עם שמירה על דתם-אמונתם. לפי הבנתם לא היתה סתירה בין שתי המגמות, הם רק אמצו להם השקפה שהתפשטה במאה ההיא באירופה המערבית.

על פי תפישה זו עוצב בית הספר הראשון לילדי היהודים. תכנית הלימודים לא היתה שונה מזו של בתי הספר הגרמנים - בתוספת מספר שעורים בדת יהודית ולימוד תפילות. היחוד היהודי הבולט של בית הספר היה בכך, שבשבת לא התקיימו הלימודים אולם התלמידים חויבו להשתתף בתפילה בבית הכנסת. שפת ההוראה היתה גרמנית. בית-הספר היה בבעלות הקהילה היהודית ועל חשבון תקציבה, ללא התערבות השלטונות ובלי השתתפותם הכספית. לפי כל הידוע התפתח בית-הספר בצורה תקינה. מספר תלמידיו גדל והלך וצר היה לקלוט את כל הילדים. כבר בשנת 1890 ראתה הקהילה היהודית צורך להחליט על בנין חדש רחב מידות בגיזלה שטראסע, המיועד לתלמידים הלומדים כבר והעתידים להתווסף לאור גידולה המהיר של האוכלוסיה היהודית. בתקופה זו שמשו פיליפ למברגר ולאופולד בליה כמנהלי בית-הספר.

בית-הספר לא סיפק משאלותיהם של הורים רבים. הורים בעלי זיקה דתית אורטודוקסית לא הסתפקו ב"מנה הקצובה" של לימודי הדת הניתנת לילדיהם ולא שבעו נחת מהעדפה קיצונית של לימודי חול על פני לימודי קודש. את המענה לשאיפתם הם מצאו בארגון שעורי-ערב ע"י מורים-מלמדים, אשר השלימו את החסר לתלמידים. קמו "חדרים" גם בביליץ. היתה זו המסגרת הידועה והנפוצה בתחום המושב היהודי במזרח אירופה. עם כל מגרעותיהם נראה לנו שתרומתם לחיזוק זיקתם של הילדים במסיבות ההם לא היתה פחותה בודאי, מזו של בית-הספר לתלמידים היהודים.

ג.

בשנת 1901 חל שינוי דרסטי במעמדו של בית-הספר. בתוקף הוראת החוק החדש בדבר עצמאותם של מוסדות החינוך במדינה, נמסרה הבעלות והפיקוח על מערכת החינוך לשלטונות המחוזיים או לעיריה - בד בבד עם הנהגת לימוד-חובה כללי. מבחינה פורמלית חדל בית הספר לתלמידים יהודים, להתקיים. לפי הוראת השלטון הוא עבר לבעלותה ולפיקוחה של העיריה. העברה זו, לפי ההגיון, לא היתה חייבת לבטל את אופיו המיוחד של בית-הספר ולא את הנקודה היהודית בתכנית הלימודים. החוק חייב להעבירו לבעלותה ופיקוחה של העיריה בלבד. המשך קיומו כבית-ספר לתלמידים יהודים לפי שמו ותוכנו היהודי המצומק, לא עמד בניגוד לחוק. יתכן ומקור ביטולו נעוץ בסיבות פנים יהודיות, יותר מאשר בלחץ השלטונות. משנת יסוד בית הספר עברו 35 שנים - תקופה רבת שינויים בחיי האוכלוסיה היהודית. במשך שנים אלה גדלה האוכלו-

סיה עד ל-600-700 בתי-אב - אוכלוסיה בת 4,000 נפש בקירוב, שמנתה כ-15% מכלל האוכלוסיה. היהודים עשו חייל רב במישור הכלכלי, בתעשיה, במסחר ובמקצועות החופשיים. האינטגרציה עם האוכלוסיה הגרמנית היתה כמעט שלמה. שכבות רחבות באוכלוסיה היהודית התרחקו מזיקתם לבעיות יהודיות. רבים חתרו להתבוללות שלימה, תרבותית ורוחנית בקרב הגרמנים. על שכבה זו נימנו גם תלמידים לשעבר של בית-הספר היהודי, דבר שהבליט או: חוסר ערכו לגבי חיזוק התודעה היהודית. במשך 35 שנים חל גם תהליך גובר והולך של כניסת ילדים יהודים לבית-הספר הגרמני. זה היה לרצונם לא רק של הורי תלמידים אלה, אלא גם של פרנסי הציבור. בעיניהם היה זה השלב הראשון והחשוב ביותר לקראת האינטגרציה המיוחלת. על כן לא נעשה נסיון להיאבק באופן תקיף ועקשני להמשך קיומו העצמאי של בית הספר, על תוכנו היהודי המוגבל. גזירת השלטון נתקבלה מתוך השלמה. בית-הספר היהודי נהפך לבית-ספר כללי, הפתוח גם לילדים בני דת אחרת. אמנם למעשה נשארו הילדים היהודים רוב מכריע בקרב התלמידים, גם המורים נשארו בתפקידיהם, ומנהלי בית-הספר שכיהנו בו במשך 20 השנים הבאות, לאופולד בליה ויעקב גולדבום, ניסו בכל כוחם לשמור במידת מה על צביונו הקודם. תכנית הלימודים הקיימת נשארה בתוקפה, פרט לקיצוץ השעורים בדת כמקצוע חובה. אולם, פרט אחד אשר סימל יותר מכל דבר אחר את אופיו היהודי, נעלם, זהו יום השבת החופשי מלימודים. הבנין המשיך לשמש את תעודתו - השלט אשר סמל את מהותו הוסר.

ד.

במשך 18 שנה נפקד מקומו של החינוך היהודי בעיר המתפתחת וגדלה. האוכלוסיה היהודית הוכפלה בתקופה זאת. רוב ילדי היהודים מצאו מקומם בבתי הספר הגרמניים. לא כל הציבור היהודי השלים עם מציאות זאת.
בתקופה האמורה התרחש דבר גדול בחיי העם. הציונות הופיעה על הבמה ההיסטורית של העם והעלתה את חזון עצמאות ישראל בארץ-ישראל. עד להשגת המטרה יש להכין את הכלים, יש ללכד את העם, הנוער, לקראת התפקידים הגדולים. יש גם ללחום את מלחמת היהודים לשוויון, חופש ועצמאות לאומית בכל ארצות הגולה. תכנית שביטויה המעשי "עבודת ההווה". בראש סולם העדיפויות בתכנית זו עמד החינוך היהודי, החינוך העברי.
התנועה הציונית בביליץ התארגנה עוד בשנת 1896. נוסדה אגודת הסטודנטים "אמונה" ומיד לאחר זה הסתדרות "השחר" הארגון הציוני הדומיננטי בעיר. בארכיונים של שני הארגונים נמצא חומר אוטנטי בדבר פעולתם בנושא החינוך היהודי. בהופעותיהם, במסע ההסברה הם תבעו מפרנסי הקהילה ליזום חידושו של בית הספר היהודי, לדאוג להגברת זיקתו של הנוער לערכים יהודיים. הנהלת הקהילה היתה בידי ליברלים, מתבוללים ואנטי ציונים. היא דחתה מכל וכל התביעה "להתבדלות" מהעם הגרמני שהם כביכול חלק ממנו, התעמולה הציונית הוקיעה כ"הזיה" ונבואת שקר. לא הספיק כוחם של הציו-

נים להביא לשינוי הרכב הנציגים בקהילה. קולם של אחד או שני נציגים בקהילה שביטאו את דעת הציונים - לא נשמע והיה כקול קורא במדבר. הציבור הרחב נשאר באדישותו - לא שיתף עצמו במאבקם של הציונים. שוב ושוב נערכו בחירות להנהלת הקהילה. כוחם של הציונים עלה מפעם לפעם - אולם לא הספיק לערער את שליטתם של הפרנסים הותיקים. הליברלים המשיכו לשלוט והמשיכו להתנכר לצרכי התקופה.

ה.

עם גמר מלחמת העולם הראשונה נוצרה מציאות חדשה. ביליץ וכל שלזיה עד טעשען צורפו לפולין. המסד הלאומי, הכלכלי החברתי והלשוני של העבר התמוטט. האוריינטציה של אוסטריה, על המרחב הגרמני איבדה משמעותה המעשית. יהודי ביליץ שוב לא יכלו להמשיך בהזדהות עם הגרמנים. צרכי החיים חייבו אם גם לא להשתלב - להשלים עם המציאות, עם השלטון הפולני ומטרותיו המדיניות. במפולת המיבנה הגיאופוליטי שנגרמה על ידי המלחמה נקבר גם רעיון ההתבוללות של יהודי ביליץ בלאומיות הגרמנית. במקביל לכך אירע דבר גורלי לעם היהודי. הצהרת בלפור, אישור חבר הלאומים למסור את המנדט לביצוע הקמת הבית הלאומי בארץ ישראל לאנגליה - התפרצות גלי העליה לארץ-ישראל, חזון הציונות הפך למציאות חיה. בעיית החינוך לדור הגאולה - קיבלה משמעות מקיפה ודחופה ביותר. מבחינה פוליטית נוצרו גם האפשרויות לקיים מערכת חינוך יהודית-עברית כרצון היהודים. על פי הסכם שלום ורסיי הובטחה לכל המיעוטים בפולין הזכות לחינוך בשפתם ועל חשבון המדינה. אמנם ממשלת פולין התחמקה מלקיים התחייבות זו כלפי היהודים ולא הסכימה לממן את החינוך - אולם גם לא התערבה בשנים הראשונות בנעשה בתחום זה. היהודים היו חופשיים לקיים בתי-ספר בשפת הוראה הרצויה להם. חופש זה נקנה אמנם במאמצים כספיים עצומים, שהיהודים נאלצו לקבל על עצמם לשם החזקת מערכת החינוך.

בית-הספר בגיזלה שטראסע - אשר עבר גלגולים כה רבים מאז הקמתו, הפך שוב לבי"ס יהודי לפי יעודו החינוכי. הקהילה היהודית נעשתה שוב הבעל החוקי של בית-ספר זה וכוונה את מגמתו לפי רוחה. המשטרים הפוליטיים באירופה התמוטטו, אולם המשטר הליברלי האנטי-ציוני בקהילה נשאר עדיין על כנו. תכנית הלימודים המחייבת נקבעה אמנם על ידי השלטון, אולם, בשנים אלה נזהר השלטון מלפגוע בזכויות החוקיות של המעוטים, מצידו לא היתה צפויה התנגדות להרחבת תכנית הלמודים בנושאים יהודיים- לו היו פרנסי הקהילה רוצים בכך. הונהגו אמנם שוב לימודי הדת ותפילות, על פי הנוהגים של השנים שעברו. שפת ההוראה נשארה גרמנית! לאחר מספר שנים, כתוצאה מהתערבות השלטונות, הופחת בהתמדה מעמדה הבלעדי של הגרמנית על מנת להנהיג את הפולנית כשפת הוראה מחייבת, בשנות העליה של גל הנאציזם בגרמניה ובאוסטריה.

המאבק הציבורי לשינוי דמות הקהילה היהודית בא לקיצו עם הבחירות בשנת 1931. השליטה בקהילה שהיתה מראשית קיומה בידי ליברלים-מתבוללים עברה לידי הציונים. זיגמונד ארצט נציגם בקהילה, נבחר ליושב-ראש שלה. נפתחה הדרך לשנויים מרחיקי לכת גם במערכת החינוך היהודי. אולם, בדרך להגשמתם נערמו מכשולים - על ידי השלטון הפולני. במארס 1932 נחקק חוק שלפיו נמסר הפיקוח על בתי-הספר של המיעוטים לידי רשויות ההשכלה הגלי-ליות. לכאורה עשו זאת מטעמים פדגוגיים, אך למעשה עמדה לנגד עיניהם מטרה ברורה: להפוך בהדרגה את בתי-הספר של המיעוטים לבתי-ספר פולניים טהורים. ביחס לבתי-הספר היהודים נוצר מצב פרדוקסלי. הממשלה הפולנית לא כללה בתי-ספר אלה במסגרת הרשת של מוסדות החינוך הכללית, ולא השתתפה בתקציב להחזקתם - אולם, תבעה לעצמה את הזכות לקבוע את תכנית הלימודים, מגמתה הלאומית וסדרי ארגונה. תנאים אלה הצריכו מאבק מתמיד מצד הקהילה, ומנהלי בית הספר נגד ההתערבות הטרדנית של מוסדות הפיקוח. מנהל בית-הספר אויגן קלנר, על אף סגולותיו הפדגוגיות והאישיות, לא השכיל לעמוד בלחץ המסיבות. הוא ביקש לפרוש מכהונתו. בשנת 1933 מונה מנהל חדש, ד"ר משה הכה - צעיר בשנים, פדגוג מנוסה, ספוג תרבות כללית ויהודית, חניך התנועה הציונית, תקיף ובעל מרץ ומוכן להיאבק. על שכמו הוטל התפקיד להפוך את בית-הספר לתלמידים יהודים למוסד חינוכי יהודי במלוא משמעותו. בתום 4 שנים לכהונתו של ד"ר הכה, לרגל עלייתו לארץ-ישראל, ציין ראש הקהילה, זיגמונד ארצט את ההישג המרשים בשינוי דמותו היהודית של בית-הספר, בהעלאת רמתו, בייזום פעולות חינוכיות-חברתיות: "מתברכים אנו כעת בבית-ספר כפי שחזינו אותו ושאפנו לו. בית ספר המקנה לילדינו ידע ודעת, מנחיל להם את מורשתנו הגדולה, תודעתנו היהודית וזהותנו הלאומית ומחשל את ילדינו בגוף וברוח למען המאבק לקיומנו כעם והשגת מטרתנו בבנין מולדתנו העתיקה".

הישג מרשים זה מצא ביטוי גם בגידול מתמיד של הכיתות והתלמידים. במשך 4 שנים נוספו 6 כיתות על ה-5 שהתקיימו קודם. 11 כיתות אלה הכילו 542 תלמידים, ולמסגרת בית הספר צורף גם גן-ילדים עם 100 תלמידים. בשנים אלה הסתמן המעבר המוחלט ממתן חינוך גרמני לילדי היהודים. מעטים היו הילדים היהודים, שביקרו במוסדות החינוך הגרמנים ואף גם בפולנים. רובם ככולם מצאו את מקומם במערכת החינוך היהודי-החילוני והדתי כאחד. הישג זה, נפגם במידת מה בגלל חוסר המשך לחינוך היסודי. כל המאמצים שנעשו על ידי הקהילה היהודית להשיג רשיון לפתיחת בית-ספר על-יסודי לא הצליחו. גומרי 5 כיתות לימוד בבית הספר היהודי נאלצו לבחור בין בתי-ספר תיכונים גרמנים או פולנים.

לאחר פרישתו של ד"ר הכה מכהונתו קיבל לידו התפקיד פנחס ברגר אשר המשיך בהצלחה בקווי הפעולה שהותוו על ידי קודמו - עד לסיומו הטרגי של קיום בית-הספר עם הפלישה הנאצית בסתיו 1939 והכחדת הקהילה המפוארת של יהודי ביליץ.

ו.

לשם מיצוי הנושא על החינוך היהודי מן ההכרח להתעכב על שלוחותיו הרבות שלא במסגרת החינוך הפורמלי. הפעולה החינוכית וההסברתית של ארגוני הנוער הציונים, שקמו בראשית המאה ה-20 על זרמיהם השונים, תרמו את חלקם המיוחד בהחדרת הזיקה הלאומית בשורות הדור הצעיר. לימוד עברית, הספרות היהודית והעברית הזדשה, תולדות ישראל והיצירה של המפעל הציוני בארץ ישראל, לא זו בלבד שהשלימו את הידע בנושאים הנ"ל, אלא גם עצבו את תדמיתו הרוחנית של הדור הצעיר, את הכרתו האנושית והיהודית ואת גאוותו הלאומית. ערכי תרבות ורוח אלה שהדור ספג לתוכו יצרו את דור החלוצים, אשר הלך לפני המחנה, במלחמתו לעצמאות ישראל. בפרק זמן של 20 שנה, (1939-1919) התבלט בין העוסקים בפעולה החינוכית והתרבותית, אפרים קלר - אישיות אשר הפכה בביליץ למוסד. בימי נדידת יהודים ממזרח למערב בשנת 1919 הגיע אפרים קלר לביליץ, השתהה בתוכה זמנית על מנת להמשיך דרכו, אולם נקשר לנוער היהודי, עמו בא במגע והחליט להשתקע במקום. א. קלר צעיר תוסס, בעל השכלה עברית וכללית רחבה, ציוני מנעוריו - הסכים להצעת ארגונים שונים לארגן קורסים לעברית לנוער ולמבוגרים - ולשמש בהם כמורה. הוא מצא את הנתיב ללבם של בני הנוער, נעשה לחברם ומדריכם, מארגן ומשתתף בחיי החברה הצעירה כמורה, כידיד וכשותף. מאות בני נוער צעירים וצעירות מארגוני "החלוץ", "עקיבא", "בית"ר", "השומר הצעיר" ועוד, רכשו את ידיעת השפה בקורסים של א. קלר. רבים מביניהם, שזכו להגיע לארץ-ישראל, באו מצויידים לא בלבד בידיעת השפה כי אם במטען ערכים יהודיים, שגם בית-ספר לא היה מסוגל להעניק להם. א. קלר לא הצטמצם בפעולתו זו. הוא היה הכתובת לכל דבר הקשור לשפה העברית לספר ולתרבות העברית.

כשקמה אגודת "תרבות" בשנת 1930, ביזמתם של פר. מ. ברקוביץ וד. הורוביץ, היה א. קלר הרוח החיה, הפעילה ומפעילה של אגודה זו.

* * *

א ג ו ד ו ת ו א ר ג ו נ י ם

אגודת "חברותה"

אגודת "חברותה" נוסדה בשנת 1896 ביוזמתם של שני תלמידים מבית הספר המקצועי, אוטו פלדמן וסלו שטוירזום. בעת ייסודה של האגודה לא ידעו מייסדיה דבר על התנועה הציונית המתארגנת, הם וחבריהם לא ידעו ולא שמעו על ועידת קטוביץ - העיר הקרובה - אשר התקיימה בשנת 1884 בעיר זו. הם גם לא קראו את ספרו של פינסקר, המבשר הראשון של רעיון "האוטואמנסיפציה". הדחף להתארגנותם בא בגלל האנטישמיות והאנטגוניזם

אשר שרר בכתלי בית הספר בין התלמידים היהודים לבין חבריהם ללימודים הארים הגרמנים. אמנם, ביליץ, נחשבה לעיר גרמנית ליברלית - היהודים פעלו רבות להפצת דעה זו - אולם, בבית-הספר הורגשה היטב המגמה האנטי-שמית, אשר טופחה בעיקר על ידי תלמידי חוץ - אלה שבאו מהסודטים במערב בוהמיה.

לפי התקנון הקיים, אסורה היתה כל התארגנות של תלמידים. למפירי תקנון זה, צפוי היה גרוש מבית הספר ובודאי, כשזה נוגע לתלמידים יהודים. ברם, זה לא הפחיד את היוזמים בצעדיהם. האגודה נוסדה ואליה הצטרפו תלמידים רבים. בראשית צעדיה, בשנים הראשונות לקיומה, היתה מגמת האגודה לפעול רק במישור החברתי. להתכנסות חברים היה אופי של פגישת-רעים לשם בילוי בצוותא והנאה. לפעמים, ולאור התרחשויות חשובות בין במישור היהודי או הכללי נדונו האירועים, יותר לצורך הבנתם מאשר לקביעת עמדה. אולם, כשהנושא קרוב היה לליבם של הצעירים, וללא כוונה מוצהרת - נתגבשו הערכות, גישות ואף סיכומי דעות. זה קרה במיוחד כשנושאים יהודים עלו על סדר יומם. אחד מהם הסעיר את רוחם - הציונות. הדים קלושים על התנועה הציונית, רעיונה ומגמתה הגיעו גם אליהם. בלי משים נוכחו לדעת שליבם עם רעיון זה. בחשאי השיגו ספרות ציונית, וקראו בצוותא את עתונה של התנועה הציונית "העולם". כך בשלה הכרתם להצטרף באופן פורמלי לתנועה. לצורך זה הותאם התקנון וסדרי קבלת החברים. "חברותה" היתה לאגודה ציונית.

ב.

פעילותה של האגודה לא הצטמצמה בתחום מסגרתה. חבריה נרתמו לפעולות הציוניות המקובלות - אוסף תרומות לקרן הקיימת, הפצת השקל הציוני הרקת קופסאות של הקרן הקיימת ועוד. אולם, הפעולה החשובה ביותר בעיני חברי האגודה היתה פעולת ההסברה בקרב הציבור המבוגר. ציבור זה - רובו לפחות - לא ראה בעין טובה את התארגנותם של הצעירים על בסיס לאומי - הנוגד את השקפתם והוויתם. הוא לא עיקל את רעיונות "הבוסר" של הציונים ההולכים שולל אחרי הזיות. הורי הצעירים, אשר לא היה בכוחם להוציא את בניהם מהאגודה, קיוו בסתר ליבם, ש"מחלת ילדות" משונה זו תחלוף. אמנם, במרוצת הזמן הם עמדו על טעותם - ואולי לשמחת ליבם.

מדי שנה בשנה סיימו בני "חברותה" את מחזור לימודיהם והצטרפו למחנה הציונים המבוגרים. עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה השתנו התנאים מיסודם. בני הדור הזה שעליו נימנו צעירי "חברותה" גוייסו והנותרים נתונים היו בסבך הבעיות האקטואליות. המגעים בין חברי האגודה כמעט ונותקו, וכל פעילות תנועתית היתה בלתי אפשרית.

בגמר המלחמה השתנתה המפה הפוליטית. לביליץ שהיתה עיר פולנית, באו סטודנטים יהודים מערי פולין - גם מוואשה ולודז. הם מצאו ב-

"חברותה" את כוחם החברתי. אך גם גרמו לשינוי תדמיתה הן מבחינה לשו-נית והן מבחינת הזיקה התרבותית. אולם, המיזוג הצמיח תוצאות היוביות ביותר - בכיוון גיבוש ההכרה החלוצית והשאיפה להגשמה עצמית. אכן, כבר בשנת 1923 עלו חברי "חברותה" הראשונים לארץ-ישראל.

בשנת 1926 חל שינוי ארגוני רב חשיבות באגודה. מתוך מגמה ללכד את האגודות הציוניות של תלמידי בתי-הספר המקצועיים הטכניים, התאחדה "חברותה" עם האגודה "גורדוניה" בוילנה ו"חשמונאים" בבריך - תחת השם "הבונה". המלחמה העולמית השניה שמה קץ לפעילותה של אגודה זו. מאות חברי "חברותה" שנותרו בחיים לאחר השואה, מפוזרים כיום בכל ארצות תבל. רבים מהם, למעלה ממחציתם חיים ופועלים במדינת ישראל. למרות המרחקים הגדולים נמשכים המגעים הידידותיים בין חברי "הבונה". בשנת 1971, לרגל 75 שנות יסודה של "חברותה" התקיימה בישראל פגישה של שארית חבריה ושל חברי "הבונה", אשר הפכה להפגנת חברות וידידות ונאמנות תנועתית.

* *
*

" ה ש ח ר "

האגודה הציונית הראשונה בביליץ

1918 - 1896

א.

אגודת "השחר" נוסדה בקיץ 1896, באותה שנה בה נתפרסם ספרו של תיאודור הרצל "מדינת היהודים". את בשורת הציונות הביאו לביליץ הסטודנטים שלמדו באוניברסיטה בוינה ובאו הביתה לבלות חופשתם. התגובות של יהודי העיר היו שונות. המתבוללים והדתיים - שללו מכל וכל את הרעיון - מלא הזיות ונבואות שקר המסכן את שלום היהודים בארצות הפזורה. אולם, נמצאו גם יהודים אשר נדלק בליבם ניצוץ של תקווה ואמונה בחזון גאולת ישראל והם נתנו ידם ותמיכתם הנלהבת, לחבורת הצעירים, אשר בלהט נעורים, עמלו ללקט את נאמני הרעיון ולאר-גנם לאגודה אחת, למען החדרת הרעיון לציבור היהודי. בחגיגיות רבה התקיימה האסיפה המייסדת של אגודת 'השחר", הארגון הציוני הראשון בביליץ. ליושב ראש נבחר פיבל רבינוביץ, אחד האישים הבולטים, בעל תעשיה מצליח, איש המסורת והדת, ומכובד על כל החוגים של יהודי ביליץ.

פעולתה של אגודת "השחר" בראשית דרכה לא היתה סוגה בשושנים. לאחר שעבר גל ההתלהבות הראשון, שקעה ההתענינות. הצעירים חזרו ללימו-

דיהם בווינה והעול של ארגון והסברה הוטל על מבוגרים, העסוקים מעל ראשם בבעיותיהם האישיות. עדות לאכזבתם של פעילי "השחר" מוצאים אנו במכתב ב"השחר" משנת 1902 בחתימת ממלא מקום היושב-ראש פאול בראף – אל הרב ד"ר קורייץ לשעבר רבה של ביליץ, שכיהן כרב בטפליץ, – במכתב זה הוא מבקשו לבוא לביליץ כדי לעורר את הציונים והאוהדים להגברת הפעולה ולעודד רוחם. ד"ר קורייץ נענה להזמנה והופיע בפני קהל רב בהרצאה אשר לפי עדות שומעיו "דבריו יצאו מהלב ונכנסו אל הלב". במכתב תודה, אשר נשלח לאורח המכובד – וחתום על ידי כל אלה שנוכחו בהרצאה, מתחייבים הם להרבות מאמציהם לטובת הענין הציוני ואגודת "השחר". עשרות החותמים – שמות מוכרים גם לדורנו – אבות הציונות בביליץ, אשר הורישו לבניהם את האמונה הציונית והם היו לממשיכי דרכם.

גידול האגודה

עד לשנת 1906 – עשר שנים לייסודה של "השחר" לא מצאנו נתונים בדוקים אז מספרים על גידול אגודת "השחר". לרגל היובל נאספו כנראה הנתונים, לפיהם היו בשנת 1906 ב"השחר" 92 חברים פעילים, דהיינו אלה אשר שלמו את מס האגודה בקביעות. מותר להניח שמרשימה זו נעדרים עשרות חברים אשר בגלל סיבות שונות פגרו בתשלום מסיהם, אולם ראו עצמם כציו- נים נאמנים. דבר זה מסתבר גם מהעובדה שבשנה זו שקלו 300 יהודי ביליץ את השקל הציוני. אנשי "השחר" לא היו מרוצים מהתקדמות "איטית" זו, אולם דוקא האקסקוטיבה הציונית ומרכזי התנועה, העלו על נס את ההישג המרשים של ציוני ביליץ. לרגל חגיגת יובל העשור שגרו האישים המרכזיים של התנועה: תיאודור הרצל, א. הנטקה, קורט בלומנפלד ועוד דברי ברכה והוקרה על פעולתם שלהעסקנים בביליץ, אשר משמשת דוגמה לכל ערי הפרובינ- ציה של אוסטריה. יתכן וצדקו אלה מרחוק וגם אנשי המקום. בשנת 1906 מנו יהודי ביליץ קרוב ל-3000 נפש, שהם 600-500 ראשי אב. אנשי "השחר" אמרו שרק 20% מציבור זה נמנים על הציונים ואילו המרכזים בשים לב לנתונים הארציים התפארו שכבר 20% מהציבור היהודי הוא ציוני והישג זה במשך 10 שנים בלבד – מצדיק אופטימיות לגבי העתיד! אם מבחינת מספר החברים נראה הענין סביר, הרי במישור הצבורי הוא לא בא לידי ביטוי. הציונים לא הצליחו לחדור לקהילה – מרכז הרוח וההשפעה של יהודי העיר. מקומם נפקד במוסדות ובארגונים הסוציאליים וההברתיים הרבים שהיו לתפארת הקהילה. בבחירות שנתקיימו לגופים הציבוריים השונים נבחרו באופן מסורתי הפרנסים הותיקים המוכרים, שמרנים ומתבוללים. אוהדי הציונים היו רבים יותר מאשר המצביעים עבורם למוסדות המקום. היתה זו תוצאת ההסברה של מתנגדי הציונים, אשר הצליחו להפחיד את התושבים היהודים בסכנה הנובעת מרעיונות הדור הצעיר, (אלה היו הרוב בין הציונים) העלולים לפגוע בזכויות האזרחיות, ובהשתלבות היהודים ברוב

הגרמני, מגמה שטופחה בהצלחה, במשן עשרות שנים – מאז השיגו היהודים שויון זכויות אזרחיות. אכן, טוב היה ליהודי ביליץ. הם עשו חייל רב בתקופה קצרה יחסית, התבססו מבחינה כלכלית וחברתית ונהנו מכל הזכויות שהעניק השלטון לכלל האוכלוסיה. הם היו נאמני השלטון בכל ליבם ומאודם, ובציונות ראו פיצול נאמנותם – נאמנות כפולה הרת תוצאות לאוכלוסיה היהודית. רוב היהודים שוכנעו שאסור להם להסתכן במסירת יצוג האוכלוסיה היהודית לידי הציונים.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה

בשנת 1914 פרצה המלחמה העולמית הראשונה. בתודעת יהודי אוסטריה היתה מלחמה זו מלחמתם – לא רק כאוסטרים ואולי לא בעיקר כאוסטרים – כי אם כיהודים. המלחמה היא נגד רוסיה הצארית, ארץ הפוגרומים ביהו-ים, הדיכוי והשיעבוד, ארץ העריצות והריאקציה. צעירים יהודים לא חכו לגיוסם – רבים התנדבו בנפש חפיצה, נכונים לכל קרבן. החיים עברו לפסי מלחמה. הפעולה הציונית הסדירה נפסקה גם היא. עברו חודשים רבים. המלחמה נמשכה, נתבדו אלה שחשבו שמלחמה זו תסתיים תוך שבועות – או חודשים מעטים. החיים החלו לחזור למסלולם, פרט למיגבלות של ימי חירום. בביליץ התעוררו ראשוני ארגוני נוער ציונים, אשר שלבו תפקידי שעת חירום, שהוטלו עליהם, עם חיי חברה ולימוד עברית. אולם גם המבו-גרים – עמוסי דאגות וקשיים החלו להתלכד, ניסו להתגבר על הקפאון. אחד המניעים לכך היה המיפגש עם יהודי פולין – אותם חלקי רוסיה, שנכבשו ע"י האוסטרים והגרמנים. חיילים וקצינים יהודים באו לחופשתם הביתה. הם התרשמו עמוקות מהפגישות עם יהודים אלה, אשר לא נפל רוחם ולא נפגעה אמונתם ברעיון הציוני – להיפך, דוקא לקח המלחמה חיזק את אמונתם שמלחמה זו – תביא ישועה גם ליהודים. אגודת "השחר" חידשה את פעולתה, ליקטה סביבה את החברים הותיקים והוסיפה גם חדשים. פעילות זו גרמה לתוצאה מפתיעה מבחינה ארגונית. ביליץ, אשר השתייכה למחוז, המקיף את כל שלזיה ומעהרען שמרכזו בטרופאו, נבחרה על ידי ההסתדרות הציונית כמרכז המחוז לכל שנות המלחמה. ביליץ החליפה את טרופאו כמרכז ציוני לאזור רחב ידיים – בו נכללו ערים גדולות עם אוכלוסיה יהודית ניכרת. אכן, היתה זו תעודת כבוד לציוני ביליץ. הם קבלו את התפקיד מתוך הכרת חובה לתנועה ולמחוז, אשר הקשרים עמו היו תמיד הדוקים ופוריים.

בראשית שנת 1915 עבר המשרד המחוזי לביליץ. ליושב ראש המרכז נתמנה א. הופרט, אשר התמסר כולו לתפקיד זה. בתום שנה, עם פרישתו, הוא זכה להוקרה והערכה על ידי האקזקוטיבה הציונית שציינה במכתבה: "הננו משוכנעים שעבודתך המסורה ללא לאות שמרה על קיומה של הפעולה הציונית במחוז שהופקדת עליו". יושבי הראש התחלפו כל שנה.

לאחר פרישתו של א. הופרט כיהן באותו התפקיד ד"ר לשנר מטרופאו, אחריו וילהלם סובל וד"ר וילהלם וגנר מביליץ.

המלחמה הלכה ודעכה. באופק נראו כבר תוצאותיה - ערעור המיבנה הגיאופוליטי הקיים, שינוי משטרים, התגבשות יחידות לאומיות חדשות. מפת אירופה חדשה התחילה להצטייר בתודעת העולם - אירופה חדשה שתיבנה על חורבות מלחמת 4 השנים. גם עם ישראל ציפה לבשורת הגאולה, לקרני השמש מהשחר המפציע.

* * *

ב.

ייסודה של האגודה הציונית "השחר" בשנת 1896 נתלווה במאבקים צבוריים מרים. רוב יהודי ביליץ היו יוצאי סלובקיה, מורביה והונגריה. מיעוטם היו יוצאי גליציה, פולין ורוסיה. אלה נקראו בפי היהודים המערביים בשם גנאי OSTJUDEN . יהודי המערב דבקו בהשקפה המסורתית של יהודי אוסטריה שעם קבלת זכויות מלאות כאזרחים והופש קיום פולחן הדת, נפתרה הבעיה היהודית. לגביהם השקפה זו התמצתה באימרה הקלסית, "היה יהודי בביתך ואזרח בצאתך". בביליץ פירושה היה: אתה גרמני בן דת משה.

מנהיגי הקהילה היהודית, נציגי היהודים במוסדות השונים, כולם ללא יוצא מן הכלל נימנו על חוג יהודים זה והזדהו עם ההשקפה הליבר-לית הרשמית, עם מגמות ההתבוללות שהיו קיימות בקיסרות האוסטרית. יהודי המזרח "הפולנים" כפי שנקראו ספוגים היו מורשה יהודית, רבים מהם שומרי מסורת ודת, היו בעלי תודעה לאומית, אם כי גם לא הצהירו על כך בפרהסיה, מעמדם הציבורי היה נחות לא רק מבחינה מספרית. הם נימנו על השכבה הסוציאלית החלשה יותר. היו "יורקים" לעומת "המער-ביים", שהקדימו להשתקע בעיר. המיפגש בין יהודי המערב והמזרח במצי-אות של ביליץ הגרמנית גרם לסכסוכים, למתח בין שני הפלגים. טבעי היה על כך שעם הופעתה של הציונות על הבמה הצבורית, גילו יהודי המזרח יחס אוהד, הקשיבו לדוברי התנועה ורבים אף הצטרפו לפעולה המעשית. בני הנוער שבאו מבתים של יהודי המזרח הרימו את דגל התנועה. רובם היו סטודנטים, שיסדו את האגודות הראשונות: "החשמונאים" "חברותה" ו-"אמונה". הם השפיעו ודהפו את המבוגרים לייסד את "השחר". ניצני ההת-ארגנות הציונית עוררו סערה בצבוריות היהודית. העסקנים הרשמיים, ה"נוטבלים" האשימו את "מעוררי" המריבה, כמתנקשים בקיומן של סדר החיים התקין, ביחסים ההדוקים עם הרוב הגרמני מה שעלול להמיט פורענות על המיעוט היהודי. פני העיר בני דת משה זעקו: "זו פרובוקציה של צעירי "מטורפים" הכופרים באופי האוניברסלי, ההומני של התקופה, בליברליזם המציין את המשטר החבותי של קיסרות אוסטריה. יהודי המזרח

מביאים עלינו שואה וכל עמלנו, שהשקענו בתקופת דור, עלול לשקוע תהומות!"

יהודי המזרח לא נרתעו. הצעירים הכשירו בבית הוריהם את הלבבות והכינו את הצעדים הארגוניים לקראת האסיפה הפומבית הראשונה של יהודי ביליץ.

מרכז הציונים בווינה הטיל על ועדה בת 4 חברים: פאול בראף, פיבל רבינוביץ, אדולף הופרט ודוד אלכסנדרוביץ לשמש כנציגי המרכז הציוני, להכין תקנון לאגודה, ולהשיג את אישורו מידי השלטונות. לאחר שנתקבל האישור נקראו האזרחים היהודים של ביליץ לבוא בהמוניהם להרצאה על "הציונות - הדרך לפתרון הבעיה היהודית".

המרכז בווינה שלח את ד"ר לאופולד כהן, אישיות מפורסמת, ומרצה מבריק, לרכוש את לב יהודי ביליץ לרעיון החדש. המבוכה בין יהודי ביליץ היתה רבה. הרוחות סערו. ראשי הקהילה פעלו בכל האמצעים להחרמת האסיפה. לחשו מפה לאוזן:"השמרו מהסכנות, עין השלטון פקוחה". לעומתם הסתערו הצעירים על בתי האב, על הוריהם וקרוביהם. עוררו רגשי סלידה מדרכי התעמולה של ה"נוטבלים", מההפחדות והאיומים שלהם, ומפעולותיהם כגרמנים המסוווים כיהודים.

ביום שנקבע התקיימה אסיפה היסטורית זו. "עמך", יהודים מכל ימות השנה סוחרים זעירים, בעלי מלאכה, פקידים והרבה נוער מלאו את האולם עד אפס מקום. אמנם, רובם המכריע של הנאספים היו מיהודי המזרח אולם, הצלחתה של האסיפה היתה בריבוי המשתתפים מעבר לצפוי וגילוי הרזדהות עם התנועה החדשה על ידי הרב של ביאלא השכנה, ד"ר גלזר, אשר חשמל את הקהל. הצטרפות מנהיגה הרוחני של קהילת ביאלא, איש האסכולה המערבית, הוגה דעות, חכם וידען - הפיגה חששות וספיקות ויצרה את הפירצה בחומה של ההתבוללות, ההתכחשות וההתנכרות שהקימו הנוטבלים בביליץ. הונח היסוד לתנועה ציונית מתרחבת, מסתערת עד היותה הכוח המרכזי בציבוריות היהודית בביליץ.

ג.

1918 - 1939

המאורע ההיסטורי שהתרחש עקב מתן הצהרת בלפור ולאחר מכן החלטת חבר הלאומים, להמליץ על הקמת בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל, חולל מפנה בהערכות התנועה הציונית. המסגרות הארגוניות, כל ההסברה וממדי הפעולות לא התאימו למציאות החדשה. במחצית יובלה של התנועה, היא נתבעה להטיל על עצמה את הגשמת מטרותיה, ולהוכיח לעולם ולעם, שקיים הכוח והרצון להגשימן. לא בלבד את הכלים יש להחליף! יש לצקת דפוסים

חדשים, ההואמים את מימד הזמן והתנאים. "השחר", התא הציוני במקום טרם התעורר מהקפאון כתוצאה ממלחמה ארוכת זמן. ותיקי התנועה שהופקדו בימי המלחמה לקיים את "השחר" בכל התנאים היו מעטים ולא מסוגלים להתמודד עם הבעיות החדשות, עם האתגרים בפניהם הועמדה התנועה. הצעי-רים יותר היו מגוייסים לצבא ורבים טרם חזרו לביתם. אולם, גם אלה המאושרים, שחזרו בריאים ושלמים, היו עייפים, מיואשים, וזקוקים לתקופת מעבר. כתוצאה מהשינויים הגיאופוליטיים באירופה - נותקה התנועה ממר-כזה בווינה. במקום הקשר ההדוק עם התנועה במערב ועם פעיליה הבולטים, צריך היה לרקום יחסים חדשים עם התנועה בפולין ועם מרכז הגליל בקרקוב אליו השתייכה ביליץ. נוצר מצב די פרדוכסלי בה בשעה שעל הציבוריות היהודית בביליץ עבר גל ספונטאני כמעט של התלהבות ציונית, ציפה ציבור זה לקריאת ההנהגה, להכוונה ולמעשים. "השחר" היה נתון עדיין בשלבי ההתארגנות והשעה היפה ביותר בתולדותיו הוחמצה.

קבוצת חלוצים מרוסיה שבדרכם לארץ עברו את העיר, שמשו מעין רמזור לציונים רבים, שכיוון והצביע על המעשה הנדרש והחשוב ביותר. לאחר תקופת ההתארגנות התחילה תקופתו הגדולה של "השחר", אשר העמידה אותו במרכז החיים היהודיים בעיר, והפכה אותו לגורם הדומינאנטי בצי-בוריות היהודית. בזמן זה התחלפו המשמרות בהנהלת "השחר". דור עסקנים חדש, צעיר ורענן קיבל לידיו את הנהגת התנועה. רובם יוצאי "אמונה" חניכי תנועות הנוער הציוני, מושרשים בתנועה ובחברה. הם נרתמו לפעולה רחבת ממדים, שכמותה טרם ידעה התנועה. ראוי לרשום שמותיהם של עסקנים רבים ובולטים אשר שרתו את התנועה במסירות, בכשרון, בתבונה ובהתנדבות. רושמים אנו שמותיהם של אלה, אשר על פי ארכיונים, קטעי עתונות ועל פי הזכרון של ותיקים, היו מוכרים וידועים ביותר :

פרץ בראף, ד"ר בטר, ד"ר באום, אינג' בלייכר, אינג' וולקן, אינג' וקסברג, פרופ' טורק, פרופ' וורנר, א. רבינוביץ, ומבין התושבים החדשים: זיגמונד ארצט, ד"ר גרינשטיין, י. הורוביץ, קלר, קרמינר וד"ר שטרנהל.

הנצחון הציוני

ההנהגה החדשה הציבה לעצמה שתי מטרות מרכזיות:

א. לרכז וללכד את הציבור היהודי תחת גג התנועה הציונית, ולהפכו לגורם מכוון ומכריע בתחום המקומי.

ב. לנצל את הפוטנציאל הכלכלי והכספי של יהודי ביליץ למען פיתוחה ובי-סוסה של ארץ-ישראל.

לפי התרשמות שטחית נראתה מטרה זו בהישג ידה של התנועה. נדמה היה שמגמת ההתבוללות, אשר שלטה בעבר נעלמה לאור המציאות החדשה. נשמט היסוד לשאיפת ההתבוללות בעם הגרמני, ואילו למען החלפתה בהתבוללות בעם הפולני - נמצאו רק בודדים. הערנות של הצבור לבעיות הזמן היתה רבה

ואסיפותיה של התנועה הציונית זכו להשתתפות המונים. הציבור צמא לדעת על המתרחש בארץ ישראל ועל מדיניות הפנים של נציגות העם בסיים הפולני. האסיפות בהן השתתפו אישים מרכזיים הפכו להפגנת הזדהות עם מטרות הציו-נות. הנוער היהודי - על כל שדרותיו, מצא את מקומו במסגרות יהודיות הן בארגונים מובהקים והן בארגוני ספורט וצופים, חברה ותרבות יהודיים.

נאמר לעיל שנדמה היה שזאת התמונה לאמיתה! אולם, התברר חיש מהר, שהיתה זו מישאלה ולא מציאות. לאחר תקופה של תסיסה ומאורעות פוליטיים שעברה על המדינה, התבסס השלטון והחלה נורמאליזציה במישור הפוליטי והכלכלי. גם בציבור היהודי השתנו הלכי הרוח. נגוזו תקוות ומשאלות-לב לעליה מהירה, ליציאת פולין. השאיפה לעליה נשארה אצל רבים כמטרה רצויה וכחזון לימים הבאים. אך בינתיים צריך היה להמשיך בחיים הרגילים, לעבוד, להרויח וגם להתעשר! סיבות רבות להתפתחות זו. קשיי הקליטה בארץ, מאורעות הדמים, הגבלות והכבדות מטעם השלטון המנדטורי. העובדה, שמבין ראשי התנועה ופעיליה (פרט לנוער) לא עלה אף אחד, לא שימשה דוגמה מחנכת וכוח מניע לעליה.

התפתחות זו בציבוריות היהודית נוצלה בכשרון על ידי יריביה ההיס-טוריים של הציונות - על ידי חוג המתבוללים שמבצרם מאז היתה הקהילה. אמנם, ההנמקה להשקפתם השתנתה, הם גם התרככו לגבי בעיות שונות, נעשו פחות נוקשים והיו ביניהם שתרמו לקרנות ציוניות - אך הם נאחזו בשלטון, ולמען המשכתו התקשרו עם בני ברית - שום דבר לא איחד אותם מלבד היריבות לציונים.

המטרה הראשונה שהציבה לעצמה הנהגת התנועה בשנים 1920-22 - לרכז וללכד את הציבור היהודי תחת גג התנועה הציונית, נתגשמה רק בשנת 1931, לאחר נצחונה של הרשימה הציונית בבחירות לקהילה ובחירתו של זיגמונד ארצט ליושב ראש שלה. הציונים הלכו לבחירות במצע ברור ומחייב במקרה וינצחו. ראוי להביא אחדים מהסעיפים במצע זה:

קיום השויון לכל המגמות והזרמים ביהדות; חיסול העדפת המעמד של עשירים בקהילה; הזדהות עם הנציגות של היהודים בסיים הפולני; הפיכתה של הקהילה ממוסד לטיפוח הדת וקיום שרותים דתיים - לנציגות העם, לקהילה עממית דימוקרטית; זכות בחירה לכל המבוגרים, ללא הבדל מעמד ומין החל מגיל 21; חינוך יהודי ועברי; עידוד ארגוני הנוער וסיוע ממשי לתנועה החלוצית; דאגה לשכבות סוציאליות חלשות, פרודוקטיביזציה במקום פילאנטרופיה; מלחמה על זכות עבודה ליהודי במשק הכללי. בקיצור, במקום המושג שיש בו תוכן מצומצם - "Kultusgemeinde", הקמת "Jüdische Gemeinde" - קהילה יהודית.

למרבה האסון, לא האריכה מועצת הקהילה הציונית בכהונתה. אולם, בשנים המעטות עד לחורבנה והשמדתה, הוכיחו הציונים נאמנותם להתחיבותם

לבוחרים. צעד אחרי צעד התקדמו להפוך את הקהילה הדתית למוסד עממי יצוגי, המקיף את כל בעיות החברה.

ביחס למטרה השניה שהציבו לעצמם אנשי "השחר" לנצל את הפוטנציאל הכלכלי והכספי של ציוני ביליץ למען פיתוחה וביסוסה של ארץ ישראל, יצויין כי ניסוח זה היה יומרני מדי, ובמסיבות הנתונות בלתי מציאותי. בין ציוני ביליץ היו עשירים מופלגים, בעלי מפעלי תעשיה גדולים וסוחרים אמידים. הפוטנציאל הכלכלי והכספי שלהם היה עצום. על מנת לנצלו למטרה היעודה – פיתוח הארץ – הם – הציונים, היו צריכים לעלות לארץ-ישראל, להעביר את רכושם ולהשתלב בכלכלה הצעירה של ארץ-ישראל. כידוע הם לא עשו זאת. אולם מקצת מיכולתם הכלכלית הם העמידו לרשות המטרה. ציוני ביליץ רכשו להם שם בתנועה כולה, בנדיבות ליבם, בגיוס אמצעים למטרות הפיתוח. המגביות לקרנות הציוניות ולכל פעולה חשובה בארץ מצאו בציוני ביליץ תומכים רחבי-לב. נציגי הקרנות שביקרו בעיר להעברת המגביות ידעו לתת פומבי להצלחותיהם בגיוס סכומי כסף ניכרים בין ציוני ביליץ.

אגודת הסטודנטים "אמונה"

על אגודת סטודנטים זו, דרכי ארגונה, מהותה הרעיונית והחברתית רוכז חומר רב, מקיף ושלם כמעט, מיום היוסדה ועד לחיסולה בימי הנאצים. רק חלק ממנו הננו מפרסמים בזה.

<u>לבטיהם הרעיוניים והחברתיים של חברי "אמונה".</u>

בכנס שנערך באביב בשנת 1919 – שנה לאחר גמר מלחמת העולם הראשונה השתתף מספר ניכר של חברים מהתא הביליצאי, שמות שלא ירדו מהבמה הציבורית בציונות במשך עשרות שנים: פרופ' גייגר, ד"ר לאו רבינוביץ, אינג' רייך, בורגר, ליברט, ד"ר פרבר, ארטור רבינוביץ, בלדינגר, ד"ר בטר, פריץ דוטש, טראובנר, שרעטר, גרובנר, זילברשטיין ועוד רבים.

על סדר היום עמדה שאלת השאלות של התקופה – הגשמת הציונות. שוב אי אפשר היה לעסוק כתמול, שלשום בנושאים תאורטיים-אבסטרקטיים. בארץ ישראל החלו בהנחת יסודות לבית לאומי יהודי, למדינת היהודים בעתיד. מה היה תפקידם של חברי "אמונה", חניכי הרצל ותקופתו? מה היתה תשובתם לבעיות המציאות שנוצרה אחרי המלחמה? מה צריכה להיות העמדה לגבי הקומוניזם המתפשט והשפעתו על המוני בית ישראל במזרח אירופה.

הויכוחים היו לוהטים. חלק מהחברים תבע הגדרה ברורה ברוח החלוציות, בו במקום הודיעו 8 חברים על נכונותם לעלות מיד לארץ-ישראל. שאר החברים מתלבטים, מהססים. עדיין לא נוצרו התנאים לקיום ופרנסה,

צריך להמתין, חלוצים לא חסרים כעת, הם זורמים מארצות בהן קיים דיכוי הציונות – הם עדיפים על אלה שעוד לא דוחק להם. הדיון טרם הוכרע ועולה בסוף השנה שוב על סדר יומה של "אמונה". אין הסכמה כללית לאמץ את העקרון של הגשמה עצמית, של זיקה ל"החלוץ". האוריינטציה האידיאולוגית – שמאל – ימין, חדשה היא בארגון אקדמאי זה. יוסף פרבר מודיע על פרי-שתו מהארגון ועליתו הקרובה לארץ. עוד מספר חברים מודיעים על התנג-דותם לדעת הרוב – ופורשים...

המשבר הרעיוני חלף. אחדים מחברי "אמונה" אכן הסיקו את המסקנה מגישתם ועלו לארץ-ישראל. רובם ככולם החליטו להמתין עד שיווצרו התנאים הנאותים בארץ-ישראל שיאפשרו קיום לבעלי השכלה ולבעלי מקצועות אקדמאיים.

בינתיים יש לשמור על המסגרת, למלא התפקידים שהזמן והמסיבות מטילים על ארגון ציוני. לאחר הפוגה די ממושכת מתכנסים חברי "אמונה" לדיון על הפעילות הציונית בביליץ, הבחירות לועד הקהילה, היחסים עם תא "אמונה" של וינה. בין המשתתפים מופיעים פנים חדשות. קמה נציגות חדשה, צעירה יותר של התנועה: שמבק, ד"ר ציטרון, פרופ' פינק, ד"ר באום, יוסף רבינוביץ, אינג' בטר, אינג' ליפשיץ, אינג' ווקסברג, אינג' בלייכר, גוטמן, ד"ר מכנר, לוברט ועוד ועוד. שוב פורץ משבר. הפעם על רקע סמלי ואולי מהותי. התא הווינאי החליט לחזור לשימוש בכובע וסרט, זה המסמל את כל ארגוני האקדמאים בווינה ומטופח בעיקר על ידי חוגי הימין, לאומנים גרמנים קיצוניים המתנגדים למגמות הליברליות, הסוציאליסטיות, שהתחזקו בתקופה זו. התא בביליץ דוחה את המהלך של הווינאים. אולם לצורך שמירת "שלום-בית" מחליטים להשאיר את ההכרעה בידי כל תא לחוד. מטליאים את הניגוד הברור הקיים.

שוב עברו מספר שנים. הגיעה שנת 1926-27. בארץ-ישראל פרץ משבר כלכלי חמור. ישנו חוסר עבודה, רבים היורדים. בפולין מתגברת המגמה האנטישמית הממלכתית. אין אחדות דעות בין חברי "אמונה", לא בראיית הסכנות ולא בראיית הסכויים. קבוצה אחת, מדביקה לעצמה את הכינוי – "ציוני ציון"; תובעת הכרעה ברורה לגבי הצו הציוני, למה הוא מחייב. אם בעבר, לפני ההחלטה על הקמת הבית הלאומי – הציונות היתה שאיפה, רעיון, מטרה – הרי כעת יש להחליט שציונות פירושה הגשמה והגשמה לאלתר – פירושה עליה לארץ. החלק השני רואה את הבעיה באופן שונה, אין לגזור על קיומה של הגולה בדור זה. עדיין לא נוצרו התנאים לישובם של מיליו-נים בארץ-ישראל. אין להיכנע לאנטישמיות. יש ליצור כלים ואמצעים לשמור על מעמדנו. לפני שארץ-ישראל יכולה לשמש פתרון לכל היהודים – עלולים אנו להפסיד את ההווה.

המציאות היא שפתרה כידוע ויכוח זה, שלא היה אופייני בשעתו רק לאגודת "אמונה" בעיר ביליץ.

לפי פרוטוקולים של אגודת "אמונה" שהועברו בשנת 1967 על ידי חבר "אמונה" לשעבר ק. לוברט מניו-יורק (ארה"ב) לארכיון הציוני בירושלים.

אגודת "התחיה"

בשלהי מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918, תוהה יהדות ביליץ וגם חרדה לעתידה המדיני. באזור שלזיה האוסטרית, עדיין לא נכנסו החיים הכלכליים וגם החברתיים למסלולם. הסכנות המתקרבות ותחושת אי הבטחון אוחזת בישוב היהודי. בימים שכאלה התכנסו מספר חברים לייסד אגודה ציונית - לא אגודה נוספת על הקיימות - כי אם בעלת צביון חדש, אשר אינה קשורה ל"השחר" - הארגון הציוני הרשמי - כי אם למרכז תנועה חדש - למרכז "צעירי-ציון", אשר קם בפולין. השם שניתן לאגודה, סימל גם את החידוש, השוני, האגודה נקראה "התחיה". סביבה התרכזו בני שכבות עממיות - פקידים, עובדי מלאכה, זבנים ואחדים מבין המקצועות החופשיים, אשר לא מצאו ב"השחר" את התשובה למאווייהם החברתיים.

האגודה עוררה התענינות, אולי בעיקר משום מגמתה הסוציאלית, שבטאה "צעירי ציון" וגם משום הפיצול הארגוני-הסיעתי של התנועה הציו-נית. במיוחד בביליץ, אשר לא ידעה שכבה של פועלים יהודים ומגמות סוציאליסטיות בקרב הנוער היהודי - בא הפיצול הארגוני כהפתעה. נוסף למגמה החברתית בלט ב"התחיה" עוד סימן היכר אחד - זיקה למורשת, לעברית ואף לרוח הישיבה - היות ורבים מבין חבריה באו ממשפחות דתיות, אדוקות - ואם גם עזבו נתיבי חיים אלה, נבדלו באופן ברור מבני דורם בחברה היהודית הביליצאית המתבוללת. אישים בעלי מעמד בכיר בחברה היהודית - פרופ׳ ד"ר מ. ברקוביץ, ד"ר מרק הרב מביאלא - נתנו את חסותם לאגודה וגם לקחו חבל בעבודת ההסברה וההשכלה. ד"ר מרק, לאחר שעמד על טיבם של חברי "התחיה" אף נתן זמן רב שעורים ב"מורי נבוכים". גם זה היה חידוש בנוף היהודי בביליץ.

על אף ההפרדה האירגונית קיימה "התחיה" קשרים הדוקים עם הארגון הכלל ציוני "השחר", אשר השתתף בכל הפעולות שהיו בעלות תנופה בלתי רגילה. ענין העליה, גיוס אמצעים לקרנות, פעולות ההסברה בנוער, אלה היו נושאים בוערים אשר הצריכו פעילות והתמסרות ולהן מסרו גם חברי "התחיה" את מרצם ואונם.

תוך כדי פעולה ארגונית והסברתית שוטפת - הועמדנו בפני תפקיד מיוחד. באחד הימים הגיעו לביליץ 3 שליחי מרכז "החלוץ", על מנת

לרתום אותנו לפעולה דחופה בסידור חלוצים יוצאי רוסיה - אוקראינה, אשר הצליחו לעבור גבולות והגיעו ללבוב. היה הכרח למצוא סידור זמני עד אשר יושגו עבורם סרטיפיקטים - במקומות השונים. קבלנו עלינו בהתלהבות משימה זו. מלבד החשיבות בסיוע לעלית חלוצים, קסם לנו המגע הצפוי עם חלוצי רוסיה, שבשבילנו צעירי ביליץ-חלוצי רוסיה, היו סמל ודוגמא.

הקימונו ועדה פעילה מתוכנו, עליה הוטל תפקיד הביצוע. על חברי הועדה נימנו: יוסף סגינר, צבי נוגרשל ושלמה בדר. תוך ימים ספורים הצלחנו להשיג מקום מגורים לקבוצה בת 17 חלוצים ולהבטיח להם מקומות עבודה. אולם, לא הסתפקנו בכך. קשרנו למטרה זו קשרים עם עיירות הסביבה - כשאנוב, אושוינצים, נוביסונץ וזיויעץ. גם במקומות אלה עורר בואם של החלוצים עניץ רב והארגונים הציונים עשו כמיטב יכולתם להקל על סידורם של קבוצות החלוצים.

שהותם של החלוצים בביליץ גרמה להתעוררות בחוגי הנוער היהודי חלוצים אלה, צעירים נמרצים, כולם דוברי עברית וספוגים תרבות עברית, עשו רושם עצום על הנוער. הם לא הסתגרו בד' אמות של מקום מושבם - כי אם השתתפו באופן פעיל בפעולה הציונית ובעידוד המגמה החלוצית. לראשונה הוצג בפני הנוער הצו העליון של הציונות - הגשמה עצמית. בין החלוצים נמצא אחד אשר בעבר שימש מורה. לפי הצעת אנשי המקום ארגן בעזרת אשתו קורסים לעברית ולתולדות הארץ. תוך זמן קצר התרכזו בקורסים עשרות צעירות וצעירים - רובם חברי אגודות הנוער הקיימות. קורסים אלה הפכו גם למוקד התסיסה הרעיונית, החלוצית, שמחוללה היה אפרים קלר - אחד מחלוצי רוסיה.

בבוא המועד לעליתה של קבוצת החלוצים מביליץ לארץ-ישראל נתבענו שוב לעזור בגיוס האמצעים הכספיים לכיסוי הוצאות עלייתם. "השחר" עמדה בראש הפעולה והצליחה לגייס את הסכומים הדרושים למילוי הצרכים.

הזרעים שזרעו חלוצי רוסיה הצמיחו יבול עשיר בתנועת הנוער ובגיבוש המגמה החלוצית בעירנו.

אגודת הספורט "הכוח"

תנועת הספורט היהודית, היא תולדה ישירה של ההתעוררות הלאו-מית, אשר נתגבשה עם הופעת הרעיון הציוני על הבמה הצבורית - בסוף המאה השמונה-עשרה. בשנת 1897 נוסדה בביליץ האגודה להתעמלות "מכבי", אשר כבר בשנים הראשונות לקיומה הצליחה לרכז בתוכה חלק חשוב של הנוער היהודי, אשר רובו לא ידע התעסקות ספורטיבית כלל. מעטים השתיכו לאגודת הספורט הגרמנית - אשר לא האירה פנים לחבריה היהו-דים, שהרגישו עצמם בתוך האגודה הגרמנית הלאומנית כנסבלים,

בלתי רצויים. עם יסוד "מכבי" עזבו היהודים את האגודה הגרמנית ועברו ל"מכבי". במשך השנים נוספו ענפי ספורט חדשים ובעיקר כדורגל. "מכבי" לא הצליחה לטפח ענף זה ונתקבלה החלטה להקים אגודת ספורט נוספת "הכוח", אשר מלבד כדורגל תעסוק גם בענפי ספורט שונים, כגון, ריצה, שחיה, טניס ועוד. בשנת 1909 התחילה אגודת "הכוח" את פעולתה וכבשה לעצמה במהירות מעמד מכובד בזירת הספורט.

"הכוח", לא היתה אגודה ציונית לפי תקנותיה. החברות בה לא היתה קשורה בהשתייכות לתנועה הציונית ואף לא בהזדהות עמה. אולם גם ללא תו זה היתה זו אגודה לאומית ציונית לפי מהותה - בניגוד למגמת ההתבוללות שטופחה על ידי פרנסי העיר היהודים השליטים - בתקופה ההיא - ברוב מוסדות היהודיים בעיר. הספורטאים בלבוש שצבעו כחול-לבן נאבקו במתקני הספורט השונים, במגרשים, בריכות שחיה וכו' עם קבוצות יריבות לא יהודיות לרוב - ונתקבלו בהתלהבות על ידי הצופים היהודים. המפגשים בין "הכוח" לבין קבוצות אחרות הפכו לדו-קרב ממש להתגוששות אמנם סמויה, בלתי מוכרזת, עם נציגי האגודות הגרמניות ואחר כך גם הפולניות. שום אירוע ציבורי יהודי לא זכה לקהל נאמן כה גדול וכה נלהב. בדיעבד - בלי הכרזות והצהרות נעשו אנשי הספורט היהודים נושאי הדגל הלאומי והלוחמים למענו. הם נהנו גם מעזרה חומרית מירבית מידי הארגונים הציונים. ראשי הציונים נימנו על תומכי "הכוח" ועמדו בראש הנהלתה. היושב-ראש הראשון היה ארטור רבינוביץ מעסקניה הבולטים של אגודת "השחר". ארוין קורן, יוליוס דויטש, אוסקר לנגר, וילהלם איכנר - אשר נבחרו לכהן כראשי האגודה במשך שנות קיומה - היו כולם בעלי זיקה ציונית. רודולף כהן, אמיל ברכנר, הוגו פרישלר, האחים קלרמן, שריטר וקרבל, ד"ר אהרונזון וזינדרלינג ואחרים, נשאו במשך עשרות שנים בעול הפעולה הארגונית והכספית, אשר בססה את האגודה עד להיותה אחת מאגודות הספורט המצליחות והמרשימות באזור כולו.

בעצרת היובל במלאות 25 שנה לקיום אגודת "הכוח" סיכם ארטור רבינוביץ את דרכה והישיגיה. דבריו המובאים להלן בקיצור רב, הם עדות נאמנה לדמותה ופעלה של האגודה:

"בשבילנו, מיסדי "הכוח", שימשה ההצלחה של אגודת "הכוח" בווינה דחף גדול. אנחנו הצעירים היהודים היינו קשורים במיוחד לווינה - המטרו-פולין. קיימנו מגעים עם אנשי "הכוח", אשר עודדו אותנו ונתנו לנו את ברכת ההצלחה. לא התלבטנו בבחירת שם, דוגמת וינה, היתה קובעת בשבילנו ואמצנו לנו את השם של אחותנו הבכירה בווינה - "הכוח". ארוין קורן, כדורגלן פנטי, אשר היה פעיל גם ב"מכבי", קיבל לידו את הארגון והנהלת קבוצת הכדורגל. בניגוד לאימרה "כל ההתחלות קשות" צעדנו בכל המובנים קדימה ומהר כפי שקיוינו. הצלחנו מבחינה ארגונית במשיכת הצעירים היהודים אלינו, נתקבלנו על ידי הציבור המבוגר באהדה גלויה ואף בהתלהבות. נתמכנו מבחינה כספית ביד נדיבה על ידי ארגונים ופרטים, ואולי

החשוב ביותר – קצרנו גם הישגים במגרש הספורט. התחלות אלה הופסקו בראשיתם עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. העסקנים, הספורטאים וחלק מה-תומכים הנאמנים כולם גויסו לצבא.

כשחזרנו מהמלחמה נאלצנו להתחיל מחדש, בתנאים קשים יותר, במסי-בות ציבוריות ופוליטיות שונות. אולם, לפעלם של כמה אישים – ד"ר וילהלם וגנר, אינג' פאול בטר ויוליוס דויטש – הזכות והכבוד להיות בין מחדשי קיומה של אגודת "הכוח". השגנו שטח מתאים בחכירה והפכנו אותו למגרש כדורגל יעיל ונאה. ליקטנו את ותיקי השחקנים, אשר שמשו שלד לקבוצת הכדורגל הראשונה. עתודה לא חסרה לנו עשרות ומאות צעירים זרמו אלינו ומלאו את המגרש. הכנתם היתה רק שאלה של זמן והזמן עשה את שלו. קמו לנו כדורגלנים צעירים, מוכשרים ונאמנים אשר הביאו לנו הישיגים מרשי-מים. האגודה צעדה צעדים מהירים בגידולה המספרי, בריבוי ענפי הספורט ובהישיגים במגרש הספורט, בבריכה ובמסלולי הריצה, הוספנו ענפים, טניס והוקי קרח. במשך 25 שנים היו עליות וירידות אולם יותר הצלחות מאשר כשלונות. תמיד ידענו לשרת את המטרה שהצבנו לעצמנו לחנך את הנוער היהודי במובן הפיזי לטובתו ולטובת העם כולו".

ראוי להוסיף כמה פרטים המאפיינים את תהליכי ההתפתחות של סקציית הכדורגל. בשנת 1919 עם חידוש פעולתה התיצבה אגודת "הכוח" מול ב.ב.ספ, הקבוצה הגרמנית הרפרזנטטיבית של ביליץ ונחלה תבוסה של 7:0. אולם כבר בשנה זו נגמר המשחק בין שתי הקבוצות 0:0, ואילו קבוצות אחרות כגון "שמשון" טרנוב נוצחה 1:4 יוטשנקה קרקוב – 4:11.

בשנת 1920 קבלה הקבוצה שחקנים מ"הכוח" וינה. טרומר, פולק – כשחקנים ומאמנים. עבודתם הניבה תוצאות מרשימות. "הכוח" נמנתה על ליגה א', הליגה הראשונה במחוז שלזיה. לציון זכרם של השחקנים שרובם אינם בחיים מובא כאן הרכבן של שתי קבוצות – כל אחת בתקופה שונה.

בשנת 1920 היה הרכב הקבוצה הראשונה: דטנר, טרומר, בריבנר, פנטי, הופרט, קלרמן, רוזנברג, קליין, פולק, לנגר, לנדאו, פינדר, זינגר, בליינצלר. קבוצה זאת היתה הטובה במשך כל זמן קיומה של אגודת "הכוח".

בשנת 1937, שנת היובל היה ההרכב כדלהלן: נוימן, הירש, רוזנברג, דטנר, פערגעסליך, וסרברגר, קופפר, ואהלמוט, גוטר, קרטר, גרין.

* * *

אחד המשברים הגדולים שפקדו את "הכוח" נגרם על ידי השטפון בשנת 1925. הנהר ביאלקא עבר על גדותיו והציף את כל האזור. המים הזורמים הרסו את מגרש הכדורגל. במשך שנה נדדה הקבוצה ממגרש למגרש, דבר שפגע באימונים ולא פחות במוראל. יהודי ביליץ הנדיבים גילו גם במקרה זה רוחב-לבם ותרמו אמצעים כספיים, ובשנת 1926 חונך המגרש המשופץ והמחודש

"הכוח" - ענף השחיה

לשחיה היו חסידים רבים בקרב הנוער. אולם,דוקא בשטח זה פיגרה העיר. לא היו קיימים מתקנים לענף ספורט זה. מלבד בריכה פתוחה קטנה שנקראה טעטשעלבאד, על יד הנהר ביאלקא החוצה את העיר, לא היו אפשרו- יות אחרות לעסוק בענף השחיה. בריכה קטנה זו לא ענתה על הדרישות המינימליות הן מבחינת מידותיה וכן מבחינת מיקומה. השחיינים המושבעים - אשר יכלו להרשות לעצמם הוצאה כספית ניכרת, הרחיקו לנסוע למקומות השוכנים על יד הנהר הגדול ויסלא - או לפודלסיה על יד הנהר סולא. בתנאים הקיימים יובן מדוע אגודות הספורט השונות בביליץ לא עסקו בענף ספורט זה.

המיפנה חל בשנת 1920. ביזמת העיריה נפתחה בציגאונרוולד (יער הצוענים), מרחק נסיעה בטראם של 10-7 דקות ממרכז העיר, בריכה משוכללת רחבת מידות. במקום הנפלא של בידור ונופש בחיק הטבע מוקף יערות - התרכזו בחודשי הקיץ בעיקר בימי חג ומנוחה, מרבית תושבי העיר וכל הנוער. בריכה זאת משכה על כן את כל חובבי ספורט השחיה. "הכוח" היתה האגודה הראשונה אשר נענתה לתביעות הנוער והקימה סקציה לשחיה ומשחקי כדור מים. מאמץ גדול נדרש מהפעילים והמאמנים להרגיל את השחיינים, אשר רגילים היו לשחות במים פתוחים בנהרות - לתנאי השחיה בבריכה סגורה בעלת מידות קבועות. אולם, ההתלהבות, המרץ והעקשנות עשו פלאים. כבר בשנת 1922 התקיימה בפעם הראשונה בתולדות העיר התחרות שחיה ביזמת "הכוח". הופעה ראשונה זו של "הכוח" בהתחרות עם קבוצות מקאטוביץ וקראקוב - משכה מספר שיא של צופים - 1200. בשנת 1923 השתתפה אגודת "הכוח" במשחקי הליגה המחוזית. בין הבולטים בתקופה זו היה פריץ לרנר, אשר הצטיין גם בשחיה למרחקים בינוניים ובכדור מים. לאחר זמן הוא קבל על עצמו את ניהול סקצית המים והביא אותה להישגים מרשימים בשנים הבאות.

הפופולריות של ענף השחיה בעיר התחרתה עם זה של הכדורגל. מעוד- דים מההישגים ומתוך שאפתנות התקשרה הסקציה של שחיינים יהודים מ"הכוח" וינה-פריץ כהן וורטהיימר. בתקופה מאוחרת יותר השתתפו בסקציה גם קריציק מברנו ולעזאת מפראג ועוד.

"הכוח" נעשתה לאחת האגודות החשובות בכל המחוז, בענף השחיה. חבריה השיגו בהתחרויות תוצאות מרשימות. מלה אופריכט זכתה במקום הראשון בשחיה בכל המקצועות בהתחרות שבין נשי פולין. ליזה רייכר השיגה 4 שיאים ארציים. גם הסקציה לכדור מים הרשימה בהופעותיה ונצחונותיה. היא דורגה בין ראשוני הקבוצות בפולין. בין האירועים הגדולים שנערכו ביזמתה היה הטורניר בכדור מים בהשתתפות "הכוח" מוינה, "הגבור" מפראג ו"מכבי" מקראקוב. למעלה מ-2000 צופים היו עדים להופעה ספור- טיבית בעלת רמה אירופאית.

בשנת 1935 שיגרה אגודת "הכוח" נציגות מכובדת ל"מכביה" בישראל – שחיינים ושחייניות, בה השתתפו רייכר, קנדל, פסטיר דוידוביץ. השחייניות המצטיינות מפורסמות היו בכל פולין ותפסו את המקומות הראשונים בענף ספורט זה.

*

אגודת "מכבי"

האגודה להתעמלות "מכבי" נוסדה בשנת 1906. דחפים רבים פעלו לייסודה. האוכלוסיה היהודית גדלה במהירות ונוער וצעירים זקוקים היו לפעילות פיזית בספירט ובהתעמלות. האגודה הקיימת להתעמלות, היתה על טהרת האריים – יהודים לא נתקבלו לשורותיה. נשים לב לתאריך, זה היה בשנת 1906 רק היזמה העצמית היתה התשובה הנכונה לצורך הדחוף והתגובה המתאימה למחרימים הגרמנים.

ההתחלות היו קשות. הציבור היהודי לא גילה הבנה לפעולות ספורט, שנחשבו בעיניו כהתעסקות בטלה, חסרת תכלית, צריך היה להחדיר לתודעתו את חשיבותו הן מבחינת הבריאות ואף למעלה מזה, כאמצעי לחישול כוח ההתגוננות של היהודי מול יריביו וכביטוי לגאווה הלאומית שנפגעה על ידי הגרמנים. לקריאת "מכבי" נענו בהתחלה מעטים, לכשהגיעו לעשרה במספרם הורכבה הקבוצה הראשונה שהתחילה בפעילות מעשית. אולם להתעמלות לא היה בנמצא. אחד מחדרי הלימודים של בית-הספר היהודי שהועמד לרשותם ענה בקושי על הצרכים הצנועים ביותר. החשיבות היתה בעצם התחלת הפעולה. לאחר שלבי ההתארגנות הראשונים הצטרפו חברים חדשים ואפשר היה לתכנן פעולה סדירה בהתאם לחלוקת הגילים והמינים. אחת הבעיות הקשות – מציאת כוחות הדרכה מקצועיים – או מורים להתעמלות,מצאה את פתרונה הזמני על ידי התקשרות עם שני מורי התעמלות גרמניים! הפיקנטי בפרט זה, הוא שהמורים האלה הדריכו גם את חברי האגודה הגרמנית! יש להודות שעבודתם היתה ללא דופי,הם הצליחו להעלות את הרמה הספורטיבית, עיצבו את הדפו-סים הארגוניים ועל אף העובדה שמספר הפעילים היה קטן בהרבה מזה שבאגודה הגרמנית,עלו המוניטין של "מכבי" מעלה מעלה ולא רק בציבור היהודי. ציבור זה פתח את ליבו וכיסו לפעולה המועילה והמרשימה של "מכבי" וסייע לפעולת האגודה מבחינה כספית ומוסרית כאחת.

התפתחות מרשימה זו באה לקיצה בשנת 1914 עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כשרוב הפעילים והעסקנים גויסו לצבא. החזית התקרבה לאזור ביליץ והדעת היתה נתונה למאורעות המלחמה, סכנותיה וקשיי החיים. חלפו חודשים רבים, החזיתות התיצבו והציבור הסתגל למציאות החדשה – התובעת למרות המלחמה לקיים סדרי חיים תקינים. התחדשה גם פעילות

"מכבי". אמנם, נעדרו קבוצות הבוגרים, אלה היו בחזית. אולם, נשים ובני נוער מכל הגילים מילאו את חדר ההתעמלות. במקום המדריכים המגוייסים מילאו צעירים את תפקידם ואחד המוכשרים בהם, יוסף בריקנר היה למורה, מדריך, ומארגן את הפעילות כולה.

עם גמר המלחמה ב-1918 צורפה ביליץ - שהיתה בשלטון הקיסרות האוסטרית לפולין החדשה בעלת אוכלוסיה של מיליונים יהודים, בעלי תודעה לאומית וציונית. המיפגש הצפוי בין יהודי המערב לבין אלה ממזרח השפיע ללא כל ספק על תודעתם של יהודי ביליץ. אכן, כמעט בין לילה נעקרו שרשי ההתבוללות וגורמיה, נעלם הגורם למאבק הרעיוני שבין תודעה לאומית מזה והתכחשות לזהות הלאומית מזה.

לאור המסיבות החדשות חודשה פעילותה של "מכבי", שונה היתה המתכונת, ושונים הממדים והמטרות. לא פעולה ספורטיבית בלבד היתה המטרה. היא הפכה לאמצעי להכשרה פיזית של נוער זקוף-קומה בעל שליחות לאומית לקראת התפקידים ההיסטוריים שנכונו לו. מספר הפעילים גדל בקצב מהיר עם בואם של יהודים מאזורים, שקודם לכן היו שייכים לרוסיה. מספרם גדל למאות - 400 בקירוב. גברים, נשים ובעיקר נוער התעמלו בעשרות קבוצות. אולם ההתעמלות, של בי"ס תיכון הועמד לרשותה של "מכבי" ונוצרו תנאים מתאימים להרחבת הפעולה.

ההצלחות הספורטיביות של "מכבי" זכו להפתעה, בחוגי הספורט ולגאוות הצבור היהודי. במפגנים הגדולים הן בישוב המקומי, או המחוזי ואף הארצי השיגו חניכי "מכבי"-ביליץ, הישגים מרשימים. אולם גם המטרה החינוכית והרעיונית לא קופחה עקב זאת, חניכי מכבי נמנו עם גרעיני החלוצים שהכשירו עצמם לקראת חייהם במולדתם החדשה. רבים מהם עלו עם גלי העליה בשנים 1929-39 ותרמו חלקם המכובד בבניית המדינה. רבים רבים, הלכו בעקבות יהודי פולין ואירופה ונפלו חלל בידי קלגסי היטלר ובני בריתו.

* *
*

א ר ג ו ן "ההגנה"

עם תום מלחמת העולם הראשונה

א. הזהות הלאומית

בנובמבר 1918 באה לקיצה מלחמת העולם הראשונה. על חורבות הקיסרות האוסטרו-הונגרית קמו מדינות עצמאיות: הונגריה, צ׳כוסלובקיה, חלקים של הקיסרות צורפו לסרביה (המחוזות קרואטיה וסלובניה). וגליציה צורפה לפולין. גורלה של שלזיה האוסטרית אליה השתייכה ביליץ טרם

הוכרע על ידי חבר הלאומים ורק בשנת 1920 חולקה בין פולין לצ׳כוס-לובקיה. ביליץ וסביבתה עד לטעשען נמסרה לפולין. על פי הרכב האוכ-לוסיה היווה אזור זה מובלעת גרמנית, ברם, סיבות כלכליות בעיקר, הניעו את נציגי האזור הזה להעדיף את השלטון הפולני על הצ׳כוסלובקי. נציגות זו פעלה לביטול משאל העם, שנקבע על ידי חבר הלאומים. חיילים איטלקים אשר הגיעו לביליץ על מנת להבטיח קיום תקין של המשאל, חזרו לאחר ביטול המשאל לארצם. חבר הלאומים נתן את הגושפנקא הפורמלית לצרופה של מובלעת גרמנית זו לפולין.

בתקופת הביניים נשאר השלטון האזרחי בביליץ על כנו, אולם לאור המסיבות הוא לא היה מסוגל לקיים את תפקידו. לא היה לו גיבוי של שלטון מרכזי, לא סמכויות ולא האמצעים הכספיים לקיים כהלכה את התפקיד המוניציפלי. הוא נשאר על כנו משום העדר הכרעה פוליטית, אשר הושגה רק בשנת 1920. בתקופת ביניים זו הפכה ביליץ להר געש של רגשות לאומיים, התפרצות שנאה ויצרי נקמה. מיד לאחר ההכרזה על כנון השלטון הפולני געשו הרוחות. ביאלא השכנה אשר את רוב אוכלוסיתה היוו פולנים חגגה את שחרורה מהשלטון האוסטרי. רבים מתושביה ראו שעת כושר לערוך חשבונם עם הגרמנים-השליטים של אתמול. אליהם הצטרפו גם חיילים בעלי לאומיות פולנית, שנתקעו בעיר בדרך בריחתם הביתה. התנפלויות על גרמנים, נגישות, השחתת הסמלים האוסט-רים היו מעשה יום יום. המהומה בעיר היתה גדולה והרת סכנות. החיים הכלכליים שותקו כליל. אלפי תושבים, גברים, נשים וילדים התרוצצו ברחובות בצפיה ל"ארועים". חיילים שמפאת סתימת דרכים נאלצו להתעכב בעיר; רבים עדיין חוגרים נשק, ביניהם הונגרים, רוטנים והרבה יהודים, כולם עוד מוסיפים על המתח, על הציפיה ועל ההתפוצצות הצפויה!

בין שני המחנות, פולנים וגרמנים, נמצאו היהודים. בעיני הפולנים הם היו גרמנים, בני בריתם, שותפיהם לדיכוי הלאומי של הפולנים וכיהודים שנואים, עוד יותר...

בה בשעה שהגרמנים ציפו עדיין לשינוי מעמדם, להכרעות המדיניות ולא נכנעו, לא השלימו עם המציאות, אזי מרביתם של יהודי ביליץ על אף זיקתם החברתית והתרבותית לגרמנים - השלימו עם הגזירה וקבלו את הדין. במאבק בין פולנים וגרמנים לא היו מוכנים היהו-דים להזדהות עם אחד הצדדים. דילמה זו אליה נקלעו היהודים מצאה את בטויה במלחמת הסמלים שהתנהלה ברחובות העיר. הפולנים נשאו על דש בגדיהם את סמלם הלאומי ואף עשו נסיונות לענוד סמלים אלה בכוח על בגדי הגרמנים. הגרמנים לא נשארו חייבים להם. גם הם יצאו לרחו-בות מצוידים בסמלים האוסטרים, וענדו אותם על בגדי התושבים הגרמנים. מלחמת הסמלים עוד הגבירה את המתח והאנטגוניזם. בימי מבוכה ומצוקה נפשית אלה נתגבשה הזהות הלאומית של היהודים. הציונים היו הראשונים

שיצאו לרחובות כשסמל כחול לבן על דש בגדיהם, ואחריהם יהודים סתם, עמך, מתבוללים של אתמול - רובם המכריע של יהודי ביליץ גילו זהותם הלאומית; בענידת הסמל לא היה משום אקט טכני, ביטוי למצוקה נפשית בלבד. בליבם של יהודים רבים.נתעוררה התודעה הלאומית, תחושת אחדות הגורל עם כלל ישראל, תודעה אשר נושאי דגלה היו הציונים שתורתם לא היתה קרובה עד כה לליבם, כי אם מנוגדת לרגשותיהם והרגלי חייהם, אולם בזמן הרת עולם כאשר המאורעות בביליץ שמשו לה אספקלריה צנועה, הם חוללו מפנה חד בהרגשותיהם ובהשקפותיהם והתקרבו למחנה הלאומי, אשר רשם על דגלו הגשמת עצמאות ישראל במולדתו הישנה.

ב. <u>ההגנה היהודית</u>

התוהו ובוהו אשר השתרר בעיר וסביבתה עודדו את יצרי השוד והביזה של אלמנטים שונים אשר כוונו על ידי גורמים פולנים אנטישמיים נגד האוכלוסיה היהודית. על רקע ההתנגשויות בין פולנים לגרמנים והאנטגוניזם הלאומי, נבחרו היהודים כשעיר לעזאזל, היהודים השנואים מאז ומקדם...
המסיבות היו נוחות לפורעים. מאחוריהם היתה האוכלוסיה הפולנית של ביאלא וסביבתה. הם לא חששו גם מפני השלטון הפולני המתארגן בפולין. הוא בודאי לא יעמוד לצידם של גרמנים ובני בריתם היהודים. הערכת המצב שנעשתה על ידי המוסדות היהודיים לא הותירה ספק, שבמקרה ופרעות תפרוצנה אין לסמוך על גורמים ממשלתיים - "בטחון חיינו ורכושנו הוא רק בידינו".לפיכך הוחלט לארגן ובדחיפות את כוח המגן, את "ה ה ג נ ה" העצמית.

הקהילה היהודית נטלה על עצמה את ארגונה. בשיתוף עם קצינים וחיילים יהודיים בני העיר וגם חיילים מאזורים אחרים, אשר בהעדר תחבורה נתקעו בעיר - אורגנה ההגנה. תוך 24 שעות הגיעו למקום המיועד - לבית הספר היהודי בגיזלה שטראסע מאות מתנדבים. מביניהם נבחרו כמה עשרות אשר נשארו במצב של כוננות להכנת הארגון והשרותים. נשק לא חסר. החיילים חזרו הביתה עם נשקם. מפאת ההתמוטטות של החזית לא היה למי למסרו. לא חסרו אמצעים כספיים ולא ציוד. אולם, עדיין ציפו לתגובת השלטונות. החשש היה לא מפני השלטון האזרחי של העיר כי אם מזה אשר מעבר לנהר, מהשלטון בביאלא, אשר לרשותו היו כוחות צבא. עובר יום ועוד יום ואין תגובה. נושמים לרווחה. מוכנים לבאות. מתהלכות שמועות על הכנות לפרעות ביום השבת הקרוב. יום שבת הוא יום השוק. מאות אכרים מהסביבה מביאים את תוצרתם למכירה ואלפי תושבים זורמים לשוק לערוך קניותיהם. יום השוק הוא יום פורענות גם בזמנים כתיקנם וקשה לשער את הצפוי בימי מתיחות אלה. מפקדי ההגנה מחליטים לפעול. יוצאת הפקודה המבצעית הראשונה: כתות על נשקם יצאו בשבת, החל בשעות המוקדמות לרחובות העיר. המטרה-הפגנת נוכחות הכוח היהודי המזוין, אתראה לכל הזוממים להתנכל

לחיי היהודים ורכושם!

כשהפציע השחר יצאו שתי הכיתות לרחובות העיר. במבנה צבאי צעדו הן ברחובות לתמהונם של האזרחים, אשר יצאו מפתח ביתם בשומעם הדי צעידתם. הם מכירים בזהות החיילים. היהודים משתלטים עלינו - זו תגובת רבים, גרמנים ופולנים כאחד-האנטישמיות מאחדת גם יריבים. האוכלוסיה היהו-דית נושמת לרווחה. קיימת ההרגשה שההפגנה והאתראה הועילה. היום עבר בשקט. המתיחות פגה. אולם, ההגנה לא נשארה,"מחוסרת עבודה". מנקודות סמוכות מגיעות ידיעות על התפרעויות נגד יהודים. בזים ושו-דדים, ישנם גם פגיעות גופניות. פלוגה של ההגנה נשלחת לנקודה, ומפסיקה את ההשתוללות, גומלת לפורעים על מעשיהם. במקומות אחרים נמנעו התפרצויות כשרק הופצו שמועות שההגנה בדרך!

ההגנה לא האריכה ימים. עם שוך המתיחות של הימים הראשונים התאוש-שו השלטונות. השלטון האזרחי של העיר תבע מהקהילה להפסיק מיד את הסיו-רים של ההגנה בעיר. נרמזו רמזים שהצבא הפולני מביאלא עלול להתערב במקרה של המשך קיומה של ההגנה. לאחר מכן נדרשה הקהילה למסור את נשק ההגנה לידי העיריה, תוך כדי ההתחייבות לשמור על שלום כל אזרחי העיר. הנשק נמסר. העיריה קיימה התחייבותה. השקט נשמר ובימים הבאים לא נודע כל מקרה של הפרעת הסדר. הקהילה החליטה על פיזור ההגנה. ליהודי ביליץ-ביאלא היו אלה ימים גדולים - ימי זקיפת קומה וגאווה אשר הטביעו את חותמם על הווייתם בימים הבאים.

הכלכלה היהודית

מעמד היהודים בכלכלה

השתלבותם המהירה של היהודים בכלכלה, עד היותם גורם רב משקל ורב עוצמה, יש לזקוף לאוירה החדשה שנוצרה לאחר הכרזת שיוון הזכויות לכל אזרחי אוסטריה. הליברליזציה אפשרה ליהודים לנצל את כשרונם וסגולותיהם בתחום המסחר - דרכו הם גם הגיעו לתעשיה. היה זה מפלאי התקופה החדשה שיהודים, עד כה משוללי זכויות, נרדפים ובזויים,הצליחו במשך 70-60 שנים - משנות 65-1860 עד 1939 לכבוש לעצמם עמדות איתנות בענפי כלכלה בסיסיים, ולהוות גורם שחרג בהרבה מיחסם המספרי באוכלו-סיה הכללית.

היסוד של ההתפתחות הכלכלית בעיר היווה ענף האריגה. המכניזציה

יצרה את התשתית לתעשיית הטקסטיל שהוציאה לעיר מוניטין כאחד ממרכזי תעשיית הבדים במערב אירופה. היהודים לא נימנו על חלוצי תעשיה זו. אולם, הם היו קשורים לענף האריגה, עוד לפני היותם תושבי העיר, כספקים של חומר גלם וגם כסוכני-מכירה של המוצרים. התעשיינים הראשו-נים היו גרמנים - אשר עברו מאריגת יד ליצור מכני, כשגם הידע והקשרים המסחריים רבות השנים, ביססו את התקדמותם המהירה. מפעלי תעשיה שבבעלות יהודים קמו רק בסוף המאה ה-18. זכות ראשונים מגיעה לליאופולד פופר, אמיל שור וד"ר באום. שלושתם הקימו את מפעליהם באותו רחוב, הנקרא "טעמפעלשטראסע", לא במקרה בחרו בו. רחוב זה והמקביל לו מאוכלס היה יהודים. שם ניבנה ה"טעמפל" - בית הכנסת הראשון, וגם בית הספר היהודי. בזמן הזה כנראה עדיף היה להימצא בשכנות בני ישראל, אשר זה לא מזמן השתקעו בעיר והתרכזו באזור זה.

הצלחת מפעלי התעשיה היתה בלתי משוערת. בתי חרושת צמחו כפטריות. חלקם של יהודים בתעשיה הלך וגדל. לתמונה נכנסו יהודים שבאו מפולין, מערי תעשית הטקסטיל והקימו מפעליהם. איצה רפופורט, שבא מלודז בשנות 1870 הניח את היסוד להתהוות רשת מסועפת של מפעלי הטקסטיל, שבבעלות בני משפחתו. היו אלה המפעלים של משפחות רפפורט, וולף, פרנקל ושטיין. אולם, קדמו להם כפי שצויין שלושת חלוצי התעשיה היהודית ורבים אחרים, שבמרוצת השנים נוספו אליהם ורק את החשובים מביניהם נציין והם: הופמן, טוגנטאט, טיסלוביץ, רבינוביץ, בטר, היילפרן, פולאצק, טורצר וריזנפלד. מלבדם עסקו בייצור בדים עוד עשרות מפעלים קטנים ובינוניים שמבני תעשיה לא עמדו לרשותם והם עבדו במיבנים שכורים. מבחינה מספרית עלו יצרני הטקסטיל היהודים על הגרמנים אך אלה נשארו השליטים בענף מבחינת התפוקה ומספר המועסקים, בידי הגרמנים נמצאו מפעלים שהעסיקו אלפים פועלים. אלה וגם אלה שגשגו, הגיעו להתבססות מירבית, לעושר ולמעמד בכיר בציבור.

תעשיית הטקסטיל לא היתה הענף התעשייתי היחידי שהתפתח. הוא זרז התהוות ענפי תעשיה אחרים, שלהם זקוקה היתה תעשית הטקסטיל. בצעדים מהירים התפתח ענף המתכת - קמה תעשיית מכונות-אריגה, מנועים ומוצרי עזר וחלקי חלוף, להם זקוקה התעשיה המודרנית. אך, בענפים אלה זעיר היה חלקם של יהודים. אולם, לענפים אחרים חדרו יהודים ביתר הצלחה. בתי חרושת למשקאות של פרנקל וגרוס, מפעל גדול לברגים ומסמרים, של פולק ואחד ממפעלי התעשיה הגדולים והחשובים של האחים דויטש, לייצור חבלים. מפעלם של האחים גולדברג למברשות - השני בגדלו בפולין, תחנות קמח של האחים וורבר ולימן ועשרות מפעלים אחרים בענפים שונים - משלי-מים את התמונה על חלקם של היהודים בתעשיה. בתבונה, בכשרון ובחריצות למופת בנו יהודים במשך עשרות שנים בלבד, תעשיה אדירה שפרסמה את שם העיר באירופה. בעלי התעשיה זכו לעוצמה כלכלית, אשר העלתה אותם כגורם חברתי בעל השפעה ומעמד בציבוריות הכללית בעירם.

מעמד היהודים בכלכלה לא נקבע על ידי ענף התעשיה בלבד. נוספו עליו שני ענפים חשובים - המסחר והמקצועות החופשיים. לחדירת היהודים למסחר לא היו תנאים כה נוחים כפי שזה היה בתעשיה. שום זכויות או יתרונות לא עמדו לסוחר היהודי בבואו לעיר לעסוק במסחר. האוכלוסיה היתה בלתי אוהדת וחשדנית כלפי הסוחר היהודי. דעות קדומות על יהודים המרמים את הנוצרי התמים, השתרשו בתודעתם מדורות - והם לוו את החנוני היהודי בעת פתיחת עסקו. אולם, המציאות השתנתה. העיר התפתחה ואוכלו-סיתה גדלה במהירות. עובדה זאת יצרה תנאים נוחים לסוחר היהודי,להשתלב בהתרחבות המסחר. בדרך כלל התחילו יהודים לעסוק במסחר זעיר - חנויות מכולת, סידקית או להקים בתי-הארחה. בהתמדה התרחבו עסקיהם והשתפרה יכולתם הכספית. הם שפרו את חנויותיהם, רבים עברו למרכז הסואן והחלו לעסוק בענפי הלבשה, במוצרי עור ותמרוקים - שהיו להם קונים מחוגי האמידים והבורגנות המתעצמת. היחס מצד האוכלוסיה הגרמנית השתנה, הדעות הקדומות התנדפו, בראותם שהסוחר היהודי משרת את לקוחותיו ביושר, בהגי-נות ובמחירים נמוכים ממחיריהם הגרמנים. תוך תקופה יחסית קצרה התבססה חטיבת הסוחרים לא רק בענף בו עסקה, כי אם בחברה היהודית ובציבוריות הכללית. מבחינת העסקת עובדים יהודים תרמה חטיבה זאת יותר מענף התעשיה. במציאות - לאו דוקא על פי עקרון - התבססה העבודה השכירה במסחר על עבודה יהודית. בענף זה מצאו פרנסה בכבוד מאות פקידים, עוזרים במכירה,וביתר השרותים. המסחר הגרמני היה נקי מעבודה יהודית - מתוך מסורת וגם עיקרון! חטיבה כלכלית אחרת - המקצועות החופשיים הפליאו עוד יותר בעלייתם הכלכלית והחברתית. תופעה זו יש לראות על רקע המהפכה התעשיתית שתוצאו-תיה השאירו עקבות עוד שנים רבות לאחריה, ובעיקר בתחום העתודה האקדמאית.

ההתפתחות הכלכלית הדינמית נזקקה לכוחות מקצועיים אקדמאיים - עורכי-דין, מהנדסים, טכנאים, רופאים ועוד. האוכלוסיה הגרמנית הותיקה לא הוציאה מתוכה כוחות מקצועיים מספיקים - מלבד אלה שבמישרין קשורים היו למפעליהם בעיר - ובמיוחד כוחות טכניים. לעומתם הפנתה האוכלוסיה היהודית את בניה למוסדות להשכלה גבוהה. הנוער היהודי אץ ללימודים. מחצית התלמידים בבית הספר התיכון היו יהודים, לעומת 20% בבית-הספר המקצועי. רוב גומרי בית-הספר התיכון המשיכו לימודיהם באוניברסיטאות בווינה או במרכזים אחרים. בגמר לימודיהם הם מצאו שפע משרות פנויות בעיר מולדתם. הם אשר ספקו את הצרכים הדוחקים והדחופים. עד לשנים 1925-30 היוו היהודים רוב מוחלט בין הכוחות האקדמאיים. למעלה ממחצית הרופאים היו יהודים, עורכי-הדין כולם היו יהודים, גם ביתר המקצועות - מורים, שופטים וכו' רב היה חלקם של יהודים.

מבחינה כלכלית היתה לחטיבה זו של מקצועות חשיבות מכרעת, לא כגורם תעסוקה בלבד. אולי עלתה חשיבותה של הבחינה הכלכלית במישור הציבורי החברתי והפוליטי. מתוך שכבה זו צמחה המנהיגות היהודית, ראשי הארגונים הפוליטיים הסוציאליים וההומניים. תדמיתה של יהדות ביליץ-ביאלא השתקפה במידה רבה בחטיבה האקדמאית שלה.

בעל המלאכה היהודי

המלאכה לא היתה ממקורות הפרנסה החשובים של יהודי ביליץ. יהודים שהשתכנו בעיר זו - גם אם במקום מגוריהם הקודם עסקו במלאכה, עברו חיש מהר לעיסוקים אחרים, עיסוקים מפתים וקלים, שנמצאו בשפע בעיר התעשיה המשגשגת. לא מסיבות כלכליות בלבד נטשו בעלי המלאכה את מקצועם. קשה היה להם להשתלב בנוף החברתי של יהודי ביליץ, אשר נימנו על המעמד המבוסס - בעלי תעשיה וסוחרים, בעלי מקצועות אקד-מאיים ופקידים - כולם מתפרנסים בכבוד, רבים מהם מגיעים לעושר. "בעלי מלאכה" נראו בעיני רוב הציבור הזה כמעמד נחות - גם מעורר רחמים, היות ולא היה צורך בעמל כפיים בכדי להתפרנס - המשיכו מעטים בעיסוקם כבעלי-מלאכה, מי מפאת ההרגל, מי בגלל גיל - רבים מתוך אינרציה, אי היכולת והכשרון לפרוץ את המעגל הצר שהשלימו אתו. אלה אשר נשארו במלאכתם התרכזו בעיקר בסוג מצומצם של מקצועות: חייטות, סנדלרות, ספרות ומקצועות שנחשבו כקלים - אשר לא הצריכו מכשירים רבים, לא מיבנים לעבודה וגם לא הון כספי מתאים. מפעלי מלאכה יצרנית ממוכנת, המעסיקים גם עובדים שכירים, לא היו אז בידי היהודים.

מצב זה השתנה בגמר מלחמת העולם הראשונה, לאחר שהעיר צורפה לפולין. זרם בלתי פוסק של יהודים מגליציה ופולין הגיע לעיר, ביניהם בעלי-מלאכה רבים. לא כולם הצליחו להשתלב בענפי הפרנסה המסורתיים של יהודי ביליץ, ובלית ברירה נשארו לעסוק במשלח ידם. עם התגברות התנועה החלוצית וריכוז מרכזי ההכשרה של התנועות השונות בביליץ,הפך החזיון של ציבור יהודי החי על עמל כפיים - במלאכה ובעבודה שכירה, לתופעה רגילה חסרת דופי.

בעלי המלאכה לא הרגישו עצמם בנוח בסביבה החדשה. הם היו מבודדים מבחינה חברתית, היו חסרי הגנה מקצועית, הדרכה וייעוץ. לעומתם היו בעלי המלאכה הלא יהודים מאורגנים למופת, נהנו מהכרת השלטון וגורמי הכלכלה השונים והיו מיוצגים בכל המסגרות הצבוריות והמפלגתיות. כמובן,השכר והתועלת היו לצידם. מצב זה דחף את בעלי המלאכה היהודים להתארגן במסגרת עצמאית. אחד הפעילים והיוזמים להתארגנות זו היה מוריץ פופיול, ובשנת 1923 זכה להתכנסות רבת משתתפים של בעלי המלאכה,

אשר הכריזו על ייסוד ארגונם. הוא נבחר כיושב-ראש וכיהן בתפקיד זה עד פרוץ מלחמת העולם השניה ופלישת הנאצים לעיר.

תבונה וכשרון עמדו ליושב-ראש בניהול חטיבה ארגונית חדשה זו. תפקידו היה לגבש לארגונו תדמית צבורית ומקצועית התואמת את תנאי המקום והתקופה. במישור הכלכלי שומה היה עליו להוכיח את היכולת המקצועית, כושר היצור והאמינות כלפי לקוחותיו. הוא היה חייב להתחרות עם בעלי המלאכה הגרמנים, הותיקים, בעלי מוניטין ואמינות מוחלטת. מבחינה חברתית הכרח היה לפרוץ את מעגל הבדידות - להשיג הכרה למעשה מצד השלטונות והציבור הרחב, גם מהציבור היהודי. בשקידה ובעמל רב חתרו בעלי המלאכה להשגת מטרה זו ותוך שנים מעטות גם הצליחו בכך. בתערוכה פומבית רבת מימדים הציגו בעלי-מלאכה את מוצריהם בפני הציבור הרחב. גם אלה מבעלי הדעות הקדומות ביחס ל"בעל המלאכה" נאלצו להודות, שהם עמדו בכבוד במבחן. שווים הם לבעלי המלאכה הגרמנים. דעת קהל זו פתחה לארגון שערים כלפי פנים וכלפי חוץ וביכסה את מעמדו המקצועי והחברתי.

ארגון בעלי המלאכה מעולם לא הצהיר על זיקתו הפוליטית. הוא שמר בהתאם לתקנון על אופיו הכלכלי-מקצועי והשאיר לחבריו את ההכרעה בעניני חברה והשקפה פוליטית. ברם, במסיבות החברתיות והפוליטיות הקיימות, הפך ארגון בעלי המלאכה לגורם פוליטי בעל משקל ולעתים גם לשון מאזניים בין החטיבות הפוליטיות בתחום היהודי. בתקופה שהתנועה הציונית נאבקה על השפעה ועמדה - עד 1925-30 - היתה מטרתה למנוע השתלטות הגורמים האנטי-ציוניים והמתבוללים על בעלי-המלאכה. יש לזקוף זאת לזכות עמדתה של הנהלת ארגונם, בראשות מ. פופיול, אשר לא נכנעה ללחצם של הגורמים השליטים בציבוריות היהודית. הודות לכך זכה הארגון לייצוג בועד הקהילה, בעיריה וביתר המסגרות הצבוריות מעבר לכוחו המספרי בשנים המאוחרות יותר עת השיגו המפלגות הציוניות עמדה דומיננטית במוסדות הנבחרים, שמר ארגון בעלי-המלאכה על עמדתו הניטראלית - אולם, נציגיו - רובם ככולם היו ציונים מאורגנים, או בעלי נטיה ציונית, ופעלו מתוך תאום מלא עם הנציגים הציונים - עד היותם הגורם הקובע בצבוריות היהודית. נציגי בעלי המלאכה בקהילה, בעיריה, בבנק הקואופרטיבי, בקרנות הציוניות וכו', עשו עבודה חרוצה ונאמנה - ושמותיהם - פופיול, ברק, פלייסיג, גערעד ועוד זכו לכבוד והוקרה בציבור היהודי הרחב.

* * *
*

תנועות וזרמים

היהדות האורטודוקסית

אחד החזיונות המפתיעים והמעניינים בנוף הציבורי היהודי בביליץ הוא צמיחתה של יהדות חרדית, שאפתנית ולוחמת, אשר תוך תקופה קצרה יחסית - במשך 25 עד 30 שנה הלכה והתעצמה והטביעה את חותמה על החיים היהודיים ועל מערכת היחסים המורכבים בציבוריות היהודית והכללית כאחד.

יהודים חרדים נמנעו מלהשתקע בביליץ גם לאחר שבוטלו כל האיסורים וההגבלות, לאחר הכרזת שיוון אזרחי לכל. אלה שהיו קשורים לעסקיהם עם תעשית הטקסטיל או עם המסחר בעיר, העדיפו לגור בביאלא השכנה, העיר הגליצאית שעל הגבול - אשר בתוכה התבסס ישוב יהודי כבר מאה שנים לפני-כן. יהודי ביאלא רובם היו חרדים ושומרי מסורת וחיי הקהילה, השרותים הדתיים ואורח החיים התאימו להשקפתם. לעומת זאת ביליץ נחשבה בעיני החרדים לעיר שכולה "טריפה". הם לא האמינו בכשרות השחיטה, סלדו מנוסח הפולחן הדתי, ה"טמפל" נחשב למבצר ההתבוללות ואף בית העלמין נפסל על ידיהם, כי נקברים בו מחללי שבת ואפיקורסים.

אולם "החרם" הבלתי מוכרז נשבר בגין מסיבות אוביקטיביות. ככל שיהודים הרחיבו את פעולתם הכלכלית בעיר ונזקקו לשרותי המוסדות העי-רוניים, הארגונים הכלכליים ומשרדי הממשלה - הקשתה עליהם ולפעמים גם הזיקה להם ישיבתם בביאלא. החרדים הראשונים שעברו לביליץ משכו אחרי-הם נוספים ובהתמדה גדל מספרם קמעה. עובדה זאת לא גרמה לשינוי רגישתם לקהילה היהודית וסדריה. הם התעלמו מקיומה והמשיכו לקיים את קשריהם עם ביאלא בכל הנוגע לחיי הדת. הם התנהגו בבחינת "גופנו בביליץ ורוחנו בביאלא". לשחיטה, לאיטליז, למקוה נזקקו לביאלא. מצרכי מזון הם קנו אצל חנוונים שהיו אמונים עליהם. את התפילה קיימו כבעבר בבתי-המדרש. ילדיהם שלחו ללמוד ב"חדרים", ומנהיגם הרוחני היה הרב אהרן הלברשטם, מצאצאי שושלת סאנדז. הוא היה גדול בתורה ואציל רוח ומכובד על כלל הציבור. היהודים החרדים בביליץ קבלו על עצמם ברצון את המאמץ הכספי והקשיים הרבים בזיקתם לביאלא היהודית לפי רוחם. קשיים אלה לא היו במישור השרותים הדתיים בלבד. בביליץ לא התנהגו בכל הליכותיהם כאוות נפשם. הם התאפקו מלהופיע בציבור, כדי לא לעורר תשומת לב ולא להרגיז את האוכלוסיה הנוצרית. אולם בשום פנים לא מוכנים היו לאמץ לעצמם את גירסת היהודים המתבוללים "היה יהודי בביתך ואזרח בצאתך", שונים היו מהם. שונים בלבושם ובשפתם ובכל אורח חייהם. הם נזהרו אמנם מלהרגיז ולהכעיס בשבתות ובחגים, בצאתם לתפילה בבית מדרשם -

הם קפלו את הקפוטה תחת מעילם, הטלית והשטריימל הטמינו בתיק שנשאוהו ילדים, שטרם הגיעו לגיל מצוות. בינם לבין עצמם דברו בשפת יידיש - אולם עם החברה החיצונית - גרמנית. גרמנית לא מלוטשת, קצת פגומה, אולם דיה בכדי להבינה.

האוכלוסיה הגרמנית הסתגלה ל"יהודיה" שבאו מכבר. הם לא היו שונים בהופעותיהם, לא בלשון דבורם ולא ברוח חייהם. אולם, הופעת הסוג החדש של היהודים - גם אם הם לא היו מרובים ויחוסם חשוב - הם נמנו על בעלי תעשיה או סוחרים חשובים - עוררה בחלק מן האוכלוסיה הפתעה וגם רוגז. רגשי האנטישמיות שהיו חבויים בליבם פרצו החוצה וגרמו לפעמים לתקריות לא נעימות. לא רק הגרמנים, גם יהודי ביליץ הותיקים, המוש-רשים, לא ראו בעין יפה את האלמנט החדש המעורר תסיסה.

בתום מלחמת העולם הראשונה צורפה ביליץ וסביבתה עד טעשען לפולין. ביליץ הגרמנית נותקה ממקור יניקתה, מקור רוחה! מעמדם השליט של הגרמנים התערער. לא היו להם אשליות לגבי כיוון התפתחותה. ביליץ נפתחה לרווחה ליזמה ולהשפעה פולנית. בולטת היתה הפולוניזציה בכל תחומי החיים. גם רוב יהודי ביליץ נמצאו במבוכה. ליבם היה שלם עם השלטון האוסטרי. הם חששו מפני השליטים החדשים. בימי העצמאות הראשונים פרצו פוגרומים נגד יהודים. גם הכורח להתחיל מחדש ביצירת רקמת חיים חדשה, להסתגל לתרבות ולשפה החדשה, לאורח החיים השונה - לא רוממו את רוחם. רגשותיהם של היהודים החרדים שונים היו. הם היוו מבחינה חברתית ותרבותית גוף זר בנוף הגרמני. הם שמרו בקנאות על ערכי-החיים היהודיים, וההתבוללות שפשטה בין יהודי ביליץ נחשבה בעיניהם כצד ראשון לכפירה בעיקר. היה ברור להם שעם הסתלקות השליטה הגרמנית נשמט היסוד של בנין הקלפים, אשר יהודי ביליץ עמלו להקים בדמות שבט גרמני בעל דת משה וישראל. גורם זה וגל ההתעוררות הלאומית והציונית שאחזה בחלקים גדולים של הציבוריות היהודית, הצביעו על מגמת ההתפתחות הצפויה.

במשך שנים ספורות השתנה הנוף היהודי בביליץ - אשר החליפה את שמה לביילסקו. עיר זו, אשר לא נפגעה במאורעות המלחמה התפתחה ושגשגה. שעריה היו פתוחים לזרם מתמיד של משתקעים חדשים, אשר מצאו בה פרנסה בכבוד. בין הבאים, רב היה חלקם של יהודים מפולין וגליציה. הם שקפו את כל גווני הקשת של יהדות שרשית זו. החל בציונים על כל פלגיהם,אנשי שמאל וימין, אגודת ישראל וחסידים סתם, שנמנו על שושלות החסידות הרבות, גור ובלז, סאנדז ובובוב ועוד כהנה.

חוג החסידים לא בלט דוקא בכוחו המספרי. הוא היווה מיעוט בכלל היהודי. אולם, הוא נהנה מתמיכה בלתי מסוייגת של משפחות ותיקות,בעלי תעשיה, שרכשו לעצמם מעמד, עושר ועוצמה. המשפחות רפופורט, וולף ופרנקל היוו מבחינה כלכלית מעצמה זוטא ועקב נשואים בתחום המשפחות - הם גם היוו כוח מספרי לא מבוטל.

מתוך תחושת כוחם ושאיפות רבות השנים, שלא באו על סיפוקן התלכד חוג החרדים למאבק על שינוי פני הקהילה ודרך פעולתה והשגת יצוג הולם במוסדות הציבור. טבעי היה כי לשם השגת מטרתם ישתפו פעולה עם הציונים שזו היתה מטרתם - אם כי לא בכל, אולם, קרתה "תאונה" להשגת תאום פעולה טבעית זו. האורטודוקסיה גרסה שבין שני יריביה, דוקא, הציונים מסוכנים יותר, והחליטו לצעוד עם השליטים בקהילה - אלה אשר גם לדעת האורטודוקסיה מעוותים את דמות הקהילה, את מהות היהדות, אלה המחללים את ערכי היהדות,מחללי השבת וכופרים במערכות הצבוריות. בשנים הבאות השיגו אמנם האורטודוקסים נציגות בקהילה אולם לא שינו מאומה בקו פעולתה. הפרורים המעטים שנפלו בחלקם לא היו בעלי משמעות וערך. ברם, עקב גישתם זו - הם האריכו את שנות כהונתו של השלטון הקיים. הודיה בכשלונם - אפשר לראות ביזמת הפעולה העצמאית של האורטודוקסים - ללא קשר עם הקהילה ובלי אשורה. היות ובביליץ עדיין לא היתה קרקע נוחה לפעולתם, הם העבירו אותה לביאלא. בתרומתם הנדיבה של תומכיהם העשירים הקימו מוסדות חינוך לחרדים - תלמוד תורה,גם בי"ס לבנות "בית יעקב", בתי מדרש, וגולת הכותרת בנין בית-כנסת מרכזי, שהפך למקום מושבו של הרב אהרן הלברשטם. בשנים מאוחרות יותר נוסדה גם ישיבה, לפי הנוסח המקובל בערי פולין. בראש הישיבה עמד חתנו של הרב הלברשטם, הרב פינתר.

במערכות הפוליטיות תמכו החרדים באגודת ישראל, אשר ביחד עם המתבוללים ולפעמים מתוך שותפות עמם נהלו מלחמה חריפה נגד הגוש הלאומי שכלל ציונים, מזרחי, בעלי מלאכה וקבוצות התאחדות ופוע"צ. מדיניות זו לא נבעה משקולים מקומיים בלבד. היה זה קו נקוט על ידי מפלגה זו בכל פולין.

* *
*

התנועה הציונית למפלגותיה

ביליץ-ביאלא לא היתה שדה פורה להתארגנות מסגרתית. רוב רובו של הציבור היהודי נימנה על הדור הראשון שהגיע לעיר. הוא היה עסוק ראשו ורובו בבעיותיו הפרטיות, עשה מאמצים לנצל את האפשרויות הרבות להתבססות כלכלית, אשר במציאות הקיימת היתה גם תנאי להשתלבות חברתית. גם ההרכב הסוציאלי המאוזן לא הצדיק פיצול בהתארגנות. הפער הכלכלי לא היה גדול. עדיין היו עשירים מעטים, אך כולם האמינו ובטחו בסיכויים לעליה כלכלית, כולם נמצאו בתהליך של התקדמות, מי הצליח יותר ומי פחות. מי הקדים ומי אחר - אולם כולם התקרבו למטרתם.

הארגון היחידי שהקימו יהודי ביליץ היתה הקהילה היהודית - אשר לא רק דאגה לשרותים דתיים, כי אם היתה הגורם המייצג של הציבור היהודי

פרנסי הקהילה שנבחרו בבחירות אישיות רחוקים היו ממגמות פוליטיות בפ-
עולתם הציבורית - רבים בודאי היו א-פוליטיים מבחינה עקרונית.

עם עליית הציונות על הבמה הציבורית הודלק הניצוץ הראשון של התארגנות פוליטית-אידיאית בין יהודי ביליץ. התנועה הציונית נאבקה לשמור על כלליותה ולא השלימה בהתחלה עם ההגיון המפלגתי של גושים וחטיבות שונות שהתארגנו בקרב התנועה. אולם, תהליך ההתפצלות נמשך וקמו ארגונים בעלי אופי ותוכן מפלגתי. בביליץ פרשה קבוצת צעירים והקימו סניף לתנועת "צעירי ציון" שפעלה בגליציה. בשנת 1925 התאחדו "צעירי ציון" עם "גורדוניה" ונוסדה המפלגה "התאחדות", אשר על קורותיה נעמוד להלן.

"התאחדות"

בשנת 1925 התמזגו שתי התנועות "גורדוניה" ו"צעירי-ציון" בפולין למסגרת חדשה: - מפלגת "התאחדות". "התחיה" בביליץ, שנמנתה על "צעירי ציון", הצטרפה באופן אוטומטי לאיחוד. מבחינה מקומית היתה זו למעשה רק החלפת השם, היות ו"גורדוניה" לא פעלה בעיר ואוהדים בפועל, שמוכנים היו להצטרף למפלגה החדשה לא נתגלו. במציאות המקומית נשארה "התאחדות" התנועה היחידה, שיצגה את השמאל הציוני - עובדים ומשכילים בעלי נטיה סוציאליסטית מתונה. הם היוו מיעוט קטן בצבוריות היהודית. בתקופה יותר מאוחרת, לרגל השתקעותם הגוברת של יהודים מתוך פולין, השתנה אמנם במידה ניכרת ההרכב הסוציאלי והחברתי של האוכלוסיה היהודית, בעיקר גבר האלמנט הפועלי. אולם,עובדה זו לא גרמה כלל לעידוד הנטיה לגבש כוחות פוליטיים חדשים - הזהים לאלה הקיימים במדינה כולה. יש לזקוף עובדה זו למציאות המיוחדת של העיר המשגשגת, שהעניקה לתושביה החדשים אפשרויות רחבות בדיור, בפרנסה, בחינוך ותרבות, זרזה עליית רמת חייהם והצעידה אותם לקראת אינטגרציה, גם אם היתה בלתי מודעת. המשתכנים החדשים השתחררו מהר מאוד מזיקתם להשקפות ולמסגרות,ולא נתנו דעתם לבעיות הגדולות שהעסיקו את הציבור הותיק. הם דהרו לקראת שפע, חיים קלים יותר, להשתלבות בחברה היהודית היציבה, הבטוחה והשבעה. תהליך זה מסביר יותר מכל את הסיבה מדוע לא שונתה המפה החברתית-מפלגתית, למרות הגידול הכמותי של האוכלוסיה היהודית, ובמיוחד שכבת הפועלים בתוכה, עובדה זו הוכחה לאור נסיונות רבים שנעשו על ידי אישים וארגונים, להקים תאים למפלגות שונות - הקיימות בפולין ובתוך הציבור היהודי ושמקומן נעדר בביליץ. אחד הנסיונות ראוי שנעמוד עליו במיוחד. ד"ר יוסף טראובנר, יליד ביליץ, עו"ד לפי מקצועו, ציוני מנעוריו, מעורה בחברה היהודית הבורגנית, אהוד הציבור ונואם שנון - פרש מארגון "השחר" של הציונים הכלליים והכריז על זיקתו הציונית-סוציאליסטית לתנועת "פועלי ציון".

הוא לא הצליח לגייס מניין חברים לדעותיו, גם לא בין מאות התושבים החדשים, חסרי מעמד כלכלי איתן, בימים של גאות ותסיסה של התנועה הסוציאליסטית שהיתה בעלת מגמה שמאלית יותר מאשר זו שייצגה ה"התאחדות". מגמה זאת, שהתבלטה בקרב הנוער מצאה את מקומה בתנועת ה"שומר הצעיר". בתנאים אלה פעלה ה"התאחדות" בלי יומרות ובלי מאבקים להתעצמות והשפעה שלטונית. מספר חבריה נע בין 150–120, רובם ותיקים, אשר עוד בימי "התחיה" היו בין ראשי הפעילים במערך הציבורי. השפעת ה"התאחדות" בחיים הציונים היתה גדולה בהרבה מכוחה המספרי. חברי ה"התאחדות" בלטו בעבודה הציונית השוטפת, האפורה, שנעשתה יום-יום. נסיונם רב השנים, מסירותם במילוי המשימות שהוטלו עליהם, הקנו להם את הערכת הציבור הציוני. בין הראשונים מימי "התחיה" בלטו שלמה בדר, צבי נוגרשל וולף סגינה – אשר על ידי טפולם בחלוצים העלו את העליה, את חובת ההגשמה העצמית, כצו עליון לכל ציוני. בתקופה יותר מאוחרת קנה לו יחזקאל גרוב את חיבת הנוער והציבור היהודי על ידי פעלו למען החלוצים, אשר כונה בצדק "אבא של החלוצים".

במישור הפוליטי השתתפה ה"התאחדות" במסגרת "בלוק ציוני" שליכד סביבו את הציונים הכלליים, המזרחי והתאחדות. ראשי הסניף בשנות קיומו קבל בורגר, יוסף צינס ופלסנר ידעו להתעלות על אינטרסים צרים, וויתרו על עמדות ושררה למען מטרה אחת, שכל ציוני בעיר ראה בה פיסגת הנצחון והיא, כיבוש השלטון בקהילה מידי המתבוללים. אכן, בזכות הליכוד הציוני זכו הציונים בשנת 1931 לקבל רוב מוחלט בקהילה, אשר פתחה את הדרך להוביל את האוכלוסיה היהודית לקראת תפקידים גדולים.

* *
*

"המזרחי"

בשנת 1926 התכנסה בביאלא, קבוצת ציונים בעלי נטיה דתית, בעלי מסורת ושומרי מצוות, לשם ברור דרכם בתנועה הציונית. מפלגת "המזרחי" פעלה כבר בפולין וביתר ארצות המזרח והשפעתה חדרה גם לחוגים דתיים בביליץ-ביאלא. בחוגים דתיים אלה היתה סלידה והתנגדות למגמות הקיצו-ניות של תנועות דתיות כגון "אגודת ישראל" ואחרות, אולם הם גם לא השלימו עם נטישת ערכים דתיים מקודשים, עם הפגיעה בהווי הדתי בבית ובחברה, זניחת החינוך המסורתי והפקרת הדור הצעיר למגמות הכפירה והתפרקות ממצוות. כתוצאה מבירור נוקב זה הוחלט ליסד סניף למפלגת "המזרחי" בביליץ-ביאלא. בין מייסדי הסניף היו וולף גולדברג, שאול רפפורט, דוד געוולב, ברוך ישראלי, פנחס שנץ ומשה ויטמן. אישים אלה עמדו גם במרכז הפעולה המפלגתית בשנים הבאות – דבר המעיד על יציבות

חברתית ואחוות רעים במסגרת זו. פעולת מפלגה זו התרחבה ומעמדה התחזק לאחר שהגיע לעיר בשנת 1926 ד"ר שמואל הירשפלד לכהן כרב העדה. ד"ר הירשפלד, ממנהיגי "המזרחי" בגליציה המערבית הפיח רוח חדשה, רעננה בחיי הציבור היהודי בתחום הדת ובפעילות ציונית. בתי-ספר ערב, גני ילדים, חוגים ללימוד תורה, טיפוח הווי חברתי, עידוד פעולות הנוער והמגמה החלוצית - אלה היו מסימני ההיכר של פעולת "המזרחי" בשנים אלה. הנוער אורגן במסגרת "צעירי מזרחי" ודור המגשימים ב"השומר הדתי" שחבריו עברו הכשרה חקלאית לפני עליתם לארץ-ישראל.

במערך המפלגתי היתה חשיבות מיוחדת להשתתפות ה"מזרחי" בכל הפעו-לות והמאבקים של כלל התנועה הציונית.

המפלגה הרביזיוניסטית

בשנת 1930 נולדה גם בביליץ מפלגה ציונית חדשה - המפלגה הרבי-יוניסטית. מפלגה זו אשר קמה עקב הפילוג בתנועה הציונית, לא נתקבלה באהדה על ידי ציוני ביליץ. דרך הופעתה ושיטות פעולותיה היוו דיסוננס לפעולה המקובלת המאוזנת והמאופקת של שאר המפלגות הציוניות. קבוצה קטנה של פעילים, בראשותו של ד"ר וודובינסקי, רופא, שלא מזמן השתקע בביליץ - הצליחה הודות למסירותה ללא גבול לרכוש אוהדים לדרך החדשה בציונות. אסיפות מפלגה זו הפכו לרוב לזירה של התגוששות סוערת עם מתנגדיה. מנהיג התנועה זאב ז'בוטינסקי שהוזמן להופיע בפני הציבור היהודי זכה להצלחה מרשימה ועורר גל של התלהבות - אך מבחינה ארגונית זכה סניף המפלגה לתוספת חברים בלתי ניכרת. התוספת היתה אמנם חשובה לביסוס קיומה של המפלגה במקום, אולם לא הוציאה אותה מהבדידות שהיא נמצאה בה. במישור העבודה המעשית - הצטמצמה פעילות המפלגה בגיוס הנוער לשורותיה במסגרת בית"ר, וזכותה הגדולה שבהשפעתה, עלו רבים מבני נוער זה לארץ-ישראל.

* *
*

ציוני ביליץ

ביליץ היוותה טיפוס מיוחד במפעליה של ההסתדרות הארצית. העיר שוכנת בסביבה יפה - בחיק טבע נהדר - הרים מסביב לה, אזור משופע במים רבים. יתכן ועובדה זו השפיעה לא במעט על הפילוסופיה הציונית של קהילה נאה זו. היערות הנחמדים והרי הבסקידים (שמו של מוצא הרי הקרפטים)

היקשו מאוד על קיום אסיפות ציוניות ופעילות צבורית בסופי השבוע. יהודים טיילו בהרים - כרוב האוכלוסיה הלא יהודית - ובקשו להתענג ולהרחיב את אופקיהם.

" הרביתי לבקר בעיר יפה זו." - כותב העסקן הציוני הפולני הנודע ד"ר י. שווארצבארד.-"כשעזבתי את חדר מלוני בביקורי האחרון שם, נאמר לי, שחדר זה יתפוס אחרי זאב ז'בוטינסקי המגיע לעיר. השארתי לו בחדר דרישת שלום, דרישת שלום אחרונה שקשרה אותנו בקשרי ידידות. ידעתי שז'בוטינסקי ביקש לא אחת להסתער ולכבוש את הציבור הציוני בביליץ לרביזיוניזם - שהרי ד"ר וודובינסקי, מי ששימש יו"ר ההסתדרות הרביזיו-ניסטית בעיר - היה משענו.

בביליץ הוטל על הציונים הכללים להיאבק עם יריבים רבים ובתוכם גם עם "בני ברית" האופורטוניסטית ושוחרת שלום. "בני ברית" היתה מאור-גנת להפליא. לזרא היו לה דעות קיצוניות והתלהבות תוססת. לפני שהיא הגיעה לאיזו החלטה שהיא, היתה שוקלת ובודקת את הענין הנדון כמה וכמה פעמים. לאט, אולם בצעדים בטוחים, רכשו להם הציונים השפעה בחוגי "בני-ברית". היא פתחה את דלתה לשליחי הקרנות הציוניות, וחבריה ללא קשר להשקפותיהם היו בין התורמים הגדולים לקרנות.

רואה אני בעיני רוחי את העיר היפה, על מוסדותיה היהודיים הרבים, מוסדות הקהילה, בתי כנסת ובניני הציבור. בנין הקהילה דוגמתו לא נמצא בגליציה כולה. אכן, בתי כנסת ומוסדות ציבור נהדרים היו לקהילות ישראל באזורים דוברי גרמנית. לא בלבד זאת. מונחת לנגד עיני תכנית פעולותיה של ההסתדרות המחוזית בביליץ. דומני שכל ממשלה של מדינה קטנה לא היתה מוציאה מתחת ידה דבר מתוקן יותר. העובדה שציוני ביליץ הוציאו שבועון "יידישעס פולקסבלאט", אמנם בשפה הגרמנית - השפה השגורה בפי תושבי העיר - מעידה על כושר ארגוני וכספי ועל רמתו התרבותית של הציבור הציוני בעיר זו.

מעלה אני בזכרוני הדמויות הנעלות של אישים רבים, מראשי התנועה את זיגמונד ארצט, אדם מתון, בעל נימוסים, נעים הליכות, אשר שימש שנים רבות כיושב ראש ההסתדרות הציונית וגם יו"ר הקהילה. הוא נפטר בתום מלחמת העולם - לאחר נדודים רבים בלבוב. הייתי בין מוקירי העסקנים הנמרצים והמסורים: אינג' וקסברג, אינג' בלייכער, ד"ר גרינשטיין וד"ר שטרנהל, אשר במשך עשרות שנים נשאו בעול הפעולה. זוכר אני בהערכה וחיבה את פרופ' טורק - איש האשכולות אשר ערך את השבועון "יידישע פולקסצייטונג".

ועידה מחוזית שלעתים אורגנה ע"י הסניף בביליץ היתה תענוג ממש. ידעו ציוני העיר לארגן ועד מחוזי ראוי לשמו, וזה בסביבה של מתבוללים - אחד ממבצרי ההתבוללות בתחום אוסטריה לשעבר - ואף תוך מאבק מתמיד ועבודת הסברה רצופה ושיטתית, להשיג רוב בהנהלת הקהילה - שיא המטרות להשגת ההגמוניה הציונית בציבור היהודי.

*

ו י צ " ו

בשנת 1929 ביקרה בביליץ נציגת ויצ"ו מארץ-ישראל, במסגרת מסע ההסברה לנשים יהודיות באירופה. לקראת ביקורה נעשתה על ידי הארגונים הציונים פעולת הסברה אינטנסיבית, שהצלחתה הוכחה באסיפה הגדולה של נשים יהודיות שנתקיימה בנוכחותה של הגב' פבזנר. באותה אסיפה הוכרז על יסוד סניף ויצ"ו בעיר. גב' ד"ר באום נבחרה לנשיאה הראשונה של הארגון החדש. כל ההתחלות קשות. גם בפני ויצ"ו עמדו קשיים ומיגבלות. חוג גדול של נשים יהודיות קשור היה ל"אגודת נשים יהודיות" מותיקי האגודות בעיר. פעולתה היתה הומנית וסוציאלית, וזכתה להערכה כללית של האוכלו-סיה היהודית. אולם הנהגת האגודה - כמעט באופן מסורתי - נמצאה בידי נשים מכובדות ומרובות מאוד - אשר נמנו על חוג המתבוללים - הגורם החזק עדיין בצבוריות היהודית. נשי ויצ"ו השקיעו עבודה שיטתית נמרצת ברכישת חברות ותוך שנים מעטות הפכו לארגון הדומיננטי של הנשים היהודיות. התפתחות זו הביאה לידי שיתוף פעולה פורה בין ויצ"ו לבין "אגודת נשים יהודיות", אשר בהנהלתה השתתפו גם חברות ויצ"ו.

פעילותה של ויצ"ו הקיפה מישורים רבים. מלבד הפעולה הציונית שנעשתה בשיתוף הדוק עם "השחר" התמסרה ויצ"ו לפעולה תרבותית, ארגון קורסים ללימוד עבודות בית - תפירה, בישול, רקמה ולימוד שפות. גולת הכותרת של פעולת ויצ"ו היתה איסוף כספים וגם ציוד למען מפעלי ויצ"ו בישראל. נשי ויצ"ו אימצו לעצמן את כשרון חבריהם הציוניים בגיוס אמצעים ולא פגרו אחריהם. כידוע שימשה יהדות ביליץ מעיין בלתי נידלה של תרומות כספיות לקרנות הציוניות ולכל מפעל קונסטרוקטיבי -תרבותי וכלכלי בישראל. גאוותן של נשי ויצ"ו היתה על חלקן המירבי בהישגים מרשימים אלה. בראש פעולות ויצ"ו עמדו במשך השנים מטובי הנשים,בעלות רמה, משכילות, אשר הצטיינו במסירות מופלאה לתפקידיהן. הן נשענו על ציבור גדול של חברות ואוהדות. בארועים החגיגיים השתתפו מאות נשים וגם בנות צעירות - שקיימו ארגון מקביל "ויצ"ו הצעירה". באחד מהמפגנים המרשימים, הקונצרט השנתי המסורתי, השתתפו 800 נשים יהודיות, שיא משתת-פים במיפגנים ציוניים, שעורר את קנאתם של עסקני הציונים. לא במישור המקומי בלבד רכשה לה ויצ"ו מעמד מוכר ומכובד. במסגרת ויצ"ו הארצית בפולין ובעיקר בגליציה ושלזיה, עלתה יוקרתה של ויצ"ו שבעירנו, אשר שימשה דוגמה לפעילות מתוכננת, לכושר ארגון והישגים מרשימים בגיוס אמצעים.

בהנהגת הסניף קוימה רוטציה קבועה. לאחר גב' ד"ר באום, שהיתה יו"ר האגודה הראשונה, כיהנו בתפקיד זה גב' ד"ר מנהיימר, גב' ד"ר הירשפלד, גב' אנה אזלנוס, גב' אני זילברמן ועוד.

בשיא הצלחתה של ויצ"ו נפסקה פעולתה הברוכה על ידי המלחמה - והפכה את חברותיה למחנה פליטים - אשר רבות מהן נפלו קרבן בידי החיה הנאצית.

תמה פרשה מפוארת בחיי הציבור היהודי, התנועה הציונית ובחיי הנשים היהודיות בעירנו. ניצולי השואה התפזרו ברחבי העולם ורבות מנשי ויצ"ו התקבצו בישראל - מצאו בתוכה ביתן ונושאות בליבותיהן בכאב וב-דומיה את חורבן משפחותיהן - אולם גם מעט נוחם מברכת פעילותן הברוכה בעבר, למען קיום ישראל בארץ-ישראל.

תנועות נוער

"אגודות תלמידים", ארגוני ספורט וצופים קמו באופן ספונטני או הוקמו בסיוע ארגוני של התנועה הציונית הראשית. בשנים מאוחרות יותר, לרגל התפצלות התנועה הציונית לסיעות ולמפלגות, קמו ארגוני נוער שהיו צמודים למפלגות או מושפעים מהן. מבחינה זאת היתה ההתפצלות הארגונית והרעיונית בביליץ מוגבלת ועד לשנות 1931-32 פעלו שתי תנועות בעלות מגמה רעיונית וחברתית מגובשת והן "השומר הצעיר" ו"הנוער הציוני". בשנים אלה נוספו שני ארגוני נוער הצמודים למפלגות והן "השומר הדתי" ו"ברית טרומפלדור" (בית"ר), אולם, עינינו לניצני ההתארגנות של תנו-עות הנוער ולהן נקדיש שורות אלה.

"בלאו-וייס", "אגודת צופים" היתה השלוחה הראשונה של תנועה בעלת מגמה חינוכית וחברתית. תנועה זו קמה בגרמניה ואוסטריה בהשפעת התנועה הציונית והיתה מבחינה מסויימת מהדורה של תנועת צופים אירופית כללית שמבשריה היו באדן-פאול וויניקן. רעיונות הצופיות שהתפשטו במערב עוצבו על ידי בלאו-וייס לפי צרכיה ומאוייה של התקופה והמציאות היהודית. היתה זו היאבקות רצינית של נוער יהודי לגבש השקפת עולם ודרך חיים, העונה על צרכי החברה האנושית והיהודית בפרט.

קן ה"בלאו-וייס" בביליץ נוסד בשנים 1914-15 וריכז סביבו ילדים ונוער - בני גילים 12-16 שנה.

מבחינה יהודית וציונית היתה לשני אישים שלא מבני המקום השפעה עצומה על תוכנן הרעיוני והחינוכי של פעולות הקן - והם צבי זוננשיין (צבי זוהר - מהמחנכים הבולטים של הקיבוץ הארצי בארץ-ישראל) ודב דרוקס (בשנים האחרונות שופט בארץ). שניהם שרתו בצבא בשנות המלחמה 1915-17

בביליץ, ומסרו זמנם וליבם לפעולה הסברתית וציונית בקרב הנוער. בהשפעתם התארגנו חוגים ללימוד עברית, היסטוריה יהודית ועוררו בצעירים אלה את יחודם היהודי. פירות מאמץ זה לא אחרו לבוא. מבין חוגי הצעירים צמחו כוחות הדרכה לתנועות, שקמו אחרי בלאו-וייס. קן בלאו-ווייס, לא האריך שנים.

בגמר המלחמה צורפה ביליץ לפולין ונותקה ממרכזה ומקור השראתה וינה, בירת אוסטריה ומהמרחב הלשוני הגרמני. כמו כן פעלו גם מניעים רעיוניים שצמחו בסערות המלחמה והמאורעות בעולם. בכנס האחרון של סניפי בלאו-וייס באזור, אשר התקיים ב"מרסקו" במורביה, התפלגו הדעות, ונציגי הקן מביליץ פרשו והחליטו להצטרף ל"השומר הצעיר", אשר נוסד בשנה זו, שנת 1918. כתוצאה מהאחוז הגבוה של חברי "צעירי ציון" ו"השומר הצעיר", שינתה תנועת בלאו-ווייס את שמה ובמידה רבה גם תוכנה והפכה לקן "השומר הצעיר" בביליץ.

הנוער השומר הצעיר

מגמות שונות התרוצצו בקרב תנועת "השומר הצעיר". הצופיות, המקל הארוך, החולצה והכובע רחב השוליים - סמלו את אופיה ונעשו לדבר שביחוד. עדיין גברה בתוכה המגמה החינוכית, השאיפה למיזוג היסוד היהודי והאנושי כמטרה חברתית. "פלסטינה" היתה מחוז חפצה, נושא הכמיהה והתקוות. עדיין לא היתה ההגשמה החלוצית חובה על חברי התנועה. חברי הקן בביליץ הקדימו את צו התנועה. בראשות יוסף ברזילי (היום יוסף ברגר-ברזילי - מרצה באוניברסיטה בר-אילן), אשר היה הגורם הראשי בהעברת בלאו-ווייס ל"השומר הצעיר", התארגנה קבוצה קטנה של חברי "השומר הצעיר" לעליה מידית. (על קבוצה זו מדובר גם במקום אחר). בקיץ 1919 יצאו אחדים מהם לאחוזה חק-לאית יהודית בסביבת העיר -"ללמוד עבודה" להכיר חיי פועלים, לחיות בטבע, לנשום ריח השדה. היתה זו "הכשרה דה לוקס" ואחר כמה שעות עבודה ביום - הם חזרו לבית הוריהם לפוש ולהתפנק. ההכשרה ארכה ימים ספורים. באביב 1920 יצאה הקבוצה ל"פלסטינה", עליתם עשתה רושם עצום על הנוער, קן "השומר הצעיר" גדל והתרחב ושימש מוקד משיכה לבני נוער רבים שגבורת ראשוני החלוצים קסמה להם. בשנת 1924 החליטה תנועת "השומר הצעיר" שהגשמה חלוצית הוא תנאי לחברות בתנועה. החלטה זו לא פגמה בהתעצמותו של הקן. במסגרת הנוער הציוני והמאורגן היה "השומר הצעיר", החלק המגובש והמאורגן ביותר בין יתר הארגונים. אהדת הציבור היתה נתונה לצעירים אלה, ממיטב הנוער, בני טובים, בוגרי בתי ספר - אשר הלכה ומעשה ציוני היו כרוכים בתנועה זו זה בזה.

במשך השנים הבאות פקדו משברים רעיוניים את התנועה וקצצו גם בעוצמה הארגונית. המגמות החדשות שיצרו ניגודים אמיתיים וגם מדומים בין הציונות לבין הסוציאליזם - הכניסו מבוכה בשורות הנוער. ההדים שהגיעו מארץ-ישראל על חוסר עבודה, התנכרות האיכרים לחלוץ העברי, על

האנטאגוניזם בין יהודים וערבים הוסיפו נופך והצדקה למחשבות כפירה. התנועה התגברה על משברים אלה. בעליה המתחדשת בשנת 1928 חלקם של חברי "השומר הצעיר" היה רב. הם עלו במסגרת קיבוצי "השומר הצעיר" ב' ו-ג', אחרים עלו ולא הצטרפו לקיבוצים. יזכר דזונק הורוביץ, שעלה עם קיבוץ השומר הצעיר ב' לנס-ציונה, עבר עם קבוצו להתישבות במזרע, שם הוא נפל במאורעות הדמים בשנת 1926-27.

בשנות התגברות העליה החלוצית בשנים 1933-38 - שימשה ביליץ מרכז להכשרה חלוצית של חברי "השומר הצעיר" והיתה זו משימתו הגדולה האחרונה של קן התנועה בביליץ.

תנועת הנוער הציוני

"הנוער הציוני" על ארגוניו וזרמי המחשבה השונים קם ופעל בהשראת התנועה הציונית. בשנים מאוחרות יותר התגבשו ארגוני נוער לפי המגמות של המפלגות הציוניות - דבר שחל גם על תנועות הנוער. עד לשנת 1931 התקיימו גם ארגוני נוער שונים שזיקתם היתה לציונים כלליים, אולם מסגרת אחידה מלוכדת לא היתה להם. בשנת 1931 התקיים כנס של "איחוד ארגוני הנוער הציוניים" בבאזל (שוייץ) בכנס זה הוחלט להקים את תנועת "הנוער הציוני" הקשורה לציונים הכלליים. גם בביליץ נוסד סניף לתנועה זו - אליו הצטרפו נערות שהיו מאורגנות בויצ"ו הצעירה או במסגרת "השחר". "תרצה" ו"מירצה" התפרקו והיו לתוספת נוער לומד בלתי מאורגן בקרב "הנוער הציוני". אף כי לפי עקרונותיה לא חייבה התנועה הגשמה חלוצית - היה הכיוון החינוכי וההסברתי בעד חלוציות, הכשרה, עליה וזיקה להתישבות קבוצית. הנהגת התנועה בביליץ היתה בשנים הראשונות בידי יצחק רסלר, לולק ביאלר, אוטו כהנה, צפורה וסרטייל, ברטה מנדלבוים, ריטה ופני זילביגר. רובם נמצאים בארץ. לולק ביאלר שעלה בשנת 1932 במסגרת קיבוצו בפתח-תקוה, חלה במחלה אנושה ונסע לצורך ריפוי לחו"ל ומת בנכר.

כבר בראשית יסודה של תנועת "הנוער הציוני" נתגלו בקיעים באחדותה. ביחוד בגליציה המערבית. קבוצת חברים בעלי שעור קומה לא היתה שלמה עם מגמותיה של התנועה. אף, כי גם הם השתייכו לציונות הכללית. הם הדגישו ביתר הדגשה את אופיה החלוצי של התנועה, נכונותה להקרבה למען המשימות הבוערות של התקופה ושילבו במגמה החינוכית מוטי-בים של ערכי דת ומסורת. ראשי תנועה זו: פרנד, אורנשטייך, ליבסקינד וביטר (כולם עלו לארץ). ביזמתם קם פלג של "הנוער הציוני" בשם "הנוער העברי עקיבא", אשר רבים מחברי הנוער הציוני השתייכו אליו.

צעירה היתה תנועת נוער זו, במשך 7-8 שנות פעולתה הצליחה להרחיב את שורות הנוער הציוני-החלוצי, להנחיל להם ערכי התנועה אשר מצאו את בטויים גם בהשתתפותם הפעילה של יוצאי תנועה זו בהקמת נקו-

מסיבת פרידה לפלוגת הקבוץ לרגל עליתם לארץ ישראל בינואר 1929.
היושבים במרכז: פרופ׳ ורנר, ז. ארצט, ד"ר זילברשטיך ואפרים קלר.

אוהדי ארץ ישראל העובדת בשנת 1927

דות התישבות בארץ. פתח-תקוה, קרית ענבים, אושה, תל-יצחק ובית יהושע, היו בין תחנות הדרך לרבים מצעירי וצעירות ביליץ - אשר מתוך מאבקים נפשיים פיזיים ורעיוניים הגיעו למטרתם.

* * *

מלבד תנועות אלה קמו מסגרות נוער נוספות בשנים 1934-35. מרחב הזמן שנותר להן להתארגן ולפעול היה קצר. השואה עמדה בפתח. השנים 1934-39 היו שונות גם מבחינה ציונית, שיטות ההערכות והמגמות הרעיוניות. אולם, חלקם בהגברת התודעה הציונית ובחלוציות היתה חשובה. "גורדוניה" בית"ר ו"השומר הדתי", סניפים אלה של תנועות הנוער עשו כמיטב יכולתם. אולם לאסון כולנו לא הספיקו להשלים שליחותם הואיל ונגדעו בידי הנאצים.

*

הכשרה ועליה

א.

העוקב אחרי התפתחותה של התנועה הציונית בביליץ-ביאלא מראשית צעדיה עד לחיסולה עקב הפלישה הגרמנית, נתקל בעובדה המתמיהה של אי-קיום מצוות העליה לארץ-ישראל על ידי יהודי העיר - כולל הציונים בתוכה. במשך עשרות שנות פעילותה של התנועה הציונית עד לשנים 1930-1933, אפשר למנות את מספרם של העולים על אצבעות של יד אחת - פרט לקבוצות קטנות של בני-נוער, אשר עלו במסגרת העליה החלוצית. מתוך ראיה רטרוספקטיבית קשה לאתר את הסיבות או המניעים לתופעה זו, נוכח תדמיתה של התנועה הציונית בעיר, אשר זכתה להכרה והערכה בתנועה כולה. ציוני ביליץ רכשו לעצמם מעמד של כבוד בגין פעולתם ורוח התנדבותם, השתתפותם הנדיבה בתרומות למטרות ציוניות, לקרנות הלאומיות, למפעלי תרבות בארץ-ישראל, ולמגביות השונות שאורגנו על ידי ארגונים ומפלגות שונות. אישיה המרכזיים של התנועה היו אורחים אהודים על ידי הציבור היהודי בעיר, הם נתקבלו בכבוד רב ושליחותם זכתה לרוב להצלחה בלתי רגילה. שבחיהם על ציוני ביליץ, נתפרסמו בזמנו, בעתונות הציונית (אחד הבטויים לכך הם דברי ד"ר י. שברצבךד בקובץ זה). בתקופה מאוחרת יותר - לאחר שהסתדרות הציונית בביליץ צורפה לאזור קרקוב - מקום מושבה של ההסתדרות הציונית של מערב גליציה ושלזיה, עלה משקלו של הסניף הביליצאי בהרבה על כוחו המספרי. השבחים היו במקומם, פרט לאי קיום מצוות העליה - זו צפור נפשה של התנועה, של הרעיון הציוני.

בכל העליות - החל מעליית הביל"ויים ועד לעליה הרביעית, זו שנקראה עליית גראבסקי, עליית יהודי פולין, יהודים משכבות העממיות, בעלי מלאכה וסוחרים, אשר יד השלטון הפולני הכבידה עליהם - בכל העליות

נפקד מקומם של תושבים מביליץ - יהודים סתם וגם ציונים. פרט לכמה מקרים ידועים, שרק מאשרים את הכלל.

מראשוני העולים היה ד"ר יוסף פרבר - החי עמנו בארץ, חבר אגודת האקדמאים "אמונה", אשר בשנת 1918-19 תבע מחבריו באגודה הגשמה עצמית ועליה מידית לארץ ישראל. תביעה שלא נתקבלה וגרמה לעזיבתו את הארגון.

ידוע לנו מקרה שני, עלייתו של ד"ר אשרמן ז"ל, מי שהיה אחר כך מנהל מחלקת היולדות ב"הדסה". הוא אמנם לא היה יליד ביליץ. הוא נקלע לעיר בסוף מלחמת העולם הראשונה, עבד כרופא בבית החולים ונמנה על פעילי התנועה הציונית, עלה ארצה מיד לאחר שנפתחה הדרך לארץ.

בימי העליה הרביעית עלו שתי משפחות פרנקל ולאובר - ועד כמה שידוע גם נשארו בארץ. אלה הן העובדות והן מדברות בעד עצמן. בחוגי הנוער הציוני התלוצצו לעתים על תופעה מתמיהה זו. נפוצה היתה האימרה: "הציונים מגייס-ים כספים רבים על מנת לשלוח אחרים לארץ ישראל." במידה רבה היתה זו תופעת החולי של היהדות כולה, ובמיוחד זו של ארצות המערב. הסתירה הטראגית בין הרעיון והגשמתו נתגלתה בכל חומרתה בימי חורבן יהדות אירופה...

ב

המציאות שתוארה לעיל לא היתה שונה ביסודה, גם ביחס לעליית נוער, עליית חלוצים. החלוצים הראשונים עלו בשנת 1920. במשך 25 שנות קיומה של התנועה הציונית לא עלה אף צעיר אחד! עליית החלוצים הראשונה היתה כמעט ספונטאנית, יש לזקפה לקבוצת חלוצים מרוסיה שבדרכם לארץ-ישראל עברו את העיר וגם שהו זמן קצר בתוכה. בהופעתם בעיר ובפגישותיהם עם הנוער היהודי עוררו לעג ולהג. קבוצת צעירים וצעירות זו, רובם היו ספוגי תרבות יהודית, משכילים, דוברי עברית עסיסית, כה שונים מדמות הנוער בביליץ. השוני, הקונטרסט, השפיעו במיוחד ועוררו את דמיונם והתלהבותם של צעירים, חברי אגודת בלאו-וייס (כחול-לבן) לשעבר, אשר עברו שנה קודם, בהשפעת יוסף ברזילי - אחד מהצעירים המחוננים של חבורה זו, ל"השומר הצעיר", כמצוות התנועה החליטו לעלות. קבוצה זו מנתה 7 חברים וחברה אחת: יוסף ברזילי (היום - ברגר-ברזילי) לנגר, ויינראוב, שחורי, גליקסמן, הושנדר, שנצר והחברה פרבר. בקיץ 1919 יצאו חברי הקבוצה להכשרה חקלאית - הכשרה "דה לוקס," כפי שכינו אותה. המשק החקלאי היה בתחום העיר, בעליו יהודים. עבדו מספר שעות וחזרו לביתם לפוש מהמאמץ. לא היתה תכלית רבה ותועלת בהכשרה זו - אולם העיקר השיגו - ההכרות עם עבודת כפיים, ועם יבלות מכאיבות על הידיים. באביב 1920 עלתה הקבוצה דרך אוסטראבה (אוסטראו) בצ'כוסלובקיה, שם קבלו את תעודות המעבר לווינה. בווינה השיגו למזלם את רשיון הכניסה לארץ בטרם ששלטון המנדט החליט על הפסקת העליה של חלוצים.

ג

לעליית קבוצת השומר הצעיר לא היה המשך. השלטון המנדטורי לא עודד עליית יהודים, אף כי זו היתה חובה המעוגנת בתנאי המנדט. יתר על כן, הוא השתמש בכל מאורע פוליטי או מעשה אלימות מצד הערבים וגם בנימוק של חוסר עבודה, על מנת לנמק ולהצדיק את הפסקת העליה לחלוצים, שהיוו מיטרד בעיניו. אולם, יש להודות שלא מדיניות זו בלבד גרמה לשפל בעליה החלוצית-לפחות מבחינה מקומית הגיעו הדים על כשלונם של חלוצי"השומר הצעיר", שעלו בשנת 1920. הם לא הצליחו להתאקלם מבחינה חברתית ולא הסתגלו לעבודה הפיזית ולתנאים הקשים בדיור ובסיפוק הצרכים החיוניים. ראשוני היורדים חזרו כבר לביליץ והביאו עמם זמירות חדשות, על הארץ ועל הציונות והמדכא ביותר - כפירה טוטאלית בערכים המקודשים ביותר של הציונות. במרוצת הזמן חזרו יתר חברי הקבוצה - פרט לשניים. במועדוני הנוער הציוני השתררה מבוכה ודכאון. התמונה הוחמרה עוד יותר לרגל כשלונה של העליה הרביעית, אשר פגע קשות בדעת הקהל הציוני בפולין. מבלי שיוכרז על כך על ידי פורום מוסמך - השלים הכלל והפרט עם מציאות זו, שפירושה המעשי היה - להמתין, לא להיחפז. הארץ לא זקוקה לחלוצים - לפחות בשלב זה. הלך-רוח זה היה נחלת המנהיגים הציונים במקום, של ארגוני נוער שונים ואף חדר לשורות "החלוץ". זכור מקרה עליתו של י. שינברג, חבר "החלוץ" אשר עלה בראשית שנת 1925. החלטתו צוינה כמעשה גבורה ממש, המעורר כבוד והערצה! אכן, היה זה ביטוי לתסכול, לאבדן דרך ולמבוכה, אשר פקדה את תנועת העליה.

זכות גדולה עמדה להנהגת "החלוץ" שמתוך ראיה נכונה של המציאות החליטה לרכז את חברי "החלוץ" במקומות הכשרה. מטרה כפולה היתה לצד זה. למנוע התפזרות חברי "החלוץ" והתפוררות התנועה, ולהציב להתנועה ולפרט פתרון ביניים עד לחידוש העליה. ההסתגלות לעבודה פיזית, וגם פתרון בעיית הפרנסה לרבים - לא נפלו בהרבה מהמטרה העיקרית. ביזמת התנועה הטילו על עצמם משו וולקן ואליהו מיקנברון את התפקיד לגבש קבוצת צעירים ליציאה להכשרה, גם לחפש מקום הכשרה בסביבה קרובה לביליץ. בשנה 1926 נוסד קיבוץ "העבודה", שחבריו באו מערי גליציה המערבית ושלזיה - למעשה מביליץ. יוצאי עיר זו היו מיעוט בין 130-140 חברי הקיבוץ, אולם, בתוקף המסיבות היה להם מעמד מכוון ומשפיע. מקומות ההכשרה של הקיבוץ בשנים 1927-30, היו באושיעק ע"י אושביץ, לשציך - פרבר של ביליץ, במשק החקלאי "פינת שקט", בקרקוב ובפרוקוצים - על יד קרקוב.

עובדת יציאתם של מספר כה רב של חלוצים היתה לה השפעה עצומה על סניפי "החלוץ" בכל האזור. היה זה המוצא היחידי להתגבר על קשיי הזמן, ביטוי לאמונה בדרך התנועה, ולתקוה המבוססת, שקרוב הזמן לעליה המתחדשת. אכן, הזמן גם הגיע! בסוף שנת 1928 חידש השלטון האנגלי את חלוקת רשיו-

נות העליה לחלוצים. המכסות היו אמנם מצומצמות והמאבק בין המועמדים לזכות בהן היה מר ומתוח. קיבוץ "עבודה" זכה ב-10 רשיונות אשר אפשרו את עליתן של 16 צעירים וצעירות, - קבוצת "החלוץ" של קיבוץ "עבודה" שהניחו את היסוד למרכז קליטה של שאר חברי הקיבוץ בארץ-ישראל. אחרוני החברים בקיבוץ הגיעו בסוף שנת 1929 וסיימו את מעגל מלחמתם רבת השנים להגשמה עצמית.

חידוש העליה הפיח רוח חדשה בתנועות הנוער. עידוד רב מצאו בארגו-נים הציונים בביליץ. בעידודם התארגנו מרכזי הכשרה לחלוצים על ידי תנועות הנוער או המפלגות הקיימות. ביליץ הפכה למרכז ההכשרה הגדול ביותר בפולין. "הנוער הציוני" (עקיבא) "השומר הצעיר", "בית"ר", "המזרחי", "השומר הדתי" ו"התאחדות", כולם ריכזו חלוצים, שבאו מכל אזורי פולין, בתוכם כמובן גם בני ביליץ - במסגרות הכשרה, אשר שימשו תחנות מעבר עד לעליה ארצה. לאור הנסיון שנצטבר בקבוצת ההכשרה הראשונה בלשצין - שופרו תנאי הדיור, רוכזו מקורות עבודה יציבים והתהדק המגע בין החלוצים והציבור היהודי. אחדות מהתנועות הגיעו למיבנים חדשים שנקראו "בית החלוץ". "הנוער הציוני" חנך את ביתו ב-15.6.1931 ואילו ה"התאחדות" בשנת 1933. חשיבותו של מרכז ההכשרה בביליץ חרג בהרבה מהתחום המקומי.

ביטוי לכך אפשר לראות בהתענינות השגרירות האנגלית בפולין, אשר עקבה אחרי פעולות מרכז ההכשרה על ידי נציגיה שלעתים בקרו במקום ובחנו את המצב. קיום מרכז הכשרה, בו התרכזו מאות חלוצים של תנועות שונות, היה מבצע קשה ומסובך. הוא לא הוחזק מבחינה תקציבית על ידי ציוני ביליץ. אולם, החסות הציבורית שהם העניקו לו, הענותם לכל עזרה שנדרשה בהשגת מקומות עבודה, ביחסים עם השלטונות, בקשירת קשרים עם הציבוריות היהודית, בכל אלה היתה להם חשיבות חיונית. ציוני ביליץ עמדו במבחן זה בכשרון ובהצלחה.

כפי שתואר בדפים אלה, היה היקף העליה בתקופה שקדמה להקמת המדינה מצומצם ביותר. רבים ניסו להסביר את הסיבות וגם לתרצן. אמנם הסיבות לא היו בעלי אופי מקומי בלבד. גרמו לכך המשברים המתחדשים בארץ, כושר הקליטה המוגבל, איבתם של הערבים, מאורעות הדמים המתפרצים והשלטון בארץ, ששם מכשולים במישור הפוליטי והכלכלי. אמנם היו אלה סיבות חשובות, אולם עם כל חשיבותן - הן היו סיבות לוואי לאי היכולת הנפשית של הציונים להוציא את המסקנה המתבקשת מהשקפתם ומרגשי ליבם. הם התיסרו והתלבטו, ולהכרעה לא הגיעו. הם נשארו במקום מגוריהם.

גם בשורות הנוער היו לבטים. אולם, כמנהג הצעירים ההכרעה היתה קלה יותר ומהירה יותר. בעליית הנוער החלוצי היו אמנם תנודות - גם הפסקות ממושכות. אולם, היא נמשכה ברציפות החל משנת 1929. זרם העולים גבר והלך משנת 1931-32. כל תנועות הנוער מיוצגות היו בעליה זו -

"עקיבא", "גורדוניה", "התאחדות" ו"בית"ר".

בשנים אלה גדל גם מספרם של מבוגרים ובעלי משפחות שעלו, ואחרים עשו הכנות מעשיות לעליה בקרוב. פלישת הגרמנים לפולין שמה קץ לכוונות ולתוכניות.

נקודת ההכשרה בלשצין

1927 - 1929

פלוגת ההכשרה של קיבוץ "עבודה", עליה נימנו יוצאי ביליץ וסביבתה, עמדה לסיים את עונת העבודה באושיק ע"י קנטי. הם עמדו בפני ברירה לחזור לבית הוריהם, ולחפש מקורות תעסוקה או להמשיך בהכשרה ולצפות לחידוש העליה החלוצית על מנת לעלות ארצה.

התנועה החלוצית חששה לפזר את פלוגות ההכשרה בכדי לשמור על התאים המאורגנים המעטים. האמצעי היעיל ביותר להשגת מטרה זו היה לקיים נקודות-הכשרה גם בערים, שבהן מובטחת תעסוקה כל ימות השנה. ביליץ נראתה לקיבוצנו כעיר מבטיחה מכל הבחינות. התקיימה בה תנועה ציונית חזקה ובעלת השפעה ציבורית, הנוער היהודי היה ברובו מאורגן באגודות נוער ציוניות, וביניהן סניף "החלוץ" שמנה עשרות חברים. גם בעיית העבודה לחברי הפלוגה נראתה קלה יחסית. עשרות מפעלי תעשיה נמצאו בבעלות יהודית ורבים ביניהם היו עסקנים ציונים בולטים, בודאי לא יהיה קשה לשלב 15 חלוצים במשק המסועף. נוכח הערכה אופטימית זו החליט הקיבוץ להעביר את הפלוגה מאושיק לביליץ והטיל עלי כבן העיר לחפש דירה מתאימה ולהכין יתר התנאים להשתכנותה של הפלוגה.

מצויד בהמלצות טובות של "השחר" ואישים אחרים תרתי אחרי בנינים בפרברי העיר אשר בבעלות יהודית. שיחק לנו המזל ומצאנו בלשציץ דירה אשר זה עתה נתפנתה מדייריה, בית בודד מוקף חצר גדולה, קצת מוסתר מעיני עוברים ושבים. לבעל הבית היו קצת היסוסים לגבי טיב הדיירים. איך ישתכנו 15 צעירים וצעירות בדירה בת 2 חדרים בכפיפה אחת, האם עובדה זאת לא תגרום לתגובות בציבור וגם חשש סביר היה כאן לגבי האחריות הכספית. שאלות והיסוסים שלא קל לסתרן. אולם, לאחר שהגשתי לו מכתבי ההמלצה אשר בידי וגם ערבון לתשלום שכר הדירה - נאות לערוך את חוזה השכירות. נקודת ההכשרה של קיבוץ "עבודה" בלשציץ הפכה למציאות!

השתכנותה של הפלוגה עוררה הדים נלהבים בחוגי הנוער היהודי והציבור הציוני וספיקות ופחדים בין החוגים המתבוללים. אלה לא ראו

בעין יפה תוספת גורם חדש לחיזוק המגמה הציונית בעיר, ובמיוחד בשורות הנוער – אשר לפי נוסחתם מאבד את עתידו בגלל האשליות הציוניות. אך גם הכנסת פועלים יהודים במפעלים לא נראתה להם. עד כה לא היתה תופעה מעין זו. הם חששו מסכסוכים בין החלוצים לבין הפועלים הנוצרים, אשר מלבד פגיעה באינטרסים של הבעלים היהודים עלול להגביר את האנטישמיות. נשמעו רמזים שצורת החיים המשותפת בלשצין אינה לכבודה של הקהילה היהודית. אכן, נמצאו גם יהודים טובים ומכובדים, גם ציונים שנדבקו בטענות ובחששות, אף אם לא בטאו זאת בפומבי.

לאחר שבועות מעטים נגוזו החששות, נפסקו הלחישות וגם יריבי הציונות הודו שאמנם שגו בהערכתם. היה זה אחד ההישגים הראשונים, שרשמו לזכותם חברי ההכשרה בלשצין.

חיי הפלוגה נכנסו מהר למסלולם התקין. הודות לנכונותם של מספר נותני עבודה הובטחה תעסוקה לכל החברים. נתבטלו הספיקות והפחדים לגבי היחסים בין החלוצים לבין הפועלים הנוצרים במקום עבודתם. נוצרו עמם יחסי שיתוף והבנה אף מעבר למקווה. יתכן ופעלה התודעה, ש"המיוחסים" הללו הם רק עוברי-אורח בעבודה, באשר מטרתם להגר לארצם. ראוי להזכיר אחדים מנותני העבודה – האחים גולדברג, וקסברג ובלייכר, עסקנים ציונים אשר "הסתכנו" להכניס חלוצים למפעליהם. הם לא נזוקו כלל, גם לא מבחינה כספית, כי חלוצים אלה, בעלי נסיון עשיר בעבודות ההכשרה לא פגרו כלל מאחרי הפועלים הנוצרים הותיקים.

התעכבנו על הספיקות והחששות של "המארחים". לשמחת כולם התבדו רובם. אולם, היה קיים חשש נוסף, של חברי הקיבוץ עצמם. חרדנו להשפעה השלילית של חיי העיר על החברה החלוצית. פתויי העיר, הברק, אפשרויות הבידור, חיי השפע מהם נהנו יהודי העיר, האם לא יפגעו בכושר עמידתם של החברים, בחיי השיתוף, במתח התנועתי והרעיוני? גם חשש זה התבדה. קשרי החברות והרעיון שנרקמו במשך שנות ההכשרה, חשלו את החבורה ושמרו עליה ואותה בפני סטיות ופתויים.

הפלוגה בלשצין שמשה מוקד משיכה לנוער הציוני בעיר. בערבים ובמיוחד בערבי שבת המה הבית מאורחים וצר היה מלהכיל את כולם. ישבו על המטות, על אדני החלונות, עמדו בפתח הבית והקשיבו לשיחות על נושאים שונים. באו לבקר את הפלוגה, חברי "החלוץ" ו"השומר הצעיר", חברות הנוער הציוני וארגוני הסטודנטים וגם סתם יהודים הנמשכים אחרי הרוח הטובה, הרמה התרבותית, האמונה והבטחון שהיו שרויים בבית זה ושהדביקו קרובים וגם רחוקים.

חברי הפלוגה לא התבודדו בפינתם השקטה. השתתפו בכל הפעולות הציוניות, בקורסים, במסיבות, בספורט ובטיולים, שהיו אהובים במיוחד על בני העיר. העסקנים המנוסים של "השחר" הודו שהשפעתה של הפלוגה על הציבור היהודי בעיר, היתה שקולה כנגד עשרות נאומים מוצלחים של

שליחי התנועה.

בראשית שנת 1929 זכו החלוצים להגשמת שאיפתם. העליה החלוצית התחדשה. הסרטיפיקטים המעטים שאושרו לקיבוץ נמסרו לחברי הפלוגה בלשצין. שוב התגלה רצון ההתנדבות של הציונים בעיר. באמצעות האגודה "עזרה לחלוצים" אשר בראשה עמד פרופ' וורנר ואחד מחבריה המסורים ביותר ה"אבא" של החלוצים יחזקאל גרוס – גויסו האמצעים הכספיים הניכרים למימון ההוצאות. נרגשים ונסערים נפרדו מהם ביום עזיבתם את העיר, מאות בני העיר, אשר באו לבית הנתיבות להביע להם הערכתם וחיבתם.

נקודת ההכשרה בלשצין רשמה לעצמה זכות ראשונים. הצלחתה היתה בודאי הסיבה העיקרית, שבשנים הבאות הפכה ביליץ למרכז ההכשרה הגדול ביותר בפולין, בתוכה התרכזו קבוצות חלוצים מכל התנועות: ה"חלוץ", "השומר הצעיר","עקיבא", "בית"ר" ו"התאחדות". התנועה הציונית בביליץ, האוכלוסיה היהודית כולה ראויה היתה להערכה והוקרה על יחסה, פעלה והתנדבותה למפעל הגדול של הכשרת חלוצים.

ע ת ו נ ו ת

שבע מאות גליונות של העתון "יידישעס פולקסבלאט"

א.

האוכלוסיה היהודית בביליץ השתייכה למעגל התרבותי והלשוני הגרמני. לאחר צרופה של שלזיה ובתוכה גם ביליץ לפולין, בשנת 1920 – אבד לציבור היהודי מקור יניקתו התרבותי, והדבר הרגיש ביותר – כלי האינפורמציה והתקשורת – העתונות הגרמנית, בעיקר זו של הבירה הקודמת-וינה. ליהודי פולין לא חסרו עתונים, היתה עתונות מגוונת ועשירה ביידיש ובפולנית ואף בעברית. בקרקוב עיר המחוז הקרובה יצא עתון ציוני בעריכתו של ד"ר ברקלהמר אשר רכש לו מוניטין בין המוני היהודים בגליציה. אולם, יהודי ביליץ עדיין לא הסתגלו לשפות השגורות: יידיש או פולנית. ההינתקות וההתרחשויות הפוליטיות והכלכליות, מהנעשה בתחום היהודי והציוני, מבשורות הבנין של ארץ-ישראל אשר הפך להיות מוקד ההתענינות של יהודי פולין – הינתקות זו הבשילה בחוגי הציונים בביליץ את הרעיון להוציא עתון בשפה הגרמנית, אשר ישרת כמובן לא רק את יהודי ביליץ, אלא גם את יהודי שלזיה כולה מביליץ, טעשען, קטוביץ ואף את היהודים דוברי גרמנית בעיירות הסמוכות בגליציה המערבית.

בשנת 1925 החליטה אגודת "השחר" על הוצאת העתון אשר ישא את השם "יידישעס פולקסבלאט". הגליון הראשון ראה אור בחודש מאי והיה מוקדש כולו למאורע ההיסטורי – הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בירושלים. להחלטה על הוצאת העתון קדמו בירורים קשים. היו היסוסים ביחס לשפת

Einzelpreis 40 Groschen.

Mit Bilderbeilage!
Erscheint jeden Freitag.

Należytość pocztowa uiszczona ryczałtem

JÜDISCHES VOLKSBLATT

Nummer 4. Bielsko (Poln. Schlesien), Freitag, den 25. Jänner 1929. 5. Jahrgang.

Um die Seele und den Glauben

Klar und unzweideutig, die zionistische Zielsetzung war und bleibt Lösung der Judenfrage im vollen Sinn des Wortes. Schaffung eines jüdischen Staates in Palästina, geistige Erneuerung des ganzen Volkes. Wir sind niemals bewußt dieser Losung untreu geworden. Dominion oder binationaler Staat, Palantino oder Rußland, Assimilation und Palästinaförderung, Philanthropie oder Opfer für unsere Aufbaufonds: alles Erscheinungen der traurigen jüdischen Wirklichkeit, die jedoch niemals den wahren Charakter unserer Bewegung entstellen konnten. Tief in unserem Bewußtsein verankert herrscht jener Geist, den wir die Seele des Zionismus nennen wollen. Diese in das klare Bewußtsein unseres Denkens bringen, sie von manchen wirren Vorstellungen befreien wollen auch die folgenden Zeilen.

Das Zeitalter, in dem wir leben, steht im Zeichen der Revolution aller bisher anerkannten Grundsätze vom Verhältnis des Individuums zum Staat und zur Gesellschaft, von Arbeit und Kapital, von sozialem Humanismus und sozialistischem Materialismus, kosmopolitischer Träumerei und nationalem Erwachen von Völkern. Neue Ideen beherrschen die menschliche Gesellschaft, unter Wehen und Beschwerden gestaltet sich ein neuer Typus Mensch, der das Geschehen bestimmt und lenkt.

Der Zionismus ist ein Kind dieser Epoche: Revolutionär ist sein Ausgangspunkt und seine Entwicklungstendenz. Revolution des jüdischen Lebens, seiner geistigen und kulturellen Potenzen, zur Erlösung des in Fesseln geschmiedeten Volkes und der ganzen Menschheit, das ist die treibende Kraft der zionistischen Idee. Zum Verwirklicher dieser Idee wurde der national bewußte Teil des jüdischen Volkes, repräsentiert durch die zionistische Organisation. Diese ist keine Kolonisationsgesellschaft zur Ueberführung armer, unterdrückter Juden nach Palästina, keine philanthropische Institution, die sich der Armen und Notleidenden annimmt, kein Kulturverein zur Verbreitung von Aufklärung und Wissen — die zionistische Organisation ist und muß sein: die Keimzelle des sich entwickelnden Staates in Palästina und der Anfang der Renaissance der Judenheit in der Galuth; sie ist die durch Kraft und Leitung berufene Regierung des um Selbständigkeit und Freiheit ringenden Volkes. Alle Funktionen einer solchen Regierung auszuüben, das Los des Volkes in die eigenen Hände zu nehmen, ist die Aufgabe der zionistischen Organisation. Und alle Pflichten eines Bürgers gegenüber seinem Staate hat jeder Jude, zumindest jeder nationalfühlende, ihr gegenüber auf sich zu nehmen.

Ob die zionistische Organisation ihre Pflicht ganz erfüllt, soll hier nicht untersucht werden. Letzten Endes ist die Kraft und Macht eines jeden Staates die Gesamtleistung und Anstrengung seiner Bürger.

Herzl stellte die Prognose — großzügig, träumerisch, gläubig, ohne Beweisführung der Möglichkeiten des Aufbaus, ohne mathematische Berechnung der Details. Wenn ihr wollt, ist es kein Märchen — war sein Motto. Er glaubte an das jüdische Volk, traute dem revolutionären Geist der Zeit. Die mit ihm gingen, teilten seinen Glauben und seine Hoffnungen. Die Größe der Aufgabe gab ihnen die Kraft und den Mut, ans Werk zu gehen. So wurde der Grundstein zu dem Bau gelegt, an dem wir heute arbeiten als Diener am heiligsten Werk eines Volkes und an höchstem menschlichen Streben.

Die Schwierigkeiten waren groß, größer als man vorausgesehen hatte. Viele Enttäuschungen mußten wir über uns ergehen lassen. Sie zermürbten unsere Kraft und hemmten unsere Leistungen. Aber der Glaube an das Gelingen unseres Werkes konnte uns nicht genommen werden. Nur er führte die jüdische Jugend in die Reihen des Zionismus, an die Arbeitsfront in Palästina, schuf die ersten Grundlagen des sich entwickelnden Staates.

Dieser Glaube droht, uns verloren zu gehen. Nörgler und Mießmacher fühlen sich, in der Maske objektiver Beurteiler und mit der Miene freundschaftlicher Ratgeber, verpflichtet, den zionistischen „Träumern" einen Kübel kalten Wassers über den Kopf zu schütten, sie zu ernüchtern. Nicht nur Menschen, die niemals zionistisch gefühlt haben, sondern auch Männer, die oft in den vordersten Reihen zu finden sind, für zionistische Ideale streiten und Opfer bringen. Für sie gleicht der Zionismus einem alten, lieben Kleidungsstück, das man nicht ablegen will, selbst wenn es nicht mehr wärmt. Ein Tohuwabohu herrscht in ihren Köpfen und Vorstellungen. Kleinmütig geworden, suchen sie die anderen zu sich herabzuziehen, suchen Bundesgenossen ihrer Schwäche.

Büchse und Keren Hajessod Deklaration, Wahlen und Mandatsfeilschen sind für sie Symbole des Zionismus geworden. Die geistige Assimilation, gegen die wir kämpfen müssen, schreitet mit Riesenschritten vorwärts und ist selbst dann um nichts besser, wenn sie sich hinter einem Pseudonationalismus verbirgt. Die Losung Achad Haams von der Erneuerung des Volkes durch Erneuerung des Geistes ist als überflüssige, unbequeme Forderung abgelegt worden, gut für fanatische Träumer.

Hebraisierung wurde politisches Steckenpferd, ohne in der jüdischen Gesellschaft verwirklicht zu werden. Der Kampf der Pioniere in Palästina um hohe nationale und menschliche Ziele als materialistischer Klassenpartikularismus gestempelt. Die Schaffung eines Judenstaates als kindische Träumerei bezeichnet. Alle, alle Grundsätze des Zionismus, die uns heilig sind, die für uns die Seele des Zionismus bedeuten, verzerrt, bagatellisiert, entheiligt.

Jahrelang hat man ruhig diesen Tendenzen tatenlos zugesehen, nichts rührte sich, um den Geist der Zerstörung aus unseren Reihen zu treiben. Einer leer laufenden Maschine glich die zionistische Bewegung. In Sorgen um den Alltag vergaß man das Morgen, vergaß man Ausgangspunkt und Ziel, Form und Inhalt.

Heute stehen wir vor einer neuen Phase im Zionismus. Die Erweiterung der Jewish Agency stellt den Aufbau Palästinas auf neue Grundlagen. Menschen, die den Geist des Zionismus ablehnen, wollen den Palästinaaufbau fördern, die kolonisatorischen Aufgaben des Zionismus unterstützen. Wir können ihre Mitarbeit immerhin begrüßen. Sie erleichtern uns die Last und werden sicherlich uns auch geistig näherkommen. Die Seele und der Geist des Zionismus aber bleibt und muß das Kleinod bleiben, das wir zu bewahren und zu beschützen haben. In das wir uns mit niemandem teilen können. Diesen Geist zu erhalten und fortzupflanzen, ist unsere vornehmste Aufgabe. Um diese zu erfüllen, müssen wir glauben, unerschütterlich an die Verwirklichung unseres Zionismus glauben.

Elijahu M.

Boykott jüdischer Arbeit

Warschau. In der Sejmsitzung interpellierten die jüdischen Deputierten wegen des Boykotts der jüdischen Arbeit seitens der staatlichen Aemter und Unternehmungen. Dr. Wygodski berichtete über systematische Entlassungen jüdischer Arbeiter und Angestellter aus den staatlichen Fabriken. In den Warschauer Tabakfabriken waren vor der Monopolisierung über tausend jüdische Arbeiter beschäftigt, heute ist dort kein einziger Jude anzutreffen. Von früher angestellten 600 jüdischen Tabakarbeitern in Wilno sind heute bloß 20 beschäftigt. In Grodno, wo früher 95% der Tabakarbeiter Juden waren, beträgt heute der Prozentsatz der jüdischen Arbeiter weniger als 30. Ebenso schlecht ist das Verhältnis in den Naphtagruben und Raffinerien in Boryslaw und Drohobycz. In Boryslaw sank der Prozentsatz der jüdischen Arbeiter von 50 auf 10, in Drohobycz von 60 auf 30. Um eine Handhabe für die weitere Verdrängung jüdischer Arbeit zu bekommen, wird jetzt von den rein manuellen Arbeitern die Kenntnis der polnischen Sprache in Wort und Schrift gefordert. Dabei wird das vorgeschriebene „Examen" von der Fabriksdirektion vorgenommen, die reine Willkür walten und systematisch jüdische Arbeiter durchfallen läßt. In Posen hat der Wojewode in einer amtlichen Mitteilung erklärt, daß jüdische Tierärzte in Posen nicht angestellt werden dürfen. In verschiedenen staatlichen Arbeitsvermittlungsämtern wird den jüdischen Arbeitern offen gesagt, daß ihre Abstammung ein Hindernis für ihre Anstellung bilde.

Recht auf Boden

Warschau. In der Sitzung der Budgetkommission des Sejm ergriff nach der Rede des Agrarministers der Abgeordnete Heller (Hitachduth) das Wort und erinnerte den Minister daran, daß er, indem er, wie er sagte, alle Kategorien der an der Agrarreform interessierten Bürger befriedigt, eine Kategorie, die Juden ganz und gar vergessen hat. Die Juden erheben Anspruch, daß man sie bei der Bodenverteilung entsprechend berücksichtigt; der Drang der Juden zur Betätigung in der Landwirtschaft entspringt dem Bedürfnis zur Normalisierung ihres Lebens. „Wir werden," sagte Heller, „aus vielen anderen Berufen hinausgestoßen, deshalb muß uns die Möglichkeit gegeben werden, aufs Land zu kommen. Besonders ist diese Frage in Ostgalizien akut. Die jüdischen Invaliden und früheren Frontsoldaten fordern ebenfalls Land." Abg. Heller berührte die Frage der Austrocknung der Minsker Sümpfe und widerlegte die Einwände, daß Polen nicht über genug freie Erde verfügt, um auch die jüdischen Wünsche zu befriedigen.

Herzls Tagebücher hebräisch

Im Mizpah-Verlag in Jerusalem erschien bereits der zweite Band von Herzls Tagebüchern in hebräischer Sprache, der von Rabbi Benjamin aus dem Deutschen ins Hebräische übertragen wurde.

העתון. האם מותר למיעוט היהודי הקטן להיות נושא הדגל הגרמני במשטר הפולני הקיים, אשר כלל לא רחש חיבה ליהודים. היה גם ספק ביכולת ביסוסו הכלכלי של העתון, המיועד יחסית למספר קטן של קוראים. לאנשי "השחר" היה ברור שכשלון העתון יביא נזק קשה לתנועה הציונית כולה. בכל זאת לקחו על עצמם את הסיכון והעתון יצא לאור!

לעורך העתון נתמנה פרופ' פיליפ טירק ועל חברי המערכת נמנו פרופ' מיכל ברקוביץ,הווטרן הציוני הידוע והנערץ, פאול בראף, ארטור רבינוביץ וד"ר שטרנהל. בין המשתתפים הקבועים היו מנהיגי התנועה: ד"ר יהושוע טהון, ד"ר יצחק שווארצבארד, מג"ר סלפטר, ד"ר ש. הירשפלד, אוטו שנייד ועוד. יוצאי ביליץ אשר עלו לארץ ישראל שלחו בתמידות לעתון כתבות על הנעשה בארץ.

העתון מיועד היה בעיקרו להסברה ציונית. אולם, במציאות הקיימת אי אפשר היה להפריד בין "עבודת ההווה" בגולה לפעולה הציונית. צרכי העם ומאבקו לקיום בטוח הם מקשה אחת. המלחמה להבטחת זכויות מלאות ליהודים בארצות מגוריהם, מניעת קיפוחים, התגוננות בפני האנטישמיות, אלה היו צד אחד בחזית הארוכה כלפי חוץ. אולם, התנועה עמדה גם במאבק בחזית הפנימית, במישור החיים היהודיים. דמוקרטיזציה של הקהילה, טיפוח מערכת החינוך, הכשרה מקצועית של הנוער, עדוד התנועה החלוצית, עזרה והתגיסות למען מפעלי הבנין בארץ והזדהות עם מאבקו של הישוב היהודי. נושאים אלה ואחרים שנגעו בציפור נפשה של התנועה, בקיומו של העם, להם הוקדש העתון ולמענם עמלו חברי המערכת במסירות ללא גבול מתוך התנדבות רחבת-לב.

15 שנה הופיע העתון ברציפות, מדי שבוע בשבוע. הוא הגדיל את עמודיו מ-4 עד ל- 10-8 עמודים. במרוצת השנים, נוספו לו מדורים המוקד-שים לבעיות החיים היהודיים בכלכלה, בתרבות וספורט. העתון שימש אספק-לריה נאמנה למתרחש בחיי העיר והעיירות הסמוכות. הוא לא רשם את הארועים בלבד, אלא קבע עמדה לגביהם, ביטא את המאוויים והשאיפות והתייצב בראש המאבקים להשגת המטרות.

משהתקרבו שנות העליה של הנאציזם באירופה וגם שלוחתו בביליץ גלתה את נוכחותה-נרתם העתון למלחמה לוהטת בסכנה מתקרבת ומאיימת זו. העתון קרא את האוכלוסיה היהודית לכוננות, לעמידה על נפשה, להתגוננות פעילה. הוא התריע בפני השאננות, ההשלמה והאדישות. עורר והמריץ לעשיית צעדים להצלה וישועה. מדור קבוע בעתון שנשא כותרת "בהירות ללא אשליות" מוקדש היה לסכנה המתקרבת והוא שימש בחינת פעמון מזעיק, נוכח האסון העומד בשער. למרבה הצער, נפלו האזעקות על אוזניים אטומות ורק מעטים בין יהודי ביליץ השכילו להוציא את המסקנה המתבקשת.

"יידישעס פולקסבלאט" התחיל להופיע בשפה הגרמנית. במשך השנים השתנו

המסיבות והתנאים. התרבו דוברי פולנית עקב השתקעותם של יהודים שבאו מפולין וגם מבין הדור הצעיר, אשר הסתגל לשפה בין מתוך כורח או רצון. גם, לחץ השלטונות פעל את פעולתו. בשנת 1932 נוסף לעתון מדור בפולנית "טיגודניק ז'ידובסקי" כתרגום מגרמנית. עמודו הראשון כבר נדפס אך ורק בפולנית. מדי פעם בפעם נוספו עמודים בפולנית עד שבשנת 1937 נעלם המדור האחרון בגרמנית. העתון נדפס בפולנית בלבד.

ב.

לצורך אסוף חומר להוצאת ספר הזכרון עיינתי ב-15 הכרכים של העתון השמורים בספריה הלאומית בירושלים. היתה זו בשבילי חוויה מרגשת. לנגד עיני קמו אחרי 40 שנות הינתקותי מעיר מולדתי - תדמיתה, נופה האנושי והיהודי, מעשיהם והליכותיהם של "עמך", האנשים האפורים וכן של ראשי הציבור, עסקניהם המסורים, משרתי הציבור הנאמנים והפוליטיקאים הנאבקים על השפעה ומעמד. שומע אני את הד המריבות הקטנות על דברים שנראו אז כחשובים, על נצחונות מדומים, בזמן שהכשלון הגורלי רובץ לפתח בית-ישראל, כשצל השואה המתקרבת על כל מערכות החיים, אך אינה מסוגלת להוציא את בני ביליץ מאשליותיהם המתוקות.

הייתי קרוב לעתון בשנים הראשונות להופעתו. הכרתי מקרוב את האישים הנושאים במלאכת קודש זו. לא תמיד הייתי שלם עם מגמותיו ובודאי לא עם סטיותיו. אולם, בעוברי על 700 גליונות העתון שיצאו עד להפסקתו ערב פלישת הנאצים לעיר בשנת 1939 - נתמלא ליבי רגשי חיבה והערצה לקומץ האנשים אשר מלאו במשך 15 שנים בהתמדה את שליחותם הציונית ונשאו באחריות להוצאת העתון. הכרתי מקרוב את עורך העתון פרופ' פיליפ טירק. הייתי צעיר בימים, חלוץ העומד לפני עלייתו, ומדי שבוע מסרתי רשימות להדפסה לעורך. נפגשתי עמו במערכת ושמעתי הערותיו ותגובותיו על הנעשה בתנועה. לא הבינותי את מהות "ציוניותו". לא ידעתי לאיזה סוג של ציונים לסווגו. הוא דיבר על ארץ-ישראל כערך לאומי, כמרכז רוחני לעם ישראל, מקום מקלט לנרדפים,ולנזקקים. המושג של מדינת יהודים נראה בעיניו כהזיה, כנבואת שקר, כתרמית מזיקה. אולם כשעיינתי לאחר 40 שנה שעברו מהתקופה ההיא במאות המאמרים של פרופ' טירק, גיליתי דמות אחרת, חדשה וכובשת. יתכן ובמרוצת השנים שינה דעתו, השתכנע. הוא התגלה לעיני כמנהיג בעל שעור קומה הלוחם בשער, נאבק נואשות בשאננות, באשליות, בהשלמה עם הגורל. בעטו השחוז הוא מצליף מזעיק ומתריע. מאמריו חותכים בבשר חי, חודרים לתודעת הקוראים הנבונים, מתסיסים ומטרידים. הוא היה מחונן בעוז בטוי, ובשנינות לשון. מאמריו הם פנינים בסגנונם הבהיר, המלוטש, במיצוי הנושא, בניתוח הרקע ובמסקנותיו המתבקשות והן-הכרעה לאלתר; ולא חזון לעתיד הימים. יש מטרה אחת, דרך אחת לגאולה - ארץ ישראל!

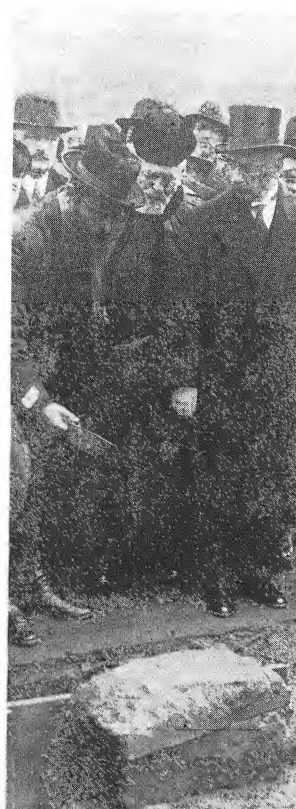
רואה אני לנגד עיני דמות של טרובדור הלוחם ללא חת בנשקו - העט ובליבו הרוגש, את מלחמת עמו.

חבר המורים
של בית הספר
היסודי היהודי
בשנת 1934
השלישי משמאל
יושב מנהלו
ד"ר משה הכה
(אורן)

בית הספר היסודי -
תלמידי בית הספר בטיול

הכשרת חלקה עבור שומרי שבת
בבית העלמין בביליץ.
מימין לשמאל: ראש הקהילה
זיגמונד ארצט, ד"ר מרקוס
שטינר, הרבינר של הקהילה
משנת 1939-1896, על ידו
הרב משה שמואל שטרן

קורסים לעברית
מטעם "תרבות"
יושבים במרכז:
פרופ׳ מיכאל ברקוביץ
אפרים קלר מנהל הקורסים

קבלת פנים של
חיים נחמן ביאליק,
יושב במרכז

אישים ודמויות

פרופ' ד"ר מיכאל ברקוביץ

באוכלוסיה היהודית בביליץ, הגדלה ומתגבשת בראשית המאה ה-20 התבלט מעמדו המיוחד של פרופ' מ. ברקוביץ, כמחנך, איש הרוח וכמנהיג ציוני בעל אוטוריטה וסמכות.

פרופ ברקוביץ נולד בשנת 1865 בבוריסלאב, שבגליציה המזרחית - בבית חרדי. אביו הועיד לו כתכלית חייו - לימוד תורה, כרבים מבני גילו בחוג המשפחות האדוקות. הוא לומד בישיבה בלי למצוא בלימודיו סיפוק והשכחה. בעומק ליבו שואף הוא ללימודים פורמליים כלליים. בלי-מודיו בישיבה הוא מקדיש התענינות רבה ללימוד הדקדוק העברי. חבריו ללימודים מדביקים לו את הכינוי "בעל הדקדוק", ללמדך, שזה העיקר עבורו. יתר הנושאים לא מענינים אותו. בחשאי הוא לומד מקצועות כלליים כהכנה לקראת לימודים פורמליים, כשמתגלה לו ההזדמנות לכך. הוא עובר לברודי, שהפכה בזמנו למוקד משיכה של צמאי דעת והשכלה רחבה. מתקבל לגמנסיה המקומית וגומר את לימודיו כשתעודת הבגרות בידו.

נטייתו לכתיבה מתבלטת כבר בשנים אלה. הוא מפרסם רשימות בעתון "העברי". הנושאים המענינים אותו הם בתחום החינוך ובעיות חברתיות. עדיין לא גיבש דרכו ומטרת חייו. הוא שואף להמשיך בלימודים ומקווה להגשים שאיפתו בוינה בירת המדינה. בשנת 1893 הוא מגיע לוינה המשמשת מרכז משיכה לצעירים יהודים צמאי דעת והשכלה. בגלל קשיים כספיים הוא דוחה את מועד התחלת הלימודים באוניברסיטה, ומוצא שדה-פעולה בחוגי הסטודנטים היהודיים המאורגנים ב"קדימה", אשר מגמתה הלאומית וגיבוש הדרכים לגאולת העם מושכים את ליבו. הוא משתתף באופן פעיל בפעולותיה של האגודה, ובעיקר בליבון הבעיות הרעיוניות של התקופה ובארגון חוגים ללימוד עברית. לרגל ויכוח עקרוני המתעורר ב"קדימה" ביחס לחיקוי נוהגים של אגודת הסטודנטים הגרמנים ע"י "קדימה", הופך הויכוח למריבה וכתוצאה מכך פורש מ. ברקוביץ ועוד מספר חברים ממנה. ביחד עם זיגמונד ורנר הוא מייסד אגודת סטודנטים יוצאי גליציה המאו-חדים בהתנגדותם לסטיותיה של "קדימה".

השנה היא 1894. באופק מופיע חוזה מדינת היהודים תאודור הרצל. חסידיו הנלהבים ביותר הם הסטודנטים ובעיקר אלה שבאו מגליציה. ברקוביץ רואה עצמו כבן בית בתנועה המבטאת את כיסופי רוחו. מופיע ספרו של הרצל "מדינת היהודים". הרצל מחפש מתרגם לספרו גם לעברית. נוצר הקשר

בין הרצל לברקוביץ, המקבל על עצמו את התרגום. מכאן ואילך מקדיש עצמו ברקוביץ כולו לתנועה. הוא משמש איש הקשר עם העתונות העברית והאידיש-אית ולקראת כינוס הקונגרס הציוני הראשון גם כמזכירו העברי של הרצל. באירועים ההיסטוריים של תקופה גדולה זו, הוא משתתף באופן פעיל כמארגן וכפובליציסט. מבחינה כלכלית, הוא חי מהיד אל הפה ונאלץ לחפש מוצא. ד"ר יהושוע טהון מזמין אותו לבוא לקרקוב, ולקבל על עצמו את הנהלת הספריה החדשה מטעם אגודת "עזרא". היות וקשרים לו גם עם הוצאת הספרים "אחיאסף", הוא נענה ועובר לקראקוב. נוסף להנהלת הספריה הוא משמש גם עורך של העתון "יהודי" היוצא לאור על ידי "אחיאסף". אולם, העתון אינו מאריך ימים רבים ונסגר. ברקוביץ מחליט לחזור לווינה על מנת לסיים את לימודיו. בשנת 1903 הוא נרשם באוניברסיטה בפקולטה למדעים שמיים, ולאחר 3 שנות לימודיו הוא זוכה לתואר דוקטור לפילוסופיה. עיסוקיו בפובליציסטיקה אינם מבטיחים קיום הוגן, ובשלה החלטתו לעבור להוראה כעיסוקו הקבוע. משנת 1909 עד 1911 הוא מלמד בבית ספר בבריך (בוהמיה). על פי הזמנתה על הקהילה בביליץ הוא מקבל את המשרה שהוצעה לו לשמש מורה ללמודי דת בבית הספר התיכון הממלכתי.

ביליץ, בשנות 1900–1914 נמצאת בהתפתחות סוערת. האוכלוסיה הוכ-פלה בפרק זמן זה והיהודים שבתוכה גדלו בשעור רב יותר. עיר זו שמשה כור היתוך למיעוטים - יהודים ופולנים סלובקים והונגרים - הבאים אליה. רוב רובם שואפים להתמזג ככל האפשר מהר עם הגרמנים השליטים, להתבולל בתוכם ולהנות מהיתרונות שאינטגרציה זו מעניקה. פרופ' ברקוביץ בבואו לעיר, מצא ציבור יהודי בעל רמה תרבותית גבוהה, ומעמד כלכלי איתן, אולם בהרגלי חייו בפנים וכלפי חוץ, שפתו הגרמנית וזיקתו התרבותית, הוא נבדל רק במעט מהסביבה הגרמנית.

פרופ' ברקוביץ, ספוג תרבות עברית, שומר מסורת, מראשוני ציוני ציון - חש בבואו לעיר זו ולציבור יהודי זה - שעומד הוא בפני אתגר מפתה ואחראי - לשנות את תדמיתו, להנחיל לו ערכים יהודים, תודעה לאו-מית ולקרב אותו לתנועת ההתחדשות, לציונות ולאהבת ארץ ישראל, הכובשת לה אחיזה בעם כולו.

אין לשער את חשיבות פועלו של פרופ' ברקוביץ במשך 25 שנות חייו בעיר ביליץ. הוא היה דברה המוסמך של התנועה הציונית, נציגה בועד הקהילה וממעצבי תדמיתה החדשה, מחנך הדור הצעיר לעברית ולהגשמה עצמית. הוא לא נטש את עטו, השופע ידיעה ודעת ופרסם מאות רשימות בנושאי התנועה הציונית וחכמת ישראל - בעתונות היהודית בפולין, ובעתונים הציונים במערב, ואחרון אחרון חביב בעתון השבועי שהוא נמנה על מיסדיו, אשר הופיע בביליץ ושימש לו במה קבועה לפרסום זכרונותיו מתקופת נעוריו.

בשביל יהודי ביליץ סימל פרופ' מיכאל ברקוביץ את היהודי החדש, המאיר לעמו בנאמנותו ובאהבתו, את הדרך לגאולתו.

* *
*

ב.

חברי ללימודים בגימנסיה היו אחוזים פחדים מ"שעורים" מסויימים – כל אחד לפי כישורו ונטיתו. זה פחד משעורו ללטינית של הפרופ' המחמיר, חמוץ הפנים, האחר, משעורו של המורה למטמטיקה, היבש, קר המזג, ואילו אחרים שלא בטחו בעצמם, בהבנה נכונה ביוונית או בשעורי היסטוריה. רק ביחס למקצוע לימודי אחד, לשעורי הדת, לא היו לנו חששות. ידענו שהמורה לדת, פרופ' ברקוביץ, לא יחמיר ולא יזיק לנו – עד כדי כך, שהיו תלמידים אשר רשמו באמצע השעור פרטים במחברת מהשעורים הקודמים ולפעמים אף קראו דפי רומאן. כך נראו שעורי הדת וכך התנהלו בהתחלה על ידי פרופ' ברקוביץ. באחד הימים השתנה הדבר. שינוי זה לא חל עקב תגובתו של הפרופסור על התנהגותנו. הוא לא איים במתן ציונים שליליים או בפניה להורים, שינוי זה התחולל לאחר שעל פי מקרה נודע לנו שפרופ' ברקוביץ, מורה הדת שלנו, היה בעבר שותף לעבודתו של ד"ר תאודור הרצל וגם מזכירו העברי!

אנחנו, בני המחזורים 2–3 בבית הספר ידענו כבר על הרצל. בעינינו הוא נראה היה כדמות אגדתית, בעל הדרת פנים מלכותית – ומורנו, פרופ' ברקוביץ לא בלבד הכיר אותו אישית, כי אם היה פועל במחיצתו, היה עוזרו ומזכירו. היה זה גילוי מרעיש ומרגש בשבילנו – והיינו גאים על כך, שזכינו למורה שכבר באישיותו מקרב אותנו לדמות הנערצת של ד"ר הרצל ורעיונו. התחלנו ביתר הקשבה לשמוע את הרצאותיו והתנהגנו כאילו לפנינו אחד מהמורים הקפדניים והמחמירים. בינינו התלמידים התחלנו להתחרות על חסדו, חיבתו של פרופ' ברקוביץ. למדנו בשקידה והתכוננו היטב לשעוריו. מתוך תשוקה פנימית וחפץ הדעת קלטנו את הרצאותיו וציפינו כבר לשעור הבא. אותנו כבר לא ספקו שני שעורי הדת, ושגרנו מטעמנו משלחת להנהלת הגימנסיה לבקש שעות לימודים נוספות. הצטערנו כשבקשתנו נדחתה.

שעוריו של פרופ' ברקוביץ קבלו בשבילנו משמעות רחבה יותר, עמוקה יותר. הוא הכניס בשעוריו תוכן מרתק, ממד חדש. "האותיות המתות" הפכו בשבילנו נושא חי. בפעם הראשונה הבינונו ש"עברית" היא לא שפת התפילה וההוראה אלא שהיא שפתנו הלאומית בה דברו אבותינו, בה עלינו להשתמש כשפת דיבור – כחלק מהווייתנו החדשה, מהרנסנס הלאומי שלנו. לא הסתפקנו בשני שעורים שקבלנו בכתלי בית-הספר. בקשנו מ"השחר" הארגון הציוני בעירנו להזמין לעירנו מורה לעברית שימלא בתפקידו את אשר מחסירים השעורים המצומצמים בבית הספר. היינו מאושרים שאכן, המורה לעברית הגיע לעירנו והשלים את פעלו של פרופ' ברקוביץ.

כשעלינו למחזורים גבוהים יותר השתנה גב תוכן השעורים. נוספו נושאים שחרגו מהמושג "שעורי דת", פרופ' ברקוביץ הרצה על תולדות העם

בתקופה החדשה,שהיתה כה שונה ממה שקראנו בספר הלימודים המחייב של קיסרלינג. הוא הפנה אותנו למקורות חדשים לדובנוב וגרץ, והתחלנו לחוש את טעמם של לימודי תולדות עמנו עם הפירושים של פרופ׳ ברקוביץ, בהשוואה לאלה המעוותים והמאובנים של קיסרלינג. השעורים היפים ביותר בשבילנו היו אלה, בהם סיפר פרופ׳ ברקוביץ על הנושאים החדשים, אשר התסיסו את הנוער – על הציונות, על חוזה מדינת היהודים תאודור הרצל וחברו הנאמן מקס נורדאו, ועל הקונגרסים הציונים הראשונים, בהם הוא בעצמו השתתף בתוקף תפקידו כעוזרו של הרצל.

ככל שהרבינו לשמוע וללמוד על הנושאים האקטואליים התחזקה זיקתנו לציונות. פעם בנו הדחף לעשות משהו,לפעול ולהפעיל אחרים. ביזמת קבוצת חברי ללימודים (אץ מנדלבאום, אל. שטוער, י. שרייבר ואנכי) באנו במגע עם תלמידים, בני גילנו בקרקוב,וקיימנו פגישות קבועות בהן נדונו הנוש-אים האקטואליים בתנועה הציונית. כתוצאה מהמגעים והבירורים הוחלט על יסוד אגודה "הנוער העברי", אשר תחום פעולתה השתרע על כל מרחב קרקוב עד ביליץ. יצאנו לעיירות בהן נמצא נוער יהודי, קיימנו פגישות והרצאות, אשר הביאו להקמת סניפים חדשים לאגודת "הנוער העברי".

ביזמת פרופ ברקוביץ התכנסנו בכל שבת, בשעות אחה"צ וקיימנו באופן קבוע הרצאות בתולדות ישראל, שהוכנו על ידי חברי החוג של "הנוער העברי". במסגרת החוג זכינו לשעות נעלות, עם פרופ׳ ברקוביץ, עת שהוא הירצה על נושאים ציוניים, ובמיוחד על רשמיו מימי שהותו בווינה וקשריו עם הרצל ומנהיגי התנועה בתקופה זו. הוא תאר את הרצל גם כאיש פרטי, וכאב המשפחה.לעתים הקשיב הרצל לשעורים בעברית שפרופ׳ ברקוביץ נתן לבנו הנס, או שמע מפיו בדיחות שנתפרסמו בעתונות העברית על אישים ומאורעות, אשר הביאו את הרצל להתפרצויות של צחוק ודמע. היו אלה שעות התפרקות של הרצל מהמתח, מהמצוקה הנפשית, שעות שעליהן זכה ברקוביץ בדברי תודה מפי המנהיג – ואילו הוא היה מאושר שיכול להביא את הרצל לצחוק ולהתפרקות.

אלפי בני נוער בעירנו זכו לחינוך יהודי וציוני על ידי פרופ׳ ברקוביץ. הוא אשר כבש את ליבם לרעיונו של הרצל ורתם אותם לשליחות התנועה והגשמת רעיונו של חוזה מדינת היהודים.

שלמה זלמן חיים הלברשטט (שזח"ה)

מעטים הם בני דורנו, יוצאי ביליץ אשר שמעו על שזח"ה, החוקר והסופר, איש הציבור והסוחר המצליח אשר התגורר כמעט 30 שנה מ-1870 עד 1900 בביליץ. בשנת 1932 החליטה הקהילה היהודית להנציח את זכרו של שזח"ה בקוראה את הספריה החדשה על שמו. מאורע זה עורר הדים בחוגי המשכילים, אשר הופתעו מהתגלות של אישיות מעניינת זו, שחייה ופעלה בחברה היהודית המתגבשת בעיר זו.

שזח"ה נולד בשנת 1832 בקרקוב. הוא למד תורה אצל אביו. קרוב משפחה של שושלת הרבנים הלברשטם מסנדיץ. לאחר שנות לימוד רבות הוא שלח ידו במסחר. בשנים אלה התפתח ענף האריגה והטקסטיל בצעדים מהירים. ביליץ-ביאלא היה אחד המרכזים הגדולים בענף זה. שזח"ה עסק במסחר הצמר-חומר הגלם המבוקש ע"י תעשיה זו, וקשר עמה קשרים הדוקים. לאחר שהקהילה היהודית בביליץ הלכה וגדלה, תודות למתן זכות הישיבה בתוכה לכל יהודי המבקש זאת, הוא החליט להעתיק את מקום מגוריו והיה לתושב ביליץ. עסקי המסחר הפורחים לא מנעו ממנו להקדיש מזמנו למחקר ולכתיבה, ולתחביב המיוחד - אוסף ספרים נדירים, אשר רכש אותם במיטב כספו. ספריתו הגדלה והולכת קבלה פרסום ושם, מעבר לגבולות המדינה וחוקרים רבים בקשו מספריו לעיון ומחקר. קשריו של שזח"ה הלכו והתרחבו - העמיקו את ידיעותיו עד שכבש לו מעמד בכיר בין החוקרים. בספריתו התרכזו כתבי יד עתיקים ונדירים בעלי ערך מיוחד - אוצר בלום של פירושים, בקורת ספרים והשגות בנושאים שונים. הקטאלוג של כתבי יד אלה הכיל 411 ערכים.

כתושב ביליץ הוא לא הסתגר בד' אמות מחקריו ועיסוקיו. הוא היה ער לבעיות הציבור ונבחר בשנת 1882 גם כחבר הנהלת הקהילה למספר שנים. בהליכות החיים הוא עשה במקצת רושם יוצא דופן - עד שרבים חשדו בו שהוא מתרחק מערכי הדת והמסורת. הוא הקפיד על לבושו המודרני - דוגמת הבור-גנות הגרמנית בתקופה ההיא, בימי שבת וחג לבש את הצילינדר, זה הסמל למעמד העליון בחברה. אולם, לאמיתו נשאר שזח"ה שומר מצוות קנאי, ושומר מסורת כל חייו. יעיד על כך ספור ששמעתי מפיו של הרב יצחק שטרן - אחרון הרבנים בביליץ שזח"ה היה מבאי ביתו של סבו הרב מנחם מנדל שטרן, עמו קיים קשרים ידידותיים. באחת השנים - ערב חנוכה הופיע שזח"ה בבית סבו ובקשה בפיו - לעזור לו להשיג שמן זית על מנת לקיים מצוות הדלקה נרות חנוכה. עד כה הקפיד להשתמש רק בשמן זית וחשוב לו להמשיך לקיים נוהג זה. סבו לבד, השתמש בנרות ולא בשמן זית אולם הבטיח לטרוח ולהשיג עבורו את השמן ואכן קיים הבטחתו. שמן הזית לחנוכה, "צילינדר" כלבוש בחגים - סמלו תכונתו - שבנסיבות הימים ההם היתה טבעית.

שזח"ה מת בביליץ בשנת 1900. אוסף כתבי-היד שהשאיר אחריו נמכרו לקולג' ע"ש יהודית מונטיפיורי ברמזגייט (אנגליה) ולספריה הגדולה, לקהילות וינה וניו-יורק. 30 שנים לאחר מותו - כשעמל חייו - אוסף כתבי היד וספריה גדולה ומיוחדת במינה פזורים על פני קהילות העולם - נבנתה בביליץ ספריה על שמו - הספריה נחרבה ע"י הנאצים - ספרי שזח"ה פזורים וקיימים ובודאי משמשים את יעודם.

א. ד. רוזנברג

מחלוצי העברית

היה זה בשנים 1915–16, שנות מלחמת העולם הראשונה. תשומת הלב נתונה היתה להתרחשויות בחזית, דאגה לשלום הבנים והבעלים המגוייסים למאבק היום–יומי בהשגת מצרכי מזון חיוניים לקטנים ולגדולים. אנחנו הילדים, תלמידים צעירים חשנו היטב את פגעי הזמן גם בתחום הלימודים. בתי ספר נסגרו לסירוגין בפני התלמידים – הם נמסרו למטרות אישפוז של חיילים פצועים ולעתים נסגרו גם מפאת מחסור במורים.

משונה היה איפוא שבמסיבות אלה נזרקה לחלל עולמנו הקטן סיסמא ללמוד עברית. עברית כשפה מדוברת ובהברה ספרדית. מעורר הסיסמא, היה סטודנט יהודי מפלונק א.ד. רוזנברג, אשר בא לעירנו לסיים את לימודיו בבית הספר התיכון. הוא בא גם לביתנו על מנת להשפיע עלי להצטרף לחוג לומדי עברית ולבקש את הסכמת ההורים. הוא גילה לנו שהצליח לארגן במסגרת של ארגוני תלמידים ציונים – "החשמונאים" ו"חברותה", חוגים כאלה, ובדעתו להקים חוג דומה לנערות. בבית הורי לא נחשבה ידיעת עברית כ"הזיה" או "טרוף", כבמשפחות יהודיות רבות בעיר. הסכמת ההורים ניתנה והצטרפתי לחוג.א.ד. רוזנברג לא היה יוזם החוגים בלבד כי אם גם המורה והמכוון. בלהט ובמרץ נעורים התמסר למשימה – בה ראה משאת נפשו. בעיניו ה"עברית" לא היתה מטרה אלא בעיקר אמצעי לחישול תודעתם היהודית של בני הדור הצעיר, הנחלת ערכים לאומיים ותרבותיים, חינוך לציונות והגשמה עצמית. במרצו והתלהבותו הוא הדביק את תלמידיו הצעי–רים – עורר בנו כמיהה וכיסופים לעולם יהודי חדש העומד להיוולד – בארץ ישראל ותפקידנו בו, לאחר שנתבגר. למדנו ברצון, במסירות ובהתמדה. הצטיינתי בלימודים וידיעותי הכשירו אותי להעניקן לאחר. נתבקשתי לצאת למקומות סמוכים – קענטי, דזיעדזיצע ועוד על מנת לארגן חוגים לעברית, ולשמש גם כמורה בהם – כמובן שלא על מנת לקבל פרס. דוגמת מורי א.ד. רוזנברג לא הסתפקתי בלימוד השפה. נעשיתי תעמלנית לרעיון הציוני, לפעולה מעשית למען הקרן הקיימת ויתר התפקידים שנדרשנו למלא.

א.ד. רוזנברג שהה רק שנתים בעירנו. אולם, השפעתו על הנוער הציוני היתה עצומה. הד פעלו וקסם אישיותו נשמרים עוד היום בליבם של תלמידיו הנמצאים עמנו בישראל. אנחנו זוכרים אותו בכינוי שהדבקנו לו: א. נקודה ב. נקודה. כנוי זה סימל אולי יותר מכל ציון אחר את תכונתו הבולטת בדביקות למטרה. שמו היה אברהם דוד. בסביבה שלנו הדוברת גרמנית, לא נקראנו בשמותינו העבריים. אברהם הפך לאדוארד או ארוין, דוד לדודי או דוני. א.ד. רוזנברג לא הסכים בשום פנים להחלפת שמו העברי. תלמידיו מצאו פשרה בכינוי שניתן לו והשימוש בו בחיי יום–יום.

א.ד. רוזנברג הלך בדרכו הבטוחה. עם גמר לימודיו האוניברסיטאיים בווינה עלה ארצה. שמו נתפרסם כמנהלם של שני מוסדות חינוך חשובים במדינה– בית הספר החקלאי ע"ש כדורי ובית הספר החקלאי בפרדס חנה.

*****

הרב צבי שמואל הירשפלד ז"ל

צבי ש. הירשפלד נולד בשנת 1892 בפשמישל – בגליציה המרכזית, בבית דתי. אביו יעקב הירשפלד, אדוק, למדן, היה מראשי הקהילה מטעם אגודת ישראל בעיר זו. למרות זאת, לא היו לא זרים דרכי העולם. הוא שלט בלשון הפולנית והגרמנית בדיבור ובקריאה. לבית–ספר אי אפשר היה ולא יכול היה בתקופה ההיא לשלוח את בנו, אולם גם לא רצה למנוע ממנו לימודי חול. על כן שכר לו מורים פרטיים והכין אותו לבחינת הבגרות הממלכתית. על ספסל הנבחנים בגימנסיה הפשמישלאית ישב לו עלם עם פאות וזקנקן, שהפליא את בוחניו בידיעותיו. הוא זכה ללא קושי בתעודה והתפרסם בעיר כבקיא בתורה ובלימודי חול.

בגיל צעיר הוא נשא את אסתר פרידמן ושיקע עצמו בעבודה בעסקי המשפחה עתירת הנכסים, ביערות וגם בתעשיה.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה ולרגל ההתקדמות המהירה של צבא רוסיה, עקרה המשפחה לווינה. כאן נפלה ההכרעה הגורלית לגבי עתידו. הוא נרשם כתלמיד בבית המדרש לרבנים שבראשותו של פרופ׳ שוורץ וכתלמיד בפקולטה הפילוסופית באוניברסיטת וינה. עם סיום המלחמה סיים את למו– דיו וקיבל תואר דוקטור. עבודת המחקר שלו היתה על הנושא "יוסף אזופוביץ", אחת הדמויות המעניינות בהיסטוריה של יהודי פולין. הוא נבחן על ידי גדולי הרבנים בדורו וקיבל סמיכות לרבנות. ביחד עם המשפחה חזר לעיר מגורי המשפחה לילידקה – אולם לזמן קצר בלבד. בשנת 1926 הוזמן על ידי הקהילה בעיר ביאלא – בגבול שלזיה, לכהן כרב העיר. גם בעבר הוצעה לו משרה זו על ידי קהילות שונות אולם לא חתר להפוך את הרבנות קרדום לחפור בו. הפעם נענה להצעת קהילת ביאלא – בראותו אתגר בכהונה בעיר זו במיוחד, שהיתה מאוכלסת יהודים מתבוללים ברובם בתרבות הגרמנית. היתה זו קהילה מסודרת ומשופעת מוסדות, והוא ראה בכהונה זו לא רק תפקיד כי אם שליחות.

תמונה

ש ו ש ל ת   ר פ פ ו ר ט

אחד החזיונות המופלאים בהתפתחותו של הישוב היהודי בביליץ – עיר גרמנית טהורה – מהווה עליתה של היהדות החרדית בתחום הפנים היהודי. יהדות זו, לוחמת, עקיבה וגאה, היתה בעלת תושיה בלתי רגילה, בעלת כשרון וחריצות גם בתחום הכלכלי. כשם שהופעתה של היהדות החרדית השפיעה על עיצובו הרוחני והדתי של הצבור היהודי, מגמותיו ודפוסי פעילותו, כן היה חלקם של יהודים חרדים בפיתוח תעשיית האריג, תרומה שלא תסולא בפז לביסוסם הכלכלי של היהודים בביליץ–ביאלא ותנאי לגידולם המספרי.

ראשוני החלוצים של היהדות החרדית נימנו על משפחת רפפורט ומיסד שושלת זו בביליץ, רבי יצחק (איצה) רפפורט וממשיכי דרכו,הבנים, הנכדים והנינים ואלה שנכנסו במעגל משפחה זו על ידי נשואין. עם גדול ורב. על חייהם ומעשיהם יסופר בקצרה בעמודים אלה.

א.

הרב יצחק רפפורט, בנו של רבי יוסף הכהן רפפורט ונכדו של רבי אברהם אבלי – רבה הגדול של העיר טרנוב בגליציה, התחתן בגיל צעיר עם בתו של הרב יעקב פרנקל מלודז, מראשוני החרשתנים היהודים בעיר זו. הוא הקים בית לדוגמה, בו התמזגו בהרמוניה שלמה, תורה, מעש וגדולה. לבית זה הצטרף החתן הצעיר ר' יצחק רפפורט בעוברו מעיר מגוריו טרנוב למרכז התעשיתי הגדול בפולין, העיר לודז. השאון וההמולה של עיר סואנת זו לא שבו את ליבו של האברך הצעיר. הוא השקיע עצמו בלימוד תורה. בתקופה זו החל להאיר את שמי יהדות פולין האדמו"ר רבי יצחק מאיר מגור, בעל "חידושי הרים". ר' איצ'ה ביחד עם המוני צעירים אחרים דבקו במאור החסידי הגדול הזה ור'איצ'ה נעשה לאחד מהנלהבים והקרובים של האדמו"ר.

אחרי שנים מספר עזב ר' יצחק ואשתו את בית חותנו והקים לעצמו בית חרושת לאריגים, בכדי לעמוד ברשות עצמו מבחינה כלכלית. ההצלחה האירה לו פנים. עסקיו התפתחו, רכושו ועושרו גדלו, אולם לא העבירוהו על דעתו. כמקודם הקדיש את זמנו לתורה ולחסידות, והיה מנושאי הדגל של הרבי מגור. בשנת 1880 חל מפנה גורלי בחייו של איצה רפפורט. בפקודת הממשלה הרוסית הוצא נגדו ומשפחתו – אשתו, בן ושש בנות – צו גרוש, בהיותו נתין של אוסטריה–הונגריה. הוא נאלץ לעקור מהעיר בה חי וחיפש

את המקום המיועד והמתאים לו. הוא נמשך לביליץ, משום שבעיר זו התפתח ענף האריגה. אמנם, ביליץ לא התאימה לרוחו. עיר נקיה ומצוחצחת, אך חיים יהודים, חיי תורה וחסידות אין בה. חיים אלה היו בביאלא, אשר רק נהר צר הפריד בין שתי הערים הללו. ברחובותיה של ביאלא נראים יהודים לבושי קאפוטות ומגבעות שחורות, יהודים עטורי זקן ופיאות - הלא זה עולמו של ר' איצ'ה רפפורט. רק אחרי 20 שנה, לאחר שיהודים חרדים התחילו להשתקע בביליץ, עבר גם הוא לגור בה. ר' איצה שהיה בעל אמצעים ניכרים לא עסק מאז עזיבתו של לודז בעסקים, הוא מסר את כל זמנו להרבצת תורה וחסידות, והתמכר לצרכי ציבור ולמעשים טובים. לאי-שיותו המופלאה שיצאו מוניטין בין קרובים וגם רחוקים. מפאת אישיותו הזוהרת הוא נבחר על ידי יהודי ביליץ לכהן כחבר מועצת העיר, תפקיד שמילא בכבוד, בגאווה ובכישרון. הוא הפך להיות לאחת הדמויות המוכרות ביותר בעיר. גדול וקטן כולם קראו לו ר' איצה - מילת כבוד וחיבה.

בן פ"ג שנה היה כשנסתלק רב יצחק רפפורט לעולמו. למעלה ממאה מיוצאי חלציו - כולם ממשיכי המסורת המקודשת, מלומדים חסידים ואנשי מעשה ליוו אותו למנוחת עולמים.

ב.

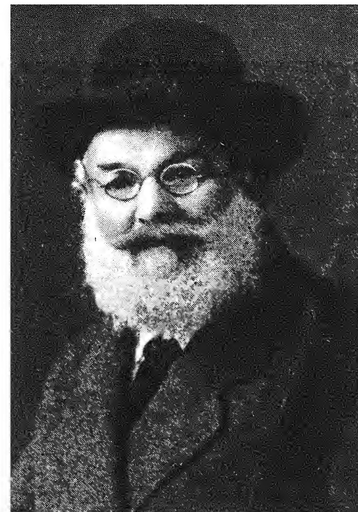
בנו בכורו ויחידו של ר' איצה רפפורט נקרא על שם סבו - אברהם אבלי. בגיל צעיר נשא לאשה את טאבה שפרינצה, בת הרב של פינצ'וב רבי שאול הכהן רפפורט. שנים רבות היה סמוך על שולחן חותנו והשקיע עצמו בלימוד תורה. אחר כך עבר לביליץ, מקום מגורי הוריו. הוא התחיל לעסוק בתעשית הבדים. גילה יכולת מופלאה בניהול מפעלו, ובמרוצת השנים נעשה מפעלו לאחד הידועים ברחבי המדינה וגם מחוצה לה. הצלחתו הגדולה לא ניתקה אותו מחיי תורה. הוא חלק את זמנו בין לימוד תורה ועבודה בעסקיו. שמר בעקביות על סדר חיים זה, ושום סיבה לא הטתה אותו מדרכו. רב אבלי זכה להקים משפחה גדולה לתפארת. ששה בנים ושש בנות הוליד ר' אבלי. כולם הלכו בדרך אביהם. הם דבקו בתורה ובחסידות, היו מנאמני בית גור וביחד עם זה ידעו לכלכל את עסקיהם הן בענף התע-שיה והן במספר האריגים והגיעו לעמדה מכובדת במישור הציבורי ובחיים הדתיים. אחד מבניו של ר' אבלי, ישראל יוסף - הבכור בין בניו - נולד עוד בפינצ'וב בזמן שבתו של ר' אבלי בעיר זו. בגיל צעיר הוא נשא לאשה את מרת פרומה, בתו של החסיד המפורסם, ראש קהילת צנז ומראשי החסידות בגליציה. שנים אחדות נשאר ר' ישראל יוסף סמוך על שולחן חותנו, ומגליציה הרחוקה, הרבה לנסוע לגור לאדמו"ר בעל ה"שפת אמת" ולבנו האדמו"ר הרא"מ. הגיעה השעה להצטרף למשפחתו ולחיות בקרבת אביו. הוא עבר בשנת תרע"א לביליץ. הקים מפעל תעשיה בענף האריגים ותוך זמן לא רב הפך לאחד מעשירי החסידים אשר תורה וגדולה התאחדו על שולחנו.

שמונה בנים היו לר׳ ישראל יוסף, כולם יראי שמים ושלמים ומהם גם חסידים. משפחה למופת הקים ר׳ ישראל יוסף, אשר מעטות כמוה היו בפולין החרדית. רבות השקיע ר׳ ישראל יוסף בכדי לתת לבניו חינוך תורני וחסידי. תמיד החזיק בביתו מלמדים מובהקים ואנשי שם ולא הסתפק בכך. בניו נדדו לישיבות על מנת להרבות תורה ודעת.

בשנת 1938 חלה רב ישראל יוסף במחלה קשה. לאחר חודשי יסורים השיב את נשמתו למרומים.

הגיעו ימי חורבן לבית ישראל. שבעה משמונה בניו של ר׳ ישראל יוסף המופלגים בתורה, עלו על המוקד עם כל בני משפחותיהם, נשותיהם וילדיהם וקדשו שם שמים במותם. רק בנו ר׳ משה מנדל הכהן ניצל בנס מהשואה יחד עם אשתו ושני ילדיו. אחרי נדודים ויסורים הם הצליחו להגיע לישראל ולבנות מחדש את ביתם.בבני ברק הקים ר׳ משה מנדל מפעל גדול לאדיגת בדים בשיתוף עם בנו יצחק ועם דודו שאול רפפורט. הוא ממשיך כאוד מוצל מאש, במסורת המשפחה המפוארת של צאצאי רבני הש"ך בעולם.

לא נותקה השלשלת.

ר׳ יצחק (איצה) רפפורט

ר׳ ישראל
יוסף רפפורט

ר׳ אבלה רפפורט

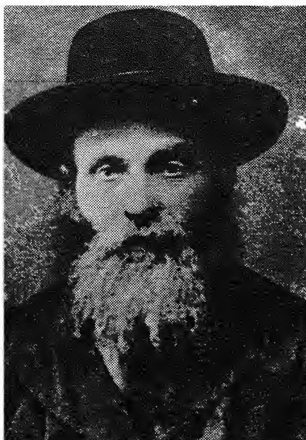
משפחת הרבנים שטרן

בשנים 80–1870 מנתה הקהילה היהודית בביליץ בסך הכל 250–300 משפחות. יהודים אלה נמנו ברובם על "המתקדמים" נוסח המערב. בקהילה כיהן כרב ד"ר ז. שטיינר (רבינר מטעם) אשר על פי החוק האוסטרי חייב היה להיות בעל תואר אקדמאי. בשנים יותר מאוחרות השתקעו יהודים חרדים רבים, כאלה שבאו מאזורי גליציה וגם מבין תושבי ביאלא השכנה. היהודים החרדים התיחסו בשלילה לקהילה, לנוסח המקובל על ידה,לסדריה ושרותיה. בהגיעם לכוח מספרי ניכר, הם החליטו להביא לעיר רב לפי רוחם. הבחירה נפלה על הרב מנחם מנדל שטרן, אשר כיהן כרב בעיירה יבוזנו.

בשנת תר״ן נכנס הרב לתפקידו בשם החוג החרדי ועל אחריותו. במסיבות הקיימות ראה הרב מ.מ. שטרן כתפקידו החשוב ביותר, לגבש את היהדות החרדית כגורם בעל משקל בתוך הציבוריות היהודית, להרים את קרן התורה ואת אורח החיים הדתיים בציבור כולו. חוג החרדים גדל בהתמדה. החלה להסתמן תזוזה ביחסי הקהילה לתביעתם והטיית אוזן לרחשי הרוח החדשים. הרב מ. מ. שטרן עצמו כבר לא זכה לשנויים הגדולים. הוא נפטר בערב חג השבועות בשנת תרפ״ח.

הרב יצחק יהודא שטרן
כהן משנת 1945–1947
כעת מכהן כרב בישמח משה

הרב מנחם מנדל שטרן
כהן בשנים 1928–1900

הרב משה שמואל שטרן
כהן בשנים 1939–1928
נרצח ע"י הגרמנים

יורשו לכהונה היה בנו הרב משה שמואל שטרן. היות ובימי השלטון הפולני לא נדרש מרב להיות בעל תואר אקדמאי, התמנה הרב באופן רשמי על ידי הקהילה, נוסף לרב (רבינר) ד"ר שטינר, אשר כיהן כבר הרבה שנים. במשך תקופת כהונתו של הרב מ.ש. שטרן – עד לשנת 1939 – שנת הפורענות והחורבן – השתנו פני הקהילה. החרדים הפכו לגורם פעיל במוס-דות הקהילה והודות לכך עלה בידו של הרב משה שמואל שטרן להרחיב את תחום פעולתו. הוא תיקן תקנות בעניני כשרות, התקין עירובין בכל העיר, יזם את בניין המקווה המשופר, ועזר ל"אגודת ישראל" בהקמת בית-ספר לצעירות וצעירים בשם "בית יעקב". פעולה ברוכה זו נפסקה עם פלישת הגרמנים לעיר. הוא ובני ביתו נמלטו מהעיר, אך בעיר יסלו השיגום הגרמנים. בקיץ תש"ג הובילו הגרמנים הרוצחים את הרב עם שאר יהודי העיר להריגה.

לאחר המלחמה חזרו רבים מפליטי השואה לביליץ, אליהם נוספו גם יהודים ממקומות אחרים. בין החוזרים היה גם הרב יצחק יהודה שטרן בנו של הרב משה שמואל שטרן ז"ל. הקהילה שהתארגנה בהסכמת השלטון הקומו-ניסטי, החליטה להזמין את הרב הפליט לכהן כרב הקהילה. במציאות הקיימת, ברור היה לכל, שקיום הקהילה וחיי דת תקינים אינם מובטחים לזמן רב, אך כהוראת השעה התמסר הרב בהתלהבות למילוי תפקידו, לעודד את שארית הפליטה, להשריש בהם אמונה ותקוה חדשה. כשהתחילו רדיפות וגם פרעות, התחילה העזיבה של מרבית היהודים. התפקיד של אחרון הרבנים בביליץ הגיע לסיומו ביחד עם חסולה וסיום קיומה של הקהילה.

*

ביליץ-ביאלא וסביבתה

ביאלא

א.

ביאלא, עיר הגבול השוכנת על יד נהר הגבול ביאלקא – נוסדה בשנת 1600, בימי שלטון המלכים הפולנים. העיר נקראה על שם הנהר ביאלקא שמקורו בהר קלימצוק, אחד מפסגות הבסקידים הקרובים לעיר. המניעים לייסוד העיר היו אסטרטגיים ובטחוניים. העילה הישירה להחלטה זו היתה, שמעבר לנהר הקימו שלטונות אוסטריה ביצורים סביב העיר ביליץ, ובד בבד זרזו איכלוס עיר זו. פולין חשדה ממזימות תוקפניות בעתיד מצד הקיס-רות האוסטרית והקדימה תרופה למכה. עיר רבת אוכלוסין מול ביליץ, נראתה לה כתרופה מתאימה.

לא בקלות גויסו המשתכנים הראשונים לעיר החדשה. לא הועילו הלחצים ולא הפיתויים להזיז מועמדים מהכפרים הקרובים – להחליף את מקום מגוריהם. "עיר שעתיד לה" – סיסמה זו שהפריחו השלטונות נתקלה באי-אימון מוחלט. באין ברירה הובאו משתכנים מהאזורים המזרחיים של המדינה. הגרעין הראשון מנה 100–120 משפחות. הן שוכנו בצריפים דלים ובצפיפות גדולה ונעזבו לנפשן. תלאות ויסורים היו מנת חלקם של התוש-בים החדשים ב"עיר העתיד". הסידורים באספקת מים, בחינוך ילדים, היו פרימיטיבים ובלתי מספיקים. הגרוע מכל, לא היו מקורות פרנסה. הצלה פורתא באה להם מהכפרים הקרובים, בהם התחיל להתפתח ענף מלאכה חדש, אריגת בדים, אשר זקוק היה לעובדים רבים. הכפריים קבלו ברצון את שכניהם החדשים לעבודה, מה גם ששכר עבודתם היה ירוד ביותר.

מפעם לפעם נתעוררו השלטונות ליזמת פיתוח חדשה בעיר. בצעדי צב נוספו בניני מוסדות ובנינים ראשונים למגורים. הובאו גם משתכנים נוס-פים, נפתחו חנויות ובעלי מלאכה סדרו להם סדנאות. אולם, התפתחות חיובית זו נפסקה בגלל שרפות שפרצו. האש כלתה את הצריפים ואת המטלטלין אשר בתוכם. הכל התחיל מחדש וחוזר חלילה. דור הולך ודור בא ועדיין לא נתקיימה הבטחת השלטונות, שבמקום זה תקום עיר העתיד. בתום 200 שנה מימי יסוד העיר, מנתה אוכלוסיתה 1500 נפשות ועדיין לא הגיעה לדרגת קיום אנושי מקובל.

ב.

המפנה חל לאחר שגליציה המערבית ובתוכה ביאלא צורפה סופית לקיס-רות אוסטריה, כתוצאה מחלוקת פולין – השניה והשלישית, בשנים 1772–1795. יעודה של ביאלא כעיר גבול בטלה. שוב לא חצץ גבול בין שתי הערים השכ-

נות, ביאלא מצד זה של הנהר וביליץ מעברו השני. בציפיה ובחרדה קבלו תושבי ביאלא את השלטון החדש. מדיניותו נחשפה במהרה. היא נועדה לשנות את המבנה הלאומי והכלכלי של גליציה המערבית. השלטון הציב לעצמו כמטרה ראשונה, לשלב את המרחב החדש במעגל הפוליטי, התרבותי והלשוני הגרמני. האמצעים לכך - לחצים, פיתויים, הנאות והענקת זכויות לאלה אשר נענים לו. אוכלוסיתה של גליציה המערבית ברובה היתה פולנית ומעוט קטן, 10-15% יהודים. גם בציבור היהודי זכתה מדיניות זו להד חיובי. בימי השלטון הפולני עברו על היהודים תלאות, יסורים, פרעות וגרושים. הם היו חסרי מגן - מופקרים ליצריב ולתככים של אצילים וכמורת הכנסיה הקתולית. מהשלטון האוסטרי ציפו היהודים להגנה וביטחון, זכות מגורים וזכות להתפרנס. השלטון פעל בזהירות ובדרכי נועם. לילדי היהודים נפתחו בתי-ספר עם שפת הוראה גרמניה, יהודים, אשר נשאו שמות עבריים נדרשו להחליפם בשמות גרמניים (לפעמים בצורה מעוותת). השלטון נתן יד חופשית ליהודים בארגון שרותי הדה והפולחן. הוא קיים הבטחתו להבטיח את שלומם ובטחונם.

בקרב היהודים הופיעו ניצני התבוללות ועוררו מחלוקת פנימית קשה. זו היתה אחת ממטרות המדיניות האוסטרית - שיטת הריאליזם, שממנו ידע להפיק יתרונות.

במציאות החדשה שנוצרה הגיעה גם שעתה של ביאלא להיבנות. השלטונות זרזו את איכלוס העיר, הקמת מוסדות והתקנת שרותים. למשקיעים ניתן עידוד בהקמת מפעלים והתוצאות לא אחרו לבוא. הצריפים נעלמו מנוף העיר, ובמ-קומם ניבנו בתים, רחובות נסללו ומערכות השרותים החיוניים השונים פעלו כסדרם. מה שלא הספיקה ביאלא להעניק לתושביה, הם מצאו כתחליף מתאים בעיר השכנה ביליץ. התפתחות דינאמית זו הקפיצה את מספר הנפשות הגרות בעיר בשנת 1870 מ-1500 ל-4000 ומעלה.

התפתחות זו הואטה במכוון על ידי השלטונות, במועד שאוכלוסיתה של ביאלא התקרבה למספר תושבי ביליץ. כוונתם לא היתה להפוך את ביאלא כמרכז לאחיזתם באזור זה, למטרה זו הועידו את ביליץ. אכן כל מאמצי השלטונות רוכזו בכיוון זה והם ראו הצלחה מלאה בפעולתם.

מסוף המאה התשע עשרה עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, התעצמה אוכלוסית ביליץ, ותשתיתה הכלכלית והתפתחותה המוניציפלית. מהתפתחות זאת נהנתה בעקיפין ביאלא השכנה. ביאלא שימשה תחנת ביניים ליהודים, אשר פעילים היו מבחינה כלכלית בביליץ - אולם העדיפו לגור בביאלא. השגשוג הכלכלי יצר מרחב גדול לתעסוקה עבור כל סוגי העובדים, ממנו נהנו באופן שווה דורשי עבודה מביאלא וסביבתה. אף כי לפי החלוקה האד-מיניסטרטיבית נשארה ביאלא צמודה לגליציה - הרי מבחינה כלכלית ותרבותית היוו שתי הערים יחידה אחת. עובדה זאת מצאה את בטויה גם במבנה המוני-ציפלי של ביאלא. השרותים, ארגון המוסדות ואפילו סגנון בנייתם היו חקוי לאלה שבביליץ. השוני היה בממדים, ובמידה מסוימת במגמות פעולתה

של העיריה. מגמות אלה הוכתבו על ידי הרכב האוכלוסיה מבחינה לאומית: פולנים, יהודים וגרמנים. התושבים הגרמנים לא היוו רוב, אולם בהשענותם על השלטון הם החזיקו ברסן השלטון המוניציפלי. ראש העיר היה גרמני, המנגנון אף הוא רובו גרמני. האוכלוסיה הפולנית איבדה במשך 100 שנות שלטון אוסטרי, את זהותה הלאומית. רבים התבוללו וראו עצמם כגרמנים – רק שמותיהם העידו על מקורם. המיעוט באוכלוסיה ששמר על ערכים לאומיים, על חינוך הילדים בשפה הפולנית, על סמלים,היה לויאלי לקיסרות אוסטריה והשלים לפחות כלפי חוץ עם גורלו. היהודים היו משענתו של השלטון, נאמנים לו ומסייעים לחיזוק מעמדו. מצב זה יצר אנטגוניזם פסיבי, שלא גרם לתוצאות קשות, אולם שימש לשלטון הגרמני עילה טובה למדיניותו הדואליסטית.

ההתמוטטות של קיסרות אוסטריה בגמר מלחמת העולם הראשונה, בישרה לרוב תושבי ביאלא הפולנים, את גאולתם מעול משטר זה. תקומת פולין החדשה עוררה התלהבות סוערת באוכלוסיה הפולנית, פחד וחרדה אצל הגרמנים. היהו- דים עמדו על פרשת דרכים, מלאים לבטים וספיקות. להפתעת רבים התברר שהגרמנים בעלי מוצא פולני, חזרו בתשובה. הם גילו את זהותם הלאומית מחדש – בין מתוך הכרה או בתוקף המסיבות. ביאלא התגלתה בימים אלה כעיר פולנית. היות וזכויות המיעוטים שהובטחו לגרמנים בחוזה השלום, ואושרו על ידי חבר הלאומים, לא חלו על גליציה – מחקו השלטונות הפולנים את כל עקבות הגרמניזציה, שטופחה בעמל כה רב, ובמשך עשרות שנים, על ידי השלטון האוסטרי.

בתקופה בין 1918–1939 – עשרים שנה אחרי גמר מלחמת העולם הראשונה, לא חלו שינויים מהותיים בתדמיתה והתפתחותה של העיר – פרט לפולוניזציה בכל מישורי החיים. לאחר שנות הקפאון הכלכלי בזמן המלחמה התאוששה התעשיה, ובעקבותיה גם יתר ענפי הכלכלה. שוב חזר הגוש התעשיתי של ביליץ–ביאלא להיות מוקד משיכה עבור תושבים חדשים, שחיפשו מקורות פרנסה. הפעם באו תושבים אלה מאזורים פולנים קרובים. בין המשתכנים החדשים היו גם יהודים רבים, אולם תוספת התושבים גדלה בהרבה מכושר קליטתו של המשק, ורבים לא מצאו את מבוקשם. נוצרה שכבה של מחוסרי עבודה ומחוסרי פרנסה. גם אזור זה שלא ידע מצוקה ועוני התנסה בבעיה סוציאלית חמורה זו. המצב עוד החריף בשנות 1933–39 כשהגיעו פליטים רבים שנמלטו מרדיפות הנאצים הגרמנים – מגרמניה והמדינות השכנות.

הפלישה הגרמנית שטפה את האזור כולו. כבר ביום השני לפרוץ המלחמה עמד הצבא הגרמני בשערי ביליץ–ביאלא. היהודים, ככל שזה ניתן להם, נמלטו על נפשם. הגרמנים ציפו למשחרריהם ואילו רבים מהתושבים הפולנים – נזכרו בעברם הגרמני, בידיעת השפה על בוריה – נשארו במקו- מותיהם ללא פחד ולא חששו לגורלם. אכן, הם לא טעו בהערכתם. תמורת השרותים הטובים לכובשים – הכירו הגרמנים במשתפי פעולה אלה, כבעלי

זכויות מיוחדות - כאזרחים בעלי זיקה גרמנית. הצלחתם לא האריכה שנים רבות. לאחר מפלתם של הנאצים, נמלטו רבים ממשתפי הפעולה ביחד עם הצבא הנסוג, ואלה שלא הספיקו להיעלם חוסלו על ידי המחתרת הפולנית מיד עם שחרור העיר.

כתוצאה מגזירת מפת המחוזות על ידי שלטונות פולין - צורפה ביאלא לביליץ ובזה בטלה עצמאותה. העיר המאוחדת נקראה על שם שתי הערים - ביילסקו-ביאלא לפי הנוסח הפולני.

יהודי ביאלא

תולדות יהודי ביאלא שונות מזו של ביליץ שכנתה. שוני זה משתקף במעמדם הכלכלי והחברתי, בחייהם הפרטיים והציבוריים. נלך בעקבות הממצאים שלקטנו, המשקפים בקוים כלליים את דרכם ותדמיתם.

יהודים התגוררו בתקופת מלכי פולין בביאלא מאז יסודה בשנת 1600. לאור מצבה הכלכלי של העיר, פיגורה וקפאונה, אין להניח שמספרם של היהודים בתוכה היה ניכר. גם המעטים גורשו על פי צו השלטון בשנת 1669, בד בבד עם הצו האוסר על יהודים להשתקע בעיר. צו זה בוטל רק בשנת 1850, לאחר שקיסרות אוסטריה העניקה שוויון זכויות לכל אזרחיה - כולל יהודים. אולם, יהודים חזרו לאזור ביאלא כבר בימי צרופה של גליציה לאוסטריה, כתוצאה מחלוקת פולין. בביאלא עוד היה בתוקפו האיסור המונע מיהודים להשתקע בתוכה. אבל מעבר לגבולות העיר ובשכנותה מותרת היתה השתקעותם. יהודים ניצלו זכות זו. הם בחרו בכפר ליפניק הגובל עם ביאלא כתחנת ביניים, מתוך בטחון שקיסרות אוסטריה תבטל את האיסור,אך הם נאלצו לחכות לביטול האיזור עד 1850! באותה תקופה צורף הכפר ליפניק לתחום שיפוטה המוניציפלי של ביאלא, דבר שפתח את הדרך להשתקעותם החופשית של יהודים.

רוחות החופש והקידמה שנשבו בארצות המערב פעלו השפעתן החיובית על כל מישורי החברה ובמיוחד על ההתפתחות הכלכלית והמודרניזציה של המשק התעשיתי והחקלאי. ביאלא עדיין היתה בשלבי התפתחותה הראשונים מבחינה כלכלית, אולם נהנתה מהצלחת שכנתה ביליץ, א"ר נכנסה בסערה לעידן התיעוש. בזכותה הפכה גם ביאלא למרכז משיכה והתענינות, ותושבים רבים השתקעו בעיר. ביניהם היו יהודים רבים, אשר אף העדיפו את ביאלא כמקום מגוריהם על פני ביליץ. יהודים אלה, בעלי זיקה דתית אורטודוקסית העדיפו את ביאלא, משום שבתוכה כבר פעלה עדה יהודית מאורגנת על שרותיה הדתיים, בה בשעה שבביליץ התלבטו עדיין קומץ היהודים בארגון קהילתם.

במשך 50 שנים - משנת 1850 עד 1900 נמשך הגידול של האוכלוסיה היהודית, אשר מנתה בערך 1400 נפש, כ-20% מכלל האוכלוסיה.

מאין באו יהודים אלה? רובם באו מגליציה, היתר מסלובקיה, מורביה ורוסיה. יוצאי גליציה ורוסיה - "יהודי המזרח", לפי הכינוי השגור בפי המערביים - היו בעלי זיקה דתית אורטודוכסית. המערביים הסתגלו כבר לרוח הזמן, התפשרו עם מצפונם הדתי, לא דקדקו במצוות ואף לא בשמירת שבת. למרות זאת, הם ראו עצמם כיהודים נאמנים, שומרי מסורת ועמדו מנגד לזרם ההתבוללות שפשה בצבוריות היהודית בסוף המאה התשע-עשרה. הם היו יהודים בעלי תודעה עמוקה לפי אמונתם ותחושתם. מבחינה סוציאלית היוו יהודי ביאלא חטיבה ללא פערים בולטים. אלה שהתעשרו עברו לגור לביליץ ובביאלא נשארו "עמך" יהודים עממיים, עמלים שהתפרנסו בכבוד והיו שמחים בחלקם.

תהליך עזיבתם של העשירים התחיל בסוף המאה התשע עשרה. העוזבים נמנו על בעלי תעשיה, מראשי הציבור האורטודוקסי. הם נתנו את האות לנדידת תושבים מביאלא לעיר השכנה המתפתחת ומשגשגת. ביליץ הפכה למטרופולין זוטא בשביל ביאלא וסביבתה. שם הם מצאו מלבד תעסוקה גם חיי תרבות תוססים, פעילות של ארגונים פוליטיים וכלכליים, מוסדות חינוך על יסודיים - וחיי תענוגות. תהליך זה פָּגע קשות בפיתוחה של ביאלא ומבחינה יהודית, בגידולה של הקהילה ובכושר פעולתה. בתודעת הציבור נוצרה תחושה שמקומם של עשירים, בעלי יכולת כלכלית, הוא בביליץ, ואילו "עמך" באופן טבעי שייכים לביאלא.

שייכות זו לביאלא היתה ליהודיה - גם ליתרון מבחינת כושר עמידתם בפני פרצות בתודעתם וזיקתם הלאומית. תורת ההתבוללות שהעמיקה והתפשטה בין יהודי ביליץ - תורה זו שטופחה על ידי השלטון ומצאה לה תומכים נלהבים גם בין פרנסי קהילתה - לא נתקבלה על ידי רוב יהודי ביאלא. זיקתם ליהדות לא היתה פורמלית. בשבילם זו היתה תמצית חויתם והכרתם, וההשפעות הזרות בין שבאו מחוגי השלטון או מחוגים יהודים, לא ערערו את דבקותם באמונתם. השפעות אלה נעצרו באותו הקו המפריד בין זהות יהודית לבין ההתכחשות לה. קיומה של יהדות חרדית תקיפה, השפיעה לא מעט בהצבת מחסום נגד מגמות האינטגרציה. ההתעוררות הלאומית עוד הוסיפה לחוסנם של יהודי ביאלא לעמוד בפני מגמות זרות.

קשה להגדיר את מעמדם של יהודי ביאלא בכלכלה. אם מבחינה מוניציפלית היתה ביאלא יחידה עצמאית אוטונומית, הרי מיתר הבחינות היא היוותה חלק של הרקמה הכלכלית והחברתית של אזור, שכלל את ביליץ-ביאלא וסביבתן. פרט למישור המוניציפלי, לא היה קו-גבול ביניהם. מקום המגורים של תושבי ערים אלה לא היה בהכרח גם מקום עיסוקיהם כבעלי מפעלים, סוחרים, עובדים או להיפך. כל הארגונים הכלכליים והפוליטיים ורוב האגודות הסוציאליות והחברתיות, מקום מושבם היה ביליץ (פרט לבעלי זיקה פולנית) - וחבריהם היו תושבי שתי הערים.

מבחינת מעמד היהודים בכלכלה היה שוני במצבם הכלכלי. בביאלא התרכזו שכבות הביניים – סוחרים ובעלי מלאכה, פקידים ועובדי ציבור. היתה גם שכבה לא מבוטלת של עניים, גם אם לא נשענו על שרותי הסעד. קטן היה מספרם של העשירים. הם העדיפו לגור בביליץ. תחושת רבים שמקו-מם של עשירים הוא בביליץ – היתה מציאות מכאיבה.

בחיים המוניציפליים לא בלטה התענינותם של יהודים – אף על פי שהם היוו 20% עד 25% של האוכלוסיה. העיריה נוהלה על ידי גרמנים, שהיו מיעוט באוכלוסיה – אשר היתה מורכבת מפולנים, גרמנים ויהודים. היהודים היוו את לשון המאזניים. בימי השלטון האוסטרי תמכו היהודים ללא סייג בשלטון הגרמני ועוררו את חמתם של הפולנים. היהודים לא נצלו ומדעת – את עמדת הכוח שלהם. נוח היה להם ליהנות מהגנתו של השלטון, מבלי להיות צד בו.

בשנת 1918 בא המפנה הבלתי צפוי. על פי החלטת ועידת השלום צורפה ביאלא – (שנה מאוחר יותר גם ביליץ) למדינת פולין. ביאלא חזרה שוב לאחר 150 שנים לשלטון פולני. יהודי ביאלא קבלו את המבנה בדאגה. לא היתה להם סימפטיה יתרה למשטרים במזרח, ולפולין בפרט, בגלל יחסם העוין, האנטישמי ליהודים. במישור הלוקאלי הם חששו לנקמת הפולנים על הזדהותם בעבר עם הגרמנים. ימי הסער שעברו באזורי פולין השונים – חלפו מבלי לגרום לפגיעות ממשיות ביהודי ביאלא. החיים התחילו לחזור למסלולם. היהודים הסתגלו מהר לשלטון החדש והשלימו עמו. באמצעים תקיפים מחקו השליטים את עקבות השלטון הגרמני. השפה הרשמית היחידה היתה פולנית. המנגנונים ברשות המקומית טוהרו מאלמנטים גרמנים. הרבה תושבים ממוצא גרמני עזבו את העיר ואילו תושבים שמוצאם היה פולני, ובמשך דור או שני דורות נטמעו, – התבוללו, חזרו למקור מחצבתם. היהודים לא עמדו בפני דילמה בקביעת זהותם הלאומית. הם הצטרפו למיליוני היהודים, שנכללו בתחום מדינת פולין החדשה. יהודי פולין – על אף השוני בהשקפותיהם החברתיות והדתיות – מעולם לא התכחשו לזהותם הלאומית ולא ידעו התבו-ללות כפתרון לבעייתם.

בתקופת שלטונה של פולין הסתמנה מגמה ברורה לזרז את התפתחותה של ביאלא – במידה רבה על חשבון שכנתה ביליץ. המטרה היתה ברורה, להעמיק את אופיה הפולני של העיר והסביבה הקרובה. גם מבחינה יהודית היו למדיניות זו תוצאות חיוביות – אם כי לא לכך התכוון השלטון במגמתו. במשך התקופה הקצרה יחסית בשנים 1925-36 הוכפלה האוכלוסיה היהודית על ידי השתכנותם של תושבים חדשים, שבאו מאזורי פולין השונים – כתוצאה ממצוקה כלכלית, והאוירה האנטישמית הדחוסה גברה והלכה. תוספת ניכרת זו הגבירה אמנם את מעמד היהודים, אולם עוררה בעיות סוציאליות וחבר-תיות קשות. רבים מהתושבים החדשים היו חסרי אמצעים וגם חסרי מקצוע. המשק הכלכלי הגדול של שתי הערים – ביליץ-ביאלא לא היה פתוח לקליטת

מפלגת "התאחדות"
בשנת 1935

קבוצת הנוער
של בני עקיבא
בדזידזיצה

"השומר הדתי"
בביליץ-ביאלא
בשנת 1937

הרב אהרן הלברשטם
הרב האורטודוקסי
בביאלא משנת
1897 - 1939.

הרב ד"ר אברהם מרק
רב בביאלא
בשנים 1919-1926

הרב ד"ר שמואל הירשפלד
רב בביאלא משנת 1927
עד 1939.

עובדים יהודים רבים, גם לא במפעלים שבבעלות יהודית. מצב זה הוחמר החל משנת 1933 לרגל בואם של פליטים מגרמניה הנאצית. רבים מהם נוספו למחנה של מחוסרי פרנסה. הציבוריות היהודית נחלצה לעזרה - הן במציאת מקומות עבודה וכן על ידי פתיחת מטבח עממי ופעולות סעד אחרות. הציבור החדש סבל גם מקשיי דיור. רבים התרכזו בפרבר העיר בליפניק, באותו מקום שלפני 200 שנים אכסן את היהודים הראשונים! תנאי המגורים היו קשים ביותר והוסיפו על המצוקה הכלכלית. ריכוז יהודים זה נקרא בפי רבים "המחוז הקילצאי", כציון למצב דומה במחוז קילצע בפולין. מצבו של ריכוז יהודים זה לא היה סטטי. רבים הצליחו להשתלב בעבודה ובחברה - אולם מקומם מלאו תושבים חדשים, שהעדיפו התנאים במקום על מקומות מגוריהם הקודמים.

המפגש בין יהודי ביאלא-ביליץ עם היהודים שזה מקרוב באו, היה פורה ורב חשיבות. הם הביאו עמם ערכים יהודים שרשיים, תרבות יהודית ועברית ונכסי רוח. בתקופה הקצרה לשהותם בעיר, הצליחו להטביע מסגולותיהם החיוביות על כלל האוכלוסיה היהודית והוסיפו לכוח עמידתה.

"המחוז הקילצאי" נפל שדוד ביחד עם כל יהודי ביאלא בימים הנוראים של שלטון הנאצים.

* *
*

40 ## הקהילה היהודית בביאלא

א.

שחזור התפתחותה של הקהילה בביאלא לוקה בחסר, בגלל אי-דיוקים בתעודות ובנתונים. את ראשיתה אפשר לשער על פי קוי התארגנותה והתפתחותה בתקופה מאוחרת יותר.

מאז גרוש יהודי ביאלא בשנת 1669 לא חזרו אליה יהודים, גם לאחר מתן שויון זכויות לכל האזרחים באוסטריה, בשנת 1848 בגלל האיסור שהטיל השלטון המקומי על יהודים להשתקע בעיר. איסור זה בוטל על ידי השלטון המרכזי רק בשנת 1850. היהודים שנקראו "יהודי ביאלא" התגוררו למעשה בכפר השכן ליפניק, ורק לאחר צרופו לעיריית ביאלא נקבע מעמדם האזרחי. הציבור היהודי מנה כ-120 משפחות וקיים את "ועד העדה", מסגרת מוכרת בזמן ההוא בכל ערי גליציה. ועד זה מלא את תפקידי הקהילה המצומצמים, ואפשר לראותו כעובר לקהילה הרשמית לעתיד לבוא. הקמתה נתאחרה כפי המשוער בגלל ההתנגדות של התושבים היהודים שברובם היו חרדים, ולא ששו להחליף את "ועד העדה" המתנהל לפי רוחם, בקהילה "מטעם" לפי הוראותיו וכוונותיו של השלטון. התנגדותם אמנם עכבה את הקמתה של הקהילה, אולם לא מנעה זאת זמן רב. בשנת 1875 התארגנה הקהילה. עשר שנים מאוחר יותר מאשר זו של ביליץ השכנה.

יהודי ביאלא החרדים התיחסו בחשדנות למוסד זה, ופרט לשרותים שנכ-פתו עליה על ידי החוק, הם המשיכו לקיים את "ועד העדה" למעשה, אם כי לא באופן רשמי. מגמת פעולתה של הקהילה נקלעה בין שתי גישות או השקפות, זו של החרדים "הותיקים" ומאידך גיסא זו של התושבים החדשים, שנוספו לרגל ההתפתחות הכלכלית המזורזת. התושבים החדשים באו בעיקר מאזורי אוסטריה המערביים-גליציה המערבית, מערעץ, הונגריה וסלובקיה. אף על פי שיהודים אלה היו שומרי מסורת, הם היו בכל זאת שונים באורח חייהם מהחרדים ולא בלבוש בלבד. ההתבוללות בתרבות הגרמנית, שהתפשטה בעידוד השלטונות לא פסחה על יהודי המערב, השפעתה עוד גדלה על הדור הצעיר. בין שתי המגמות: האורטודוקסית והמערבית, לא נמצאה סינתיזה או פשרה. הניגוד נשאר קיים. אולם בתוקף המסיבות נכפה עליהם "מודוס ויונדי" שאיפשר חיים משותפים מתוך יחסי-כבוד הדדיים.

האורטודוקסים המשיכו לטפח וגם לפתח אותם השרותים האמינים עליהם והם היו רבים ומקיפים: שחיטה וכשרות, חנוך תורני, המקווה וגם עניני הקבורה. אותם השרותים הנדרשים שעל פי חוק הוענקו על ידי הקהילה, כגון רישום לידות ונישואין, אשורי פטירה או אחרים נאלצו לקבל במשרדי הקהילה. נמצאו גם מחמירים ביניהם, אשר ויתרו על שרותים אלה, גם במחיר של אי-נעימויות שנגרמו להם. עול כבד לקחו על עצמם יהודים אלה, אך לאושרם הם נעזרו ביד רחבה על ידי יהודים עשירים אשר גרו בביליץ, אך ראו מבחינה דתית את ביאלא כ"מטרופולין" שלהם.

על פעולות הקהילה בימי השלטון האוסטרי-הונגרי, ז"א עד לשנת 1918, ידועים רק פרטים מעטים. מעל לכל ספק, השליטה בקהילה היתה בידי "המערביים" הן משום שהם היוו רוב באוכלוסיה, והן משום שהרבה יהודים חרדים, לא היו רשומים בקהילה. דפוסי הארגון, מבנה השרותים, הנוהלים והנוהגים כולם עוצבו לפי נוסח המערב, דוגמת הקהילה בביליץ.

שלושה ראשי קהילה כיהנו במשך 43 שנים - תקופות כהונה ארוכות להפליא. היו אלה ארנולד גרוס, מוריץ כהן ואחריו ד"ר פלסנר. לא נמצאו תעודות או רשומים וגם לא תושבים בני תקופתם מהם ניתן ללמוד על אישיותם, מעמדם ופעלם. הם הורישו קהילה מסודרת, מוסדות נאים, ובעיקר בית כנסת-או כפי שהוא נקרא "טמפל", בניין מרשים לפי הנוסח המערבי בחיצוניותו וגם בסידוריו הפנימיים דומה ל"טמפל" בביליץ השכנה. בתקופה ארוכה זו כיהן כרב העדה ד"ר נתן גלזר. על אישיותו נמצאו עדויות בעתונות הציונית בתקופתו. אישיות מכובדת ומקובלת על הציבור היהודי, נוהג בעדתו בתבונה ובנועם, וכציוני נלהב נלחם במגמת ההתבוללות ורכש אוהדים להשקפתו הציו-נית. תכונותיו לא עמדו לד"ר גלזר להתקבל על ידי החרדים בקהילה. הוא היה "מערבי", גם ציוני ולא אמין עליהם. הקהילה פתרה את הבעיה על ידי קבלת רב חרדי והוא הרב אהרון הלברשטם, מצאצאי השושלת של סנז. לפי החוק נדרשה מרב, השכלה אקדמאית-השכלה שכמובן חסרה לרב הלברשטם. על כן הוא

כיהן כ"אססור" תפקיד דומה לממלא מקום הרב.

בשנת 1897 החל במלוי תפקיד וכיהן בו עד השואה. השפעתו של הרב א. הלברשטם חרגה מעבר לחוג החרדי. יושרו, צניעותו, אהבת הזולת היו מפורסמות. היה למדן גדול ומחנך גדול. הוא גידל דור של תלמידים, חרדים לומדי תורה לשמה. הופעתו הפטריארכלית עשתה רושם של כל הציבור.

תקופה חדשה החלה לאחר מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1918 פרש הרב ד"ר גלזר מכהונתו. במקומו נתמנה ד"ר אברהם מרק, אשר קודם שמש באותה הכהונה בעיר לינץ באוסטריה המערבית. ד"ר מרק לא ראה בתפקידו שרות קונבנציונלי של "רב מטעם". הוא ראה עצמו אחראי לקהילתו לא בכתלי ה"טמפל" בלבד. הוא ראה עצמו כמורה ומכוון גם מבחינה לאומית וחברותית. השכלתו הרחבה, זיקתו הציונית - הוא היה איש "המזרחי" - הכשירוהו למלא תפקידו בתקופה המהפכנית בחיי העם והעולם. ההתעוררות הלאומית והציו-נית, הצמאון של רבים לערכים רוחניים ותרבותיים, לימוד השפה העברית, הספרות והמקורות - שמשו לד"ר מרק, סדן לפעולתו המקיפה. הוא גם חולל שינויים בסדרי הפעולות השגרתיות. לראשונה הדהדו ב"טמפל" נאומים חוצבי להבות, על תחיית העם, ארצו ושפתו. הוא שינה את הטכסים היבשים חסרי נשמה והפכם לחוויות מרשימות. אולם לא ל"טמפל" בלבד הוא הקדיש את זמנו. הוא יצא אל הציבור, אל העם. הוא היה אורח קבוע בארגוני ציבור ובנוער והרצה בפניהם על נושאים שונים ואת חריפי המוח" הכניס בסוד רזי "המורה נבוכים".

בשנת 1926 פרש ד"ר מרק מכהונתו וקבל אותו תפקיד כרב ראשי של צרנוביץ, בירת בוקובינה. הוא נפרד מקהלו וחבריו, תוך סיפוק מפעולותיו אשר השאירו בנפשו הדים עמוקים.

בתקופת כהונתו שימש סמואל רפפורט בתפקיד ראש הקהילה. היה בעל כושר ארגוני ונוח לבריות. הוא וחבריו בהנהלת הקהילה, פאול בראף וי. אלכסנדרוביץ נתנו יד למגמות החדשות שהתגבשו בקהילה, אשר העשירו את מסגרת הפעולה והעמיקו את הקשר בין הצבור ובין הקהילה.

ב.

לאחר פרישתו של ד"ר מרק קיבל ד"ר שמואל הירשפלד את הכהונה. ד"ר שמואל הירשפלד היה מהאישים הבולטים בתנועה הציונית בגליציה, מנהיג "המזרחי" וסגן בועד הפועל הציוני. מינוי אישיות זו, בעל השקפות ועמדה צבורית מוגדרת, היה כבר מסימני הזמן החדש. אולי בא הדבר גם מהחריש העמוק שעשה קודמו ד"ר מרק בליבותיהם ומוחותיהם של פרנסי הקהילה.

בעת כניסתו של ד"ר הירשפלד לתפקידו, חל שינוי בהרכבו של הציבור היהודי. בשנים אלה גבר זרם היהודים שבאו להשתקע בעיר. הם באו מעיירות

פולין וגליציה, מצוידים במטענים רוחניים ותרבותיים, דתיים וחילוניים ורבים גם חרדים. ציבור זה הביא עמו גם בעיות חדשות בתחום חיי הקהילה. היא נדחפה ליטול על עצמה תפקידים חדשים, בעזרה וסעד לנזקקים, חיפוש מקורות פרנסה, מתן מלבוש לערומים וכו׳. ילדי המשפחות מרובות הילדים נזקקו גם לתוספת לימודים, המבוגרים יותר, נזדקקו לרכישת מקצוע ומעל לכל היתה הדאגה לדירה ולו הצנועה ביותר.

ד"ר הירשפלד נרתם לתפקידים אלה בלהט גדול. הוא שינה בהתנהגותו ובפעלו את הדמות של "רב מטעם". הוא ראה את עצמו כשליח-ציבור ולא במישור הדת בלבד. הוא עיצב דמות חדשה של רב שהוא גם פרנס הקהילה,ובעיותיה הן גם בעיותיו. גם בתחום תפקידו המוגדר הוא הנהיג שנויים. קבע סידורי תפילה חדשים, חידש את בית השחיטה ואת המקווה, למען שגם החרדים יוכלו להשתמש בשרותים אלה. ביזמתו נוסד גן ילדים מטעם ה"מזרחי", מעון ליל-דים נצרכים ויותר מאוחר גם בית ספר "יבנה" לבנות. הוא דרבן את פרנסי הקהילה לשנות את מערכת המסים למען הגדלת ההכנסות לשם הקצבות מרובות יותר לצרכי סעד. מחוץ לתפקידיו הרשמיים הוא נתן את כל זמנו הפנוי לפעולה הציונית, בתנועתו ובחוגי הנוער, גם בישובים הסמוכים.

בתקופת כהונתו בשנים 1926–1939 כהנו כיושבי ראש הקהילה: ד"ר א. פועראיזן ואחריו מ. רוזנברג. על אף ניגודי ההשקפות בינו לבין הנהלת הקהילה (לציונים לא היה רוב) היו היחסים מתוקנים ומתוך שמירה על כבוד הדדי. ליברלים ואורטודוקסים, ציונים וסוחרים חיפשו את המשותף למען להעביר את הספינה בין הגלים הסוערים.

סקוטשאו

סקוטשאו, עיירה בשלזיה האוסטרית לשעבר,שוכנת על הנהר ויסלא. קו הרכבת לביליץ בדקום ולטעשען בצפון. נקודת ישוב זו נוסדה באמצע המאה ה-13 והיתה כפופה לדוכסות של קזימיר פון גלוגאו-פלס, לפי תעו-דות עתיקות זכו היהודים הראשונים לרשיון ישיבה בשנת 1400. אחת המש-פחות בעלת הרשיון היתה לוי לינדנר. צאצאיה גרו בעיירה זו עד לשנת 1939 ואחד מהם היה חי עמנו בישראל. לוי לינדנר קבל רשיון לפתיחת פונדק וניהל אותו עד מותו.

בימי שלטונו של קיסר אוסטריה יוסף ה-2 נאלצו היהודים להחליף שמותיהם בשמות בעלי צליל גרמני - ומכאן שמו של לינדנר לפי שם העצים שבשטחו. במשך מאות שניה לא נוספו יהודים רבים לסקוטשאו. גם לאחר מתן זכות ישיבה חופשית ליהודים בשנת 1848 - העדיפו יהודים להשתקע במרכ-זים העירוניים הקרובים - טעשען וביליץ - והבודדים שעשו כן היו בעלי אמצעים והקימו מפעלי תעשיה. יהודי בשם ברמן בנה תחנת קמח וזמן מה

לאחריו הקימו גם האחים האלפרן תחנת קמח – גדולה יותר. שני יהודים אחרים – שפיצר וסיניברגר בנו בית חרושת לעורות. עד לשנת 1900 גדל מספרם של היהודים ל-60-50 משפחות. ציבור יהודי קטן זה, לקח על עצמו לארגן את החיים היהודיים ולספק את השרותים החיוניים ביותר בתחום הדת. ב-1899 נוסדה הקהילה ובשנת 1900 חונך כבר בית הכנסת, (הטמפל) בניין נאה ומרשים. באותה שנה נתקבל גם רב לעדה הקטנה והוא ד"ר פובשיץ. תפקיד החזן מלא השוחט, שכבר שרת את הקהילה לפני כן. למען הילדים נפתח בית-ספר ערב "תלמוד תורה", בו קבלו התלמידים שעורים בדת, תולדות עם ישראל, ידיעות כלליות על מנהיגי ישראל, חגים ומועדים. החזקת הקהילה ושרותיה העמיסו עול כספי כבד על הציבור היהודי והיה זה אות של כבוד להם – לעמוד בעול זה ברצון ובהתנדבות למופת.

ב.

החיים החברתיים והתרבותיים של יהודי סקוטשאו התבססו על שתי הערים ביליץ וטעשען ובמידה רבה נתהדקו גם יחסי המסחר והקשרים הכלכליים עם שתי הערים. בצדק הרגישו עצמם תושבי העיירה כנושאי אזרחות משולשת – אם כי את מסיהם שלמו רק לעירם. הקשרים ההדוקים עם ביליץ השפיעו על עיצוב דמותו ומגמתו של הציבור היהודי בסקוטשאו. הוא העתיק מ"האחות הבכירה" ביליץ את סגנון החיים החברתיים וארגון השרותים ולמד יפה את תורת היחסים "העדינים" עם השכנים הגרמניים והפולניים. יהודי סקוטשאו למדו גם מאחיהם בביליץ את ההתארגנות והפעילות הציונית. ראשי הקהילה ועסקני המקום נטו – בדומה לחבריהם בביליץ – למגמה הליברלית, לקו ההתבוללות. הם הרגישו עצמם כגרמנים בעלי דת משה. את הניצנים הראשונים של הפעילות הציונית קבלו בזעם. הם ראו בתופעה זו ערעור יסודות החיים הסדירים. אולם בשנת 1920, חל שינוי מהפכני במעמד העיירה והאזור כולו מרחב ביליץ-טעשען הכולל גם את סקוטשאו צורף לפולין. השליטה הגרמנית חוסלה. נוסף לכך השתקעו שם יהודים נוספים שבאו מפולין שחזקו את היסודות הלאומיים בחברה היהודית. השפעתה של התנועה הציונית גברה. בראשה התיצב ברונו קרפיול, אישיות מקובלת על הכל. ראשי הקהילה התפייסו עם הציונים, הושיטו ידם לעזרה ורבים הצטרפו אליהם.

בתקופה, הנסקרת, שנסתיימה בשנת 1939 גדל מספר התושבים היהודים ל-300 משלמי מסים והוא היווה 10% מכלל האוכלוסיה.

להשלמת התמונה על סקוטשאו נוסיף כמה פרטים ותאריכים בעלי חשיבות.

במשך 39 שנות קיומה של הקהילה כהנו כיושבי ראש: הימן אורבק, עמנואל שפיצר, אינג' פרודנטל ואחרון ראשי הקהילה ד"ר ארוין נוימן.

באותה התקופה כהנו 5 רבנים: ד"ר פובשיץ, ד"ר מורמורשטיין,

ד"ר פישר, ד"ר ריבנר ואחרון הרבנים ד"ר דויטש.

אחד מראשוני הציונים, השופט המחוזי ד"ר וילהלם וגנר, אהוב הציבור היהודי, עבר לגור לביליץ ונימנה עם מנהיגי "השחר". היה אחת הדמויות הבולטות בציבוריות היהודית באזור כולו.

מבין 300 בתי אב בסקוטשאו נימנו 100 על הציונים המאורגנים.

בשנים 1928-30 הצטרפו כמה עשרות בנים ובנות לתנועת "עקיבא" מהם רובם עלו לארץ-ישראל. הקבוצה הראשונה: א. פלד, זיגמונד שמידלר, ומינקה הולנדר - עלתה בשנת 1930.

הלהבה שעלתה עם פרוץ מלחמת העולם השניה אחזה ביהודי סקוטשאו כבר ביומה הראשון. קלגסי הנאצים הופיעו כמה שעות לאחר הכרזת המלחמה. רוב יהודי סקוטשאו עזבו את העיר עוד קודם לכן, אולם לא הצליחו להגיע למקום מבטחים. רבים חזרו לביתם ומכאן נלקחו למחנה ריכוז במישקול ומשם למחנה ההשמדה אושוויץ, בו מצאו את מותם האכזרי.

רוב הניצולים - מעטים במספרם - מצאו את גאולתם בישראל.

* *
*

דזידזיצה

במרחק של 10 ק"מ צפונית-מערבית מביליץ נמצאת העיירה הקטנה דזידזיצה, השייכת לשלזיה האוסטרית לשעבר. העיירה שמשה צומת חשוב בקו הרכבת ורשה-בוהומין-וינה. משום כך היא היתה ידועה באירופה המערבית. לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם צרופה לפולין, נפגמה חשי-בותה כצומת דרכים - אולם מצבה הכלכלי שופר. השלטון הפולני החדש פעל לאיכלוס מוגבר וזרז את פיתוח מקורות התעסוקה. הודות לכך, קמו בעיר ובסביבתה הקרובה מפעלים די חשובים - אחד מהם, הגדול ביותר היה בית הזיקוק, אשר העסיק עובדים רבים. למרות ההתחלות הטובות נשארה העיירה דלת אוכלוסין ושירותיה המוניציפליים מצומצמים היו ולא סיפקו את כל צרכי תושביה. כמו בעבר היו תלויים תושבי דזידזיצה בשירותיה של ביליץ, במיוחד בתחום החינוך, בפעילות תרבותית ובבידור. פועלי האריג שעבדו בתעשיית הטקסטיל בביליץ המשיכו בעבודתם למרות טורח הנסיעה.

דזידזיצה לא שמשה מקום קליטה מבוקש בשביל יהודים מפאת המבנה הכלכלי שלה. מסיבה זו לא השתקעו יהודים בעיר גם בימי השלטון האוסטרי.

מתי מספר יהודים שעסקו במסחר מצאו בה את קיומם. מצב זה השתנה בימי השלטון הפולני החל משנת 1922-23. יהודים מפולין וגליציה, בחיפושיהם אחרי מקורות קיום באזורים החדשים, הגיעו גם לדזידזיצה וכתוצאה מה- פיתוח וגידול האוכלוסיה הסתדרו במסחר, בפקידות, במלאכה ומעטים גם במקצועות חופשיים. מבחינה כלכלית לא התאכזבו המשתכנים החדשים - כולם היו עסוקים, פרנסה היתה מצויה בשפע ויחידים אף הגיעו לעושר ולמעמד. היחסים בין המיעוט היהודי לבין יתר האוכלוסיה היו הוגנים, בימי השל- טון האוסטרי הם היו הדוקים וידידותיים, הודות לזיקה הלשונית והתר- בותית של היהודים לרוב הגרמני. בינתיים הפך המיעוט הפולני לרוב באוכלוסיה. השלטון הפולני פעל לאינטגרציה של הגרמנים ובמיוחד של היהודים. במרוצת השנים התבטלה הזיקה של היהודים - הלשונית והתרבו- תית - לגרמנים, מבלי להיבלע פרט מבחינה לשונית - בתוך הרוב הפולני האנטישמי.
קהילה יהודית מוכרת קמה רק בשנת 1922 עם בואם של יהודים נוספים לעיירה. אולם, מספרם גדל באטיות ולא עלה על 400-450 נפשות. בזמן של שיא - ערב פלישת הגרמנים ב-1939.

קהילה בת 100 בתי אב, אינה מסוגלת למלא תפקידים מגוונים - והיא הצטמצמה לשרותים מעטים הדרושים לבני העדה. יהודי דזידזיצה יהודי "עמך" היו, בעלי תודעה יהודית, אולם לא שומרי מצוות. הם לא שמרו על קדושת השבת ולא כולם על כשרות. בבית הכנסת היחידי נראו בימי חול מתפללים מעטים - למניין הנדרש. גם בשבת לא הצטופפו מתפללים בבית-הכנסת. יהודי דזידזיצה עסקו במלאכתם גם בשבת. כאמור היו השרותים הדתיים מעטים. בשנת 1921 נתקבל שוחט והוא חיים ביטר, אישיות דתית וגדול בתורה. במציאות המקומית הוא נעשה למנהיגם הרוחני של יהודי המקום.

בשנת 1926 קבל על עצמו רבה של קהילת ביאלא, ד"ר ש. הירשפלד, את התפקיד לכהן גם כרב בדזידזיצה. אולם תפקידו הצטמצם רק בפונקציות הרשמיות - הנדרשות בחוק. באירועים מיוחדים, ציבוריים ורשמיים, הוא הופיע בפני תושבי העיירה גם כמנהיג ציוני. ד"ר ש. הירשפלד מהאישים הבולטים בתנועת ה"מזרחי", פעל רבות לחיזוק הכרתם הדתית והלאומית של יהודי דזידזיצה ורכש לו עמדת כבוד ביניהם.

כאמור, לא הצטיינו יהודי דזידזיצה בזיקה דתית הדוקה, אולם לבם היה פתוח לרעיון הלאומי-הציוני. ראש הקהילה, נורברט רוזנטל ויתר העסקנים תמכו במיטב יכולתם הצנועה, בפעולות הציונית, פעולה זו הוטלה על כתפי הנוער. בני "עקיבא" קן תנועה זו, שנוסד על ידי האחיות ביטר - בנות השוחט - היווה את המרכז הציוני בעיירה. הפעולה למען הקרנות הציו- ניות, הפצת השקל, עריכת בחירות למוסדות התנועה, החדרת השפה העברית, העמקת הידיעות על תולדות העם ועל הנעשה בארץ-ישראל - כל הפעולות הללו בוצעו במסירות והתלהבות על ידי בני "עקיבא". מקן "עקיבא" יצאו חלוצות וחלוצים להכשרה, ולאחר סיומם עלו ארצה במסגרת קבוצות "עקיבא".

בתקופה מאוחרת יותר, התארגנה קבוצה קטנה של נוער רביזיוניסטי שבראשה עמד וולך ליטנה. הד פעולתה היה צנוע יותר - אולם היא תרמה לחיזוק המחנה הציוני האקטיביסטי.

בשים לב למיעוט האוכלוסיה היהודית ראויה לציון הרב-גווניות בפעולתה הצבורית. מלבד הקהילה ומוסדותיה פעלו שני ארגוני נוער: "עקיבא" ובית"ר, אגודת ספורט "מכבי", שני ארגוני נשים ויצ"ו וארגון כללי של נשים. בשנת 1934 יסדו הסוחרים ובעלי המלאכה בנק קואופרטיבי - אחד מהסניפים הרבים בפולין. על פעילות זו ניצחה ההסתדרות הציונית באמצעות חבריה ושליחיה. על זיקתם של יהודי דזידזיצה לתנועה הציונית מעידה הצבעתם לקהילה - אשר בה היה רוב ציוני והשתתפותם בבחירות לקונגרס הציוני בשנת 1932. 172 בוחרים הצביעו לקונגרס שהיוו רוב מכריע בקרב הציבור המבוגר.

בכרוניקה המקומית נתקלים אנו בשמות של עסקנים שאחדים יצויינו כאן בהוקרה על התמדתם והתנדבותם לפעולה: ד"ר א. זיגמונד, שימש עד למותו כיו"ר הסניף הציוני. במקומו נבחר בשנת 1932 לתפקיד זה ד"ר נאחמן בראשות אגודת הספורט פעלה ד"ר אולגה זיגמונד ונוסיף עוד את צ. ביטר, אשר כיו"ר הנוער הציוני היה הרוח החיה בפעולת הקרנות הציוניות.

בפרוץ מלחמת העולם השניה היתה דזידזיצה, השוכנת בקרבת הגבול הגרמני, בין המקומות הראשונים שנכבשו על ידי הנאצים. היהודים נמלטו על נפשם. אולם בדרך בריחתם נהרגו רבים בהפצצות הגרמנים - אחרים הצליחו להגיע מעבר לגבול - לרוסיה, רבים רבים מאוד נלקחו למחנות ריכוז ומצאו שם את מותם האכזרי - עם יתר הקרבנות שמסרו את נפשם על קידוש השם.

הקהילה בבליונה

ערב הפלישה הגרמנית

תחושת המלחמה המתקרבת החלה לפעם בציבור היהודי שבועות לפני התפרצותה. קרבתה של העיר לגבול הוסיפה על החרדה לימים יבואו. אולם, רק מעטים עשו הכנות ממשיות לעזיבת העיר. אלה גייסו כל האמצעים הכס-פיים האפשריים, תכשיטים ודברי ערך, העבירו סחורות לערים מרוחקות ושלחו את נשותיהם עם הילדים אל מחוץ לעיר במסווה של חופשת קיץ. הם ישבו על "המזוודות הארוזות", כפי שנאמר. רוב רובם של היהודים המתינו וקיוו לנס. כלי התקשורת הממשלתיים לא חדלו מלעודד את הציבור, להסיר דאגות ולפזר הבטחות. מפגני ראווה של יחידות טנקים ולהקות של חיל האויר באו להמחיש את עוצמתו של הצבא הפולני הגבור. לא יעיזו!

זו היתה סיסמת הימים, ערב הפלישה. הגרמנים לא יעיזו, משום חשש התער-בות בנות-הברית של הפולנים - צרפת ואנגליה. משום החלטתה הנחושה של פולין להילחם עד הסוף, כי הצבא, האומה כולה, מהווים קו-הגנה בלתי חדיר. הפרשנים הצבאיים הסבירו שאם בכל זאת יאלץ הצבא לסגת, הרי מאחרי גבו קיים קו ההגנה השני האדיר, הנהר ויסלא שאויב לא יעברו.

אמצעי ההרגעה פעלו את פעולתם. החיים התנהלו לכאורה כרגיל, העבודה בבתי החרושת נמשכה, התיאטרון, בתי קפה, הבידור, פעלו כבכל ימות השנה. אף חתונות יהודיות נערכו עד פרוץ המלחמה ממש! בסתר ליבם כרסמה הדאגה, החרדה והפחד - אבל גם ניצוץ של תקוה - והיה והגרמנים יפרצו את הקו הראשון, עוד נותר לנו זמן להימלט, על מנת להגיע לקרקוב או למקומות קרובים לעיר זו, לכך דרושות 2-3 שעות נסיעה. נצפה שזה לא יקרה. אולם, נעשה כל ההכנות לקראת הבאות. זה היה אורח המחשבה של רבים או מרבית היהודים. כמובן, שאיש לא שיער ולא העלה על הדעת את "מלחמת הבזק" הגרמנית. המחשבה פעלה לפי המושגים הקונבנציונליים של מלחמות העבר.

באמצע אוגוסט 1939 נקטו השלטונות בצעדי "זהירות", אשר בשרו את סכנת המלחמה וסכנת הכיבוש של אזורי הגבול ע"י הגרמנים. לבעלי התעשיה ניתנה הוראה להעביר את כל המלאי של המוצרים המוגמרים לערים רחוקות מהגבול, הוראות שהוגדרו כסודיות חייבו את בעלי התעשיה להתקין אמצעי-חרום. לאגור דלק וחלקי חילוף למקרה של שעת-חרום. בעלי התעשיה הגרמנים התעלמו מהוראות אלה כליל. השלטונות לא אחזו נגדם באמצעי ענישה. דבר שהתפרש בחוגים יהודיים כסימן של חולשה - אות המבשר רע! באותה עת נצטוו מנהלי המשרדים הממשלתיים למיין את התעודות והחשובות מהן, לארוז ולהכינן למשלוח. לפקידות הגבוהה נתנו בצופן הוראות התנהגות במקרה של עזיבת העיר, מקום התכנסותם, כלי הרכב המיועדים וכמות המטען המותרת להעברה. יתכן ואלה היו צעדי זהירות בלבד - אולם, הם הוסיפו פחדים ומבוכה.

לא היה צורך להמתין זמן רב על מנת להווכח מה ערכן של ההוראות. כבר בימים 24-25 באוגוסט התחילה העזיבה ההמונית, מבלי שהוכרז על ידי השלטונות על האבקואציה של העיר. התחבורה עוד היתה תקינה ובלתי מופרעת, כל אחד היה חופשי לנסוע ליעד שבחר. במשך שבוע ימים, ז"א עד ליום 30.8 עזבה לפי הערכת השלטון, מחצית האוכלוסיה את העיר. בהלת הבריחה התחילה ביום פרוץ המלחמה, ב-1.9.1939 ברכבת, ברכב פרטי, על אופניים וגם ברגל יצאו התושבים הבהולים, יהודים ופולנים, נשים וטף בזרם אדיר אל מחוץ לעיר. במשך כל הלילה פעלה הרכבת עד לשעות הבוקר ביום שבת 2.9.1939 בשעה 9.00 בבקר עזבה הרכבת האחרונה את התחנה. קבוצה קטנה של יהודים חרדים, אשר קיוו להימנע מחלול שבת ולצאת בערב, נתקעו בתחנה וחזרו כלעומת שבאו. שמועות שנפוצו אמרו, שהגרמנים הרחיקו להתקדם בחזית רחבה דרך בנדין-קטוביצה בכיוון לקרקוב. הפתח היחיד לבריחה נסגר.

המלכודת היתה שלמה.

ביום כיבוש העיר ביום ראשון 3.9 נשארו בעיר 400–500 נפשות יהודים 10–12% מהאוכלוסיה היהודית. אולם, ימים ספורים לאחר הכיבוש חזרו יהודים רבים. הם לא הספיקו להחלץ מהמלכודת הגרמנית. התקדמותם היתה כה מהירה, שבהגיעם ליעד הבריחה, הוא כבר נפל בידי הכובשים. בלית ברירה חזרו לבתיהם, לקראת אסונם. רק מעטים מהחוזרים נצלו.

* * *

הגירוש לפני השואה

יהודי ביליץ, הגרים בתוך אוכלוסיה גרמנית, המהווה רוב בעיר ובאזור – נחרדו אמנם נוכח המתרחש ב"רייך" הקרוב, אולם לא חשו עדיין סכנה ממשית לעצמם. עד כמה משונה הדבר, האמינו יהודי ביליץ ולא רק הם – שהעולם יעצור את היטלר מלעבור גבולות הארצות השכנות. יהודי גרמניה אשר החלו להימלט בשנות 1934–38 ככל שיכלו, הספיקו להציל חלק מרכושם. פליטים אלה הגיעו גם לביליץ – ספרו על ליל הבדולח, על מאסרים ונגישות, גזילת רכוש וביטול זכויות אזרח, – יהודי ביליץ ערכו עצרות מחאה. אך למסקנות מחוייבי המציאות לא הגיעו.

כשהחלו הגרמנים לגרש נתיניהם היהודים, בעלי אזרחות פולנית – הגרוש הידוע לזבונשיך – גמל השלטון הפולני לגרמניה בצעד דומה – כל היהודים בעלי נתינות גרמנית או אוסטרית קבלו צווי גרוש, והוסעו לגבול הגרמני. פרדוקס טרגי זה – ששורש אחד לו – היה בבחינת, אתה מכה את היהודים שלי, אני אכה את היהודים שלך. הקרבנות היו יהודים...

באחד הלילות דופקים בדלת דירתנו – מספר שמואל בל – מבוהל קמעה אני פותח את הדלת ורואה לפני שני שוטרים המראים לי צו גרוש. עלי להתלבש ולבוא עמם. עוד הלילה ישלחו יהודים בעלי נתינות גרמנית או אוסטרית לארצות אלה ... היתכן? נולדתי בגליציה, הייתי נתין אוסטרי ובעת "הפלביסציט" בשנת 1920 הצהרתי על רצוני להישאר בנתינותי האוסטרית – היתה לי בחירה חופשית המעוגנת בהוראות חבר הלאומים – האחראי לפלביסציט זה. ההסברים הם מיותרים. צו הגירוש מחייב. בתחבולות שונות הצלחתי לקבל ארכה לכמה שעות – שכרתי מונית ואני וכל משפחתי נסענו לקרובים בקרקוב. בינתיים נעשו על ידי יחידים בביליץ צעדים לבטל את רוע הגזירה – על ידי מתן בסתר ולא כל כך בסתר...

את השהות שניתנה לי ניצלתי במלואה. קבעתי לי את ארץ-ישראל כמחוז חפצי. הכרתי מקרוב את נחום גולדמן, אשר שהה בשווייץ. בקשתי ממנו לסייע לי בקבלת סרטיפיקט. חיכינו במתיחות ובדריכות לקראת ימי ההכרעה הקרובים.

בינתיים הצלחתי לחסל את עסקי ולהציל לפחות חלק מרכושי. שלושה ימים לפני תום זכות הישיבה נתקבל הסרטיפיקט המיוחל. עלינו לרכבת הנוסעת ללבוב – בוקרסט, עברנו את הגבול וידענו – ניצלנו.

ערב המלחמה

אני לא נמניתי על המאמינים בכוחו של הצבא הפולני לעצור את הגרמנים במקרה של פלישה – מספר מוריץ איזנברג. התעמולה הרשמית שתכליתה היתה להרגיע את האוכלוסיה לא שכנעה את היהודים. לא היה מקום לאשליות. אולם, נמצאתי במצב של מבוכה. היתה לנו תינוקת בת כמה חודשים וחששתי בפני טלטולי דרך ארוכים. ידעתי שיהודים רבים עוברים לערים הסמוכות – ודוביצה, קרקוב וסביבתה. הייתי בטוח שאם הגרמנים יפלשו הם יגיעו הרחק ממקומות אלה, וממילא לא נמלט מהגורל ליפול לידיהם. על כן החלטנו להשאר בדירתנו – גם לאחר שהשלטונות הודיעו שלפינוי האוכלוסיה עונדות הכן כל אמצעי התחבורה. בריחת האוכלוסיה היהודית היתה כמעט שלמה. נשארו זקנים וחולים או מקרים דומים לשלי, שמפאת מצבים מיוחדים העדיפו להסתכן. לפי הערכתי נשארו לקראת יום כיבושה של ביליץ ב-3.9.1939, לא יותר מ-200 משפחות בעיר. גם האוכלוסיה הפולנית ברחה ברובה. נשארו אלה, שמוצאם הלאומי היה בספק – וקיוו להוכיח את זיקתם לגרמנים.

ב-2.9 נסוגו הכוחות הפולניים האחרונים מהעיר. בדרך נסיגתם פוצצו את המנהרה על יד "השטאדברג", בתקווה לעכב את התקדמות הגרמנים. אלה טרם נראו ובשעות הערב השתלטו התושבים הגרמנים על העיר. משמרות של המפלגה הנאצית סובבו בעיר, חלקו דגלים עם צלב הקרס. האוכלוסיה הגרמנית לא רק יצאה לרחובות אלא יצאה מכליה מרוב שמחה והתלהבות. לשעה זו רובם ציפו בסתר ליבם, התכוננו לה. במרתפים ובמחבואים הם הסתירו את הדגלים, חומר תעמולה וגם נשק. מפלגה נאצית זו ידועה היתה לשלטון הפולני, פעלה באופן ליגאלי ואף היתה מיוצגת בפרלמנט ובסינאט. מהנדס ויזנר – חבר הסנאט נעשה בין לילה למנהיג העיר. כשנודע שהצבא הגרמני יכנס לעיר ביום א' 3.9, בשעות הבוקר, עסקו התושבים הגרמנים בהכנת קבלת פנים לאהיהם. חנויות של יהודים נפרצו וכל מצרכי אוכל ושתיה נשדדו כדי "לשמח את העם".

בלילה מ-2.9 ל-3.9 ירדו היהודים שנותרו למרתפים והתחבאו מפחד התושבים הגרמניים המשתוללים בעיר.

הכיבוש

ביום א', 3.9.1939, בשעות הבוקר נכנסו הגרמנים לעיר. יחידות מצוחצחות, על כלי הנשק והתחבורה, הכל ערוך כלמצעד חגיגי ולא של צבא

לוחם וכובש. קבלת הפנים על ידי המונים שהצטופפו בצידי הדרכים היתה נלהבת. מראה העיר כבימי חג. הבתים מודגלים, החלונות מקושטים, בכל פינות הרחובות סודרו מזנונים מלאי כל טוב - אוכל ושתיה שהוכנו על ידי הנשים מהביזה של חנויות היהודים. נשים וצעירות התמוגגו מהכבוד שנפל בחלקן לכבד את "הגבורים", אשר שחררו אותם מעול הפולנים. במח-בואנו שמענו את הדי ההילולא אשר מדי פעם לפעם הופרעה על ידי התפוצצות שלא ידענו פשרה. למחרת היום שמענו שבלילה פוצצו הגרמנים את כל בתי-הכנסת וגם 2 הטמפלים המפוארים של קהילת ביליץ וביאלא וכל מוסדות היהודים בביליץ-ביאלא. כנימוק לכך נמסרה הודעה רשמית "כתגובה על יריות מצד יהודים על הצבא הגרמני בכניסתו לעיר - פוצצו כל המרכזים מהם הותקף הצבא." אנו ידענו כמובן את האמת.

דרך היסורים

בבקר יום ב', 4.9, עלינו לדירתנו. הססתי לפתוח את החנות - מפחד התנקשות. אולם חששתי גם שבהיעדר בעל החנות ישדדו אותה. ירדתי למטה ופתחתי את החנות. קונים לא באו - אולם אנשי המשמר הלאומי שסובבו בעיר נכנסו אלי ודרשו לתלות מעל החנות שלט באותיות גדולות "חנות יהודית". עשיתי כדרישתם. היום עבר בשקט. פחדתי להתרחק מהבית - אם כי השתוקקתי לדעת פרטים על הנעשה בעיר, לפגוש יהודים או מכרים גרמנים. לא התאפק-תי ולמחרת היום יצאתי לרחובות הסמוכים. אכן, פגשתי אחדים ממכרי היהודים שכבר הספיקו לחזור לאחר שנמלטו מהעיר לפני כניסת הגרמנים. התברר להם שהגרמנים השיגו אותם בקנטי וודוביצה ואף בקרקוב. הם חזרו משום שנוח היה להם להימצא כאן ובדירותיהם. ממילא מהגורל לא ימלטו. מהם שמעתי שהגרמנים התחילו להחרים כל חנות או דירה, אשר בעליהם היהודים עזבו את העיר. על הדלתות הודבקו הודעות, בהן נדרשו הבעלים לבוא למשטרה ולקבל את המפתחות. אלה שבאו לבקש את המפתחות נאסרו והוע-ברו למחנה מעצר זמני שהוקם בביאלא - ברחוב הרכבת - אשר במרוצת הזמן הפך לגיטו. גברים נזהרו לצאת מפתח דירותיהם. כל גבר שנתפס הועבר למחנה עבודה. זמן הביניים לא ארך, הגיסטאפו הגיעה לעיר וקבלה את השלטון לידה. הוכרזו התקנות הראשונות לגבי יהודים. כל יהודי חייב להירשם. יחולק לו כרטיס מזון ואישור ישיבתו בדירתו. כל הגברים יועברו למחנה עבודה. הבינותי את משמעות הגזירות והחלטתי בכל מחיר להימלט מהעיר - בהזדמנות ראשונה. בינתיים המשכתי לפתוח את החנות. אולם הקונים היחידים שבאו היו שליחי מוסדות השלטון, אשר בחרו את הדרוש להם ואשרו את קבלתם. תמורת הסחורה נשארו בידי פתקים שידעתי ערכם האמיתי. גם מצב זה נראה היה לי כמוצא טוב לזמן המעבר. הוא מנע את "חטיפתי" לעבודה, ממנה בדרך כלל לא חזרו הביתה.

בינתיים נכנס לתמונה גורם חדש - ה"יודנראט" , עליו הוטל התפקיד לעזור לשלטונות בביצוע תכניתם ביחס ליהודים. קשה לי לקבוע

האם נכפה על מספר יהודים תפקיד זה או קבלו אותו ברצון. יתכן וחשבו בזה לשרת את אחיהם. בתקופת שהותי בביליץ לפני בריחתי, ידעתי רק שעל היהודים נפל פחד ה"יודנראט" והם ראו בו מכשיר עזר למזימות השלטון. אני לבד עמדתי בפני דילמה קשה. כרבים אחרים, קבלתי הודעה בחתימת יו"ר ה"יודנראט" להתיצב בביהח"ר דוטש לשם סידורי בעבודה. בהודעה צויין שמותר לי לקחת ציוד במשקל של 25 ק"ג. האשה והילד צריכים להישאר בדירה, עד שימצאו סדורים לאיחוד המשפחה. חשדתי בכוונות הנסתרות שבהודעת ה"יודנראט". בלילה הלכתי לראות בנעשה בביח"ר דוטש. כשהתקרבתי אליו – הוברר לי הכל. בית החרושת היה מוקף גדר תיל ושמור היטב ע"י אנשי הגסטאפו. בשלה בליבי ההכרה שזה הרגע האחרון לנסות לברוח מהעיר. באלטביליץ גרו הורי אשתי. ידענו שעד כה לא נגעו בהם לרעה והם מקווים למצוא עבורנו מקום מסתור עד יעבור זעם.

בראשית אוקטובר 1939 הצלחנו להגיע בחשאי לאלטביליץ – נמלטנו מידי ה"יודנראט" בביליץ! באופן יחסי הרגשנו עצמנו בטוחים אצל חותני. הוא נהנה מיחס בלתי רגיל של שכניו הגרמנים, אשר הבטיחו לו כל עזרה והגנה. אכן, במשך 6–7 שבועות קיימנו חיים די תקינים, אם כי לא הרבינו לצאת מפתח הבית. השינוי חל בסוף נובמבר. כל איזור שלזיה צורף לרייך הגרמני וישיבת יהודים באזור זה נאסרה. תוקף הפקודה חל מדצמבר 1939. חיפשנו דרך לבריחה – לפחות לגברים. אולם, הורי אשתי בשום פנים לא מוכנים היו לעזוב את המקום, והסכימו שגם אשתי וילדי ישארו אתם, עד שתימצא האפשרות להתאחד ועלי בכל מחיר להימלט. נזדמן מקרה שנראה לי כעת כנס ממש. לאשתי היתה חברה לבית-ספר, גרמניה טובת-לב. חברה זאת עבדה כפקידה ביחידת תחבורה של הצבא הגרמני, שמשרדה אוכסן בביתו של ראש הקהילה לשעבר, סימכוביץ – שהוחרם על ידי הגרמנים. תפקידה של היחידה היתה להעביר כל הסחורות וחומרי גלם שנמצאו בבתי החרושת בביליץ לקרקוב, אשר הפכה למרכז השלטון עבור כל האזור. אשתי באה במגע עם חברתה, ספרה לה על דרך הצלתי היחידה – לברוח מביליץ ולהגיע לקרקוב – וזאת רק בידיה לעשות. היא הסכימה לחפש תחבולה ביחד עם אחד מנהגי המכוניות של היחידה. למחרת היום היא בשרה לנו שענין הבריחה הוכן ועלי להגיע בלילה לבית סמכוביץ. היא חיכתה לי בעצבנות גדולה, ומיד ניגשה לעבודה ביחד עם הנהג הגרמני. הם הורידו מספר חבי-לות של בדי צמר, הכניסו אותי במקומן, והעמיסו מעלי שוב את הסחורות. בקושי הגיע אלי אויר לנשימה. הנסיעה הגורלית החלה מיד. פעם או פעמיים נעצרה המכונית ע"י המשמרות – אולם רק לצורך בדיקת תעודות הנהג. מי היה חושד בחייל גרמני שהוא מבריח יהודי? נמצא חייל אלמוני זה, אשר הודות לו מצאתי בנתיב היסורים הארוך את הצלתי מידי הנאצים. הגעתי ב-1.12.39 לקרקוב. ביום זה נכנס בתוקפו הצו לנשיאת הטלאי הצהוב.

בזמן זה עוד נמצאו בקרקוב הרבה יהודים והצלחתי למצוא מקום מחבוא - עד שנלקחתי לעבודה ע"י הגרמנים. בתור בעל מקצוע מעולה - הנדסת חשמל - הועסקתי בגיטו קרקוב, ואחר חיסולו הועברתי לאותה עבודה מקצועית לבית-החולים הגדול ברזעשוב עד לשחרורי ע"י הצבא הרוסי.

על גורל משפחתי נודע לי רק אחר גמר המלחמה. אשתי וילדי ביחד עם הוריה גורשו כמה ימים לאחר בריחתי למחנה הריכוז שהגרמנים אירגנו בביאלא. וגורלם היה כשאר בני ישראל, אשר נפלו קרבן מידי המרצחים הנאצים.

* * *

בימי הכיבוש הנאצי

א.

פלישת הנאצים לעירנו החריבה במחי יד קהילה בת 10,000 נפש, קהילה שוקקת חיים ויצירה, מהוללת ברמתה התרבותית, במפעליה החינוכיים והתר-בותיים, במוסדות סעד, בפעולה חברתית והומנית למופת, ובהתנדבות לכל מטרה יהודית חשובה ובמיוחד לטובת הקרנות הציוניות ומפעל הבנין בישראל. קהילה זו בעלת דפוסים ארגוניים מודרניים, מתקדמים היתה אחת מפניני היצירה של יהדות מערב אירופה.

הצבא הגרמני כבש כבר ביום השני למלחמה את העיר. מרבית היהודים הספיקו אמנם להימלט בזמן - אולם החלק האחר נתקע בעיירות הסמוכות. הצבא הגרמני, אשר התקדם במהירות סגר עליהם. במשך זמן קצר התרכזו שוב בעיר כ-2,000 יהודים ואלה היו בעיקר אנשים בגילים גבוהים, חולים ותשו-שים. כמובן שעל פי צו בוטלו כל הארגונים היהודיים ואף הקיום של פולחן הדת. לאחר תקופה קצרה החלה הגסטאפו לרכז את הגברים במחנה עבודה. לפי דבריה והכרזותיה התכוננה להעביר את האוכלוסיה היהודית לשם ישובם באזור ניסקו, המיועד לשמש מרחב שיקומם של היהודים המגורשים. היה זה אחד משורות מעשי העורמה של הגסטאפו להרדים את האוכלוסיה היהודית ולהשלותם. לצורך גרוש היהודים נוח היה לגסטאפו להיעזר בארגון יהודי, ולצורך זה מינתה ועד זקנים וקבעה את יוסף רוטר בראשו. הוא ושאר חברי הועד נבחרו מבין חברי "אוניון יהודים דמוקרטים" הזכור לשמצה - מתבוללים קיצונים ואף תומכי הגרמנים הלאמניים ערב עליית היטלר לשלטון. הועד הזה ראה עצמו כמכשיר ביצוע של פקודות הגסטאפו ולא עשה דבר חיובי לחיזוק עמידתה הרוחנית ואף החומרית של שארית האוכלוסיה היהודית האומללה. במידה ואח-דים מחברי הועד הזה ניסו לפעול מעבר לצווי הגרמנים, ומעל גבם, מנע מהם זאת ראש הועד ובמקרים אחרים גם גרם להוצאתם מהועד.

החלה תקופה חמורה ביותר. הוחרם כל רכושם של היהודים, נמנע מהם כל עיסוק, קיצוב תעודות המזון צומצם באופן דרסטי ובצורות מעליבות.

המשפחות אשר נשארו בדירותיהם הוצאו מהן והועברו לדירות אחרות, ומדירה לדירה עד הגיען לאזורי הגיטו בביאלא - ליפניק "לכרנפלד" לפי הכנוי הגרמני - אזור קטן וצפוף בקרבת תחנת הרכבת בביאלא. קרוב לשנתיים הת-קיים גיטו זה אשר תושביו התקיימו ע"י עבודות כפיה - ומספרם הלך וקטן ממות טבעי וגם מפאת רעב, עינויים ורצח. ביום 20.6.1942 חוסל הגיטו, אשר בתוכו נמצאה שארית יהדות ביליץ-ביאלא. 400 איש - גברים, נשים וטף נשלחו למחנה ההשמדה באושוויינצים - וכולם מצאו שם את מותם בכבשני הגז. 20 גברים צעירים נשארו בגיטו "למען להסדיר עניני הקהילה, אולם לאחר 14 ימים הם הועברו לגיטו בודוביצה. גם מתי מעט מאושרים אלה סיימו את חייהם ביחד עם אחיהם יהודי גיטו בודוביצה, בו רוכז חלק מיהודי ביליץ - ביאלא ומהערים הסמוכות קנטי, אנדירוב, זאטור, סוסנוביצע, קשאנוב ובנדזין.

לרוע מזלם של יהודי ביליץ-ביאלא נמסר הפיקוח עליהם ל"מרכז ועדי הזקנים היהודים" למחוז שלזיה, בסוסנוביץ. בראש מרכז זה עמד אדם הזכור לשמצה בכינויו "מלך יהודי" ושמו משה מעריץ. במסיבות הקיימות הצליחו אנשים חסרי מצפון, מושחתים, להידחף לשורות הראשונות, לשרת מרצון את השליט, ולשתף עמו פעולה בתכניתו השטנית להשמדת אחיהם היהודים. אחת הפעולות שהוטלו עליו על ידי הגסטאפו היה ביצוע הפקודה של נשיאת הטלאי הצהוב. לאחריה באו פקודות שלמעשה פרקו את היהודים מבחינה מעשית ומוס-רית מכוח עמידתם, רצון ההתנגדות וחיפוש דרכי ההצלה. אמנם ברור היה לכולם ש"ועד הזקנים" קם על מנת לשרת את הגרמנים. אפשרויות הועד לעזור מעטות היו, אולם הקורופציה, האנוכיות, ההתנשאות של אנשי הועד, שאיפתם למצוא חן בעיני הגרמנים הפכו את אנשי הועד לגורם המאוס והשנוא ביותר בימים ההם. גורלה המר של האוכלוסיה היהודית בפולין נפל גם בחלקה של יהדות ביליץ-ביאלא. על פי אומדן זהיר יתכן ונצלו באופן יחסי יותר בין יהודי ביליץ-ביאלא בגין העובדה, שקרבת העיר לגבול הגרמני - הניעה את רוב היהודים להימלט בעוד מועד.

ב.

עם פרוץ המלחמה נמצאתי בקבוץ ההכשרה "עובדיה" בסלברוב על יד בנדין אליו הצטרפנו כמה חודשים קודם במסגרת "השומר הדתי" - מספר יעקב מנדלמן. . מביליץ היה עמי בהכשרה גם ישראל אנגלרד.

סכנת המלחמה אמנם רחפה זה חודשים באויר - אולם התפרצותה הפתאו-מית הדהימה אותנו. התעמולה הממשלתית בשבועות האחרונים היתה לה מטרה של הרגעה, הפחתת הסכנות ובעיקר ניפוח כושר הגנתו של צבא פולין המצויד ומזויין היטב. באותה השעה בה הכריז היטלר בפרלמנט הגרמני על מצב מלחמה עם פולין, כבר הופיעו האוירונים הגרמניים מעל האזורים הקרובים

לפולין וגם בסביבתנו, והפציצו מפעלי החרושת, תחנות רכבת והכבישים המרכזיים. נוכח מצב זה החלטנו להתפזר מיד על מנת לאפשר לכל החברים להגיע לבית הוריהם.

אני וישראל אנגלרד חתרנו להגיע לביליץ. יצאנו לדרך ברגל. צעדנו בדרכים צדדיות מפחד ההפצצות בכבישים, אשר בהם זרמו מאות אלפי פליטים. בלילה הסתתרנו בבתי אכרים שנעזבו על ידי בעליהם, בבוקר שוב החלנו בצעידה. לשם זרוז הליכתנו זרקנו מעלינו כל הציוד. הגענו לתחנתנו הראשונה בנדין. ראינו את תוצאות ההפצצות הגרמניות ואת מלאכתם של חיילים גרמניים אשר עסקו בהצתות בתי הכנסת בעיר.

בבוקר יצאנו את העיר בדרך לסוסנוביץ. ראינו חבורות יהודים שנתפסו על ידי הגרמנים המובלים לעבודה תחת משמר כבד של היילים. בדרכים פגשנו טנקים גרמניים ושיירות מכוניות עמוסות ציוד וחיילים, לא שמו לב אלינו. בודאי חשבו שאנו צעירים פולנים שברחו וכעת חוזרים לבתיהם. בסוסנוביץ פגשנו חברים אשר דאגו לנו למקום לינה ואוכל חם. קיוינו כי השכם בבוקר, טרם רדת החשכה, נצא את העיר ונגיע לביליץ – מרחק של 70 ק"מ. צעדנו במהירות ובשארית כוחותינו. נמנענו מלהתעכב בכפרים. פחדנו מהפולנים לא פחות מאשר מהגרמנים, אשר פניהם לחזית ולא נותנים דעתם על הנעשה באזור הנכבש. בדרך הליכתנו עברנו את בוגציצה, קוצלקוביץ, דזידזיצה – קרובים אנו ומתקרבים לביליץ. הרגליים פצועות כבר, אוכל לא הגיע לפינו כל היום. רודף אותנו הפחד פן נאחר להגיע לעיר לפני שעת העוצר – עם רדת הלילה. ב-6 בערב, ממש ברגעים האחרונים לפני כניסת העוצר לתוקפו עברנו את הגשר לביאלא, והתקרבנו לרחוב פילסודסקי- זה רחוב ביתנו. הרחובות היו כמעט ריקים מאדם – האחרונים ממהרים להיעלם – סכנת חיים היא להימצא בשעה זו ברחוב. חברי ישראל, עוד קטע קטן לפניו להגיע לביתו. הוא מסתכן, אולם לא מוותר. אנחנו נפרדים מתוך התרגשות גדולה. נכנסתי לחצר הבית. אשת החצרן פוגשת בי בתמהון ופחד. "הלוא כל היהודים וגם הוריך ברחו, מה אתה עושה כאן?" היא דחפה אותי פנימה הביתה – כנראה מחשש פן יראו אותי. מתוך ספורה מסתבר שהורי עזבו את העיר עוד בשבת 2.9 ברכבת האחרונה. היא לא ידעה לאן התכוונו להגיע. אנו עולים לקומה עליונה ובמכשיר אשר הביאה עמה אנו פורצים את הדלת. נדהמתי מהמראה. חבילות, חבילות מסודרות יפה מונחות ופזורות בחדרים. כנראה לא הספיקו לקחתן בשעת בריחתן. בחדר עבודתו של אבי, הכל כמקודם, המכונות במקומם ולפי הסדר הרגיל. התמוטטתי ונפלתי על אחת המיטות ונרדמתי.

בבוקר העירה אותי דודתי דורה. החצרנית הודיעה לה על בואי. היא הביאה לי אוכל וגם קצת כסף. ממנה שמעתי את קורות הימים האחרונים, הפחדים וגם תקוות השוא – החורבן והפליטה. מהמשפחה נשאר סבי, ודודה רוזה עם הילדים. הם לא הספיקו לברוח ואחרו את הרכבת האחרונה. המתנתי בדירה לשובם של הורי. הנחתי שהם לא הרחיקו בבריחתם וכרבים אחרים יחזרו.

ירדתי לרחוב על מנת לפגוש מכרים. ישראל חיכה לי במקום שקבענו מקודם. מפיו שמעתי שרוב היהודים ברחו, אולם חולים וזקנים שלא עמד להם הכוח החלו לחזור. לפי השמועות פעלה כבר הגסטאפו. הם אשר פוצצו את בתי הכנסת, השתלטו על בתי-חרושת וחנויות של יהודים והוציאו כל הסחורות ודברי ערך. גם דירות היהודים הוחרמו. כל דירה שנמצאה ריקה נסגרה ועברה לפיקוח המשטרה.

חיכיתי לשובם של ההורים עד הערב, אך לשוא. בבוקר הלכתי לבקר את סבי ואת דודתי, שגרו אצל בעל-בית גרמני לא רחוק מאתנו. הנחתי שהוא שומר אמונים לדייריו היהודים, עמם חי עשרות שנים בידידות. בראותו אותי נכנס לחצר, הזהיר אותי מלהסתובב ברחובות. חוטפים יהודים הוא אמר לי, מביאים אותם לבית-הספר ברחוב פילסודסקי. היזהר! דבריו נאמרו מתוך כוונה טובה. הסתלקתי מהר וחזרתי לדירתנו. לא העזתי לצאת לרחוב שוב. דודתי הביאה לי בבוקר מוקדם אוכל ושתיה ליום-יומיים. הבטיחה לבוא שוב.

בהיותי בדירה שמעתי דפיקות חזקות בדלת. לצאת! לצאת! שמעתי את הפקודה. יצאתי ולפני איש גסטאפו, בליווי צעיר לבוש אזרחית. הכרתי אותו מיד. הוא אחד מחברי בכיתה, שנים בקרנו באותו בית-ספר גרמני בביאלא ניסיתי להתבדח. הלא חברים אנו! מה אתה נטפל אלי? הוא אינו מגיב. איש הגסטאפו מצווה לבוא עמם, מבלי לקחת דבר - כאילו על מנת לחזור מיד. לא הלכנו רחוק. בבית ספר "קושצ'ושקו" באותו רחוב, הוקם מקום הריכוז של היהודים החטופים, מצאתי הרבה חברים ומכרים שכבר יום קודם לכן הובאו לכאן וחיכו לבאות.

בבית הספר לא היו שום סידורים לאכסון אנשים כה רבים. בלילה שכבו כולם על הרצפה. קיוינו שיעבירו אותנו בהקדם. אולם התבדינו. הוחזקנו שם מספר שבועות. מכאן הובילו אותנו לעבודות. סוגי העבודות התחלפו. ניקוי בתי-שימוש בבית-הספר ובקרסקטין, שריפת מאות מזרונים שנשארו בקסרקטין על ידי הצבא הפולני. כשגמרנו מלאכה זו הועסקנו בחפירת תעלות לקו טלפון, העמסת תפוחי-אדמה על קרונות רכבת וכדומה. עבודות אלה גם הקשות ביניהן לא הרגיזו אותנו כמו העיסוקים לצורך שעשוע החיילים, או סתם לצורך השפלת כבודנו - עיסוקי ראווה להנאתם של החיילים. נתנו לנו הוראה לנקות בתי-שמוש בלי כלים, רק בידיים, לייבש ולנקות מכוניות בעת ירידת הגשם - לקול צחוקם של החיילים הנאספים. לא חסרו מעשים סאדיסטיים, עינויי גוף ונפש, שתכליתם היתה להפחיד אותנו ולשבור רוחנו. הם היו בוחרים באופן מקרי אחד מהאסירים הכניסו לפיו צנור גומי, דרכו הזרימו מים עד שבטנו התנפחה. ברגע הקריטי, כשהקורבן כבר התעלף הפסיקו במשחקם. שעשוע אחר היה מחריד לא פחות. באחד ממסדרי האסירים, שנתקיים בכל יום, הוקרא גזר-דינו למוות של אחד האסירים. כולנו נצטווינו לעמוד דום, ולנגד עינינו הוקם פיגום התלייה. הנדון למוות הועלה למעלה כשהחבל על צווארו. לאחר מספר שניות כשהתלוי כבר הכחיל חתכו את החבל - והתלוי נפל ארצה. התיזו עליו מים קרים עד שהתאושש לאט וקם. צחוק ותשואות של הגר-

מנים ליווי מחזה סאדיסטי זה...

כפי שנאמר לא כל העבודות היו מפרכות – אולם האוכל הדל, שעות העבודה הרבות וההטרדות בתוך המחנה, התישו את כוחותינו והפכו אותנו לצללים מתנוע-עים. מצב זה נמשך 6 שבועות ופתאום בא המיפנה. במסדר של כל האסירים מודי-עים לנו שהמחנה מתחסל וכולנו מועברים למקום אחר לזיסקו בגליציה.

שמועות משמועות שונות התהלכו במחנה לגבי מטרת ההעברה. אחת מהן נראתה מעודדת, שבכוונת הגרמנים לרכז כאילו את היהודים המגורשים מגרמניה ואוסטריה באזור ניסקו ולמסור להם את פיתוח האזור כולו בפיקוח השלטון. הפחדים והחרדות לא עזבונו. חששנו ממזימות הנאצים. באמצע אוקטובר 1939 מתבצעת פקודת ההעברה לניסקו. המטען האישי הועמס בנפרד על קרונות מיוחדים.

האסירים עלו לקרונות אחרים. לאחר נסיעה של 4–5 שעות נעצרה הרכבת. הודיעו לנו שהגענו לניסקו. הרכבת עמדה בשדה פתוח – נצטווינו לרדת ולאסוף את המטען לערימה אחת. עמדנו בשורה ועברנו חיפוש מדוקדק. כל דבר בעל ערך נלקח מאתנו ולא חסכו במכות ואיומים. לאחר מעשה השוד נצטווינו שוב להתאסף למסדר. נקראה פקודת יום – אשר הבהירה לנו תכלית העברתנו לניסקו. על פי הפקודה היה עלינו להסתלק מיד מהמקום. כל מי שימצא במרחק של 15 ק"מ מהמקום, בשעה הקבועה יחרץ דינו. נאסר עלינו לגשת לערימת המטען, גם הפרת פקודה זו דינה מות.

המצב היה ברור לנו. נמצאנו בקרבת הגבול הרוסי החדש – גבול שנקבע בהסכם מולוטוב-ריבנטרופ. הגרמנים רצו להיפטר מאתנו – אך הרוסים לא היו מוכנים לקבלנו. ידענו שכל פליט אשר נתפס ע"י הרוסים מוחזר לגרמנים – ופירושו של דבר מות בטוח. הגרמנים ירו בכל מי שנמצא בתחום 15 ק"מ. אולם ברירה לא היתה לפנינו. הבריחה הגדולה התחילה. אני וישראל קבענו במשותף את נתיב בריחתנו. לפי הנסיבות ידענו שלא נוכל לעבור את הגבול בקו ישר – גבול השמור בקפדנות על ידי הרוסים. התחלנו לרוץ בדרך עקיפה, סביב סביב – קודם על מנת להתרחק מהקו של 15 ק"מ – קו המות. הגענו ליער – מקום מסתור לשעות. ברדת הלילה המשכנו בדרכנו – בצידו של היער ודרך השדות. עוד יום עבר. הציקו לנו הרעב והצמא. מולנו התקרב אדם נושא נשק. לא יכולנו להתחמק ממנו ונגשנו אליו. לא היה זה חייל אלא מיליציונר מגוייס ולפי דמותו יהודי. הזדהינו כפליטים יהודים שגורשו ע"י הגרמנים. הוא הזהיר אותנו מליפול לידי משמר הגבול. לא יועילו לנו תנחומינו, ישנה פקודה להחזיר כל פליט הנתפס בגבול. עלינו איפוא עוד להרחיק לכת. הוא תאר לנו את כיווני הדרך ונפרדנו ממנו בתודה. אחרי כמה שעות הליכה נמצאנו בסביבת אזור כפרי מיושב. התברר לנו שאנו כבר הרחק מהגבול. חופשיים אנו. ניצלנו. ברכבת הראשונה נסענו ללמברג. נפגשתי במקרה עם הורי, אשר בדרך בריחתם טולטלו גם הם לעיר זו. מצבם היה קשה גם מבחינת הדיור וגם מבחינה כלכלית.

גורל היהודים הפליטים היה קשה גם בכיבוש הרוסי. לא היה בטחון

ביום המחר. לאחר כמה שבועות החלטתי לעבור לווילנה, אשר לפי השמועות שמשה אז אי חופשי בין חומות הגבולות. בינואר הגעתי לווילנה. עדיין היה קיים גם השלטון הליטאי - אולם הרגשת בטחון גם שם לא היתה. ברם, היו סיכויים לעליה. מדי פעם לפעם השיגו פליטים סרטיפיקטים, בהמלצת גורמים שונים. גם הנוער החלוצי נהנה מפירורים. גם אני צפיתי לנס. הנס התרחש. בטיפול ד"ר זרח ורהפטיג, (שר הדתות כיום) התארגנה קבוצת חלוצים של "השומר הדתי" - אשר עליה נמניתי ובפברואר 1941 זכינו אנו לקבלת הסרטיפיקטים. נסענו בדרך עקלקלות. דרך רוסיה הגענו לטורקיה ומשם דרך סוריה עברנו את הגבול האחרון - לדרך החיים.

ג.

הבריחה של יהודי ביליץ-ביאלא התחילה כבר ב-15.8.1939. ריח אבק השריפה רחף מעל העיר. הפגנת ראווה של חיל האויר הפולני ויחידות שריון - לא הפיגו את המתח - כי אם רק הגבירו אותו. ההצהרות הרברבניות של שלטונות פולין - על כוחם הצבאי, עוז רוחו של הצבא והעם, על הבריתות המקודשות עם צרפת ואנגליה - לא השרו יתר בטחון ביהודי פולין. הוראות לשעת חרום המחישו רק את הסכנה האפשרית. לאמיתו של דבר לא ברחו יהו-דים ממש גם בימי המתיחות הללו. אלה, אשר כספים מספיקים בידם, או בבנ-קים בחו"ל, עזבו את העיר - לכאורה לשם טיול או נסיעה עסקית, בהשאירם אחריהם עסקים, דירות, בתי חרושת. אך לא כולם הגיעו למחוז חפצם, לפדות והצלה.

הצבא הגרמני נכנס ביום 3.9.1939 לעירנו. האוכלוסיה קבלה את פניהם בפרחים ושירה - כמשחררים...

למחרת היום כבר הודבקו צווים של השלטון החדש. הם כוונו בעיקר ליהודים. איש לא ידע את המצב לאשורו. האם נשארו יהודים בעיר לאחר היציאה המבוהלת בימי אוגוסט האחרונים? אכן, לאחר מספר ימים התברר שמעטים היהודים שנשארו. בשיתוף עם גרמנים תושבי המקום הלכו חיילים מבית לבית לבדוק את המצב. דירה שנעזבה ע"י דייריה היהודים הוחרמה. על דלת הדירה הודבקה הודעה, שבעל הדירה מתבקש לבוא למשטרה לשם קבלת המפתח. היה זה פתיון, שלו נפלו רבים לקרבן. יהודים שחזרו לעיר ובקשו במשטרה את המפתח נאסרו. רבים מהם נעלמו מהאופק מבלי להשאיר זכר וסימן. ביומיים הראשונים לכיבוש נשדדו חנויות יהודיות ואף הוצאו סחורות מבתי החרושת. לאחר שיצר השנאה ותאוות השוד באו על סיפוקם - פורסמה אזהרה כי מי שיתפס בביזה - דינו יריה. מעכשיו נעשתה הביזה בצורה מאורגנת ומסודרת על ידי שלטון הכיבוש. הוא נעשה בעל הרכוש היהודי. גם על המזומנים שמו את ידם. לפי הפקודה היו יהודים רשאים להמיר את הכסף הפולני עד לסכום של 500 מרקים בלבד. דברי ערך ותכשיטים הוחרמו ואסורים היו להימצא בידי יהודים. על חנויות היהודים הודבקו שלטים המעידים שזו חנות יהודית.

לאחר מכן פוצצו הגרמנים את מוסדות היהודים. בתי כנסת, בנין הקהילה ספריות ועוד. להבות האש כילו את הבנין והכל אשר בתוכו במשך 2 ימים. עבור נקוי החורבות והעברת השאריות של לבנים וחומרים אחרים, נדרשו היהודיר לשלם 20,000 מרק סכום שנאסף בקושי.

בראשית אוקטובר פורסם צו המחייב את כל היהודים גברים ונשים מגיל 14 עד 50 שנה להתיצב לשם גיוסם לעבודה. מקום הריכוז היה ב"אוטע טוקס שטראסע"משם הועברו הנאספים בליווי משמר אנשי ס.ס. דרך רחובות העיר עד לקסרקטין, ששימש קודם לחיל הרגלים הפולני. עיקר עבודתם היתה עבודות נקיון לאחר הצטברות זוהמה גדולה מיום צאת הצבא הפולני את העיר.

באמצע נובמבר התחיל הגרוש הגדול של היהודים. באמתלא שבניסקו (גליציה) יוקם אזור יהודי עצמאי, הועברו הגברים לשם ואילו לנשים נאמר שלאחר הכנת צריפי מגורים בניסקו תועברנה לשם גם הנשים. אולם, כעבור כמה שבועות פוזרו הנשים והילדים בגיטאות בסביבת קרקוב וגורלן היה דומה לזה של בעליהן ובניהן.

*

סיפורה של ניצולת

בריחת יהודי ביליץ החלה באמצע אוגוסט 1939. לפני זה עזבו רק בודדים, כמעט בחשאי, אולם תוך ימים ספורים גבר זרם העוזבים שהפך בהלה, אשר נמשכה עד ליום 1.9 - יומיים לפני כיבוש העיר ע"י הגרמנים.

אני ומשפחתי עזבנו את העיר ביום 27.8. את המטען שלחנו ברכבת ללובלין - מטרת נסיעתנו. סברנו שבמרחק כה רב מהגבול, ישיבתנו גם תהיה בטוחה. מיום פרוץ המלחמה חיינו אמנם במתח עצום וחרדנו נוכח הידיעות על התקדמות הגרמנים, אולם בעיר ובסביבתה התנהל הכל בשקט יחסי. ביום 1.9 התעוררנו בגלל צפירות האזעקה ההולכות וגוברות. בעיר לא נפלו פצצות ולא היה ברור אם אלה, שנפלו בסביבה, גרמו נזק כל שהוא. ברם, הבינונו, שהאויב עומד בשער ועלינו להימלט ולהגיע עד לגבול הרוסי הרחוק, הדרך היחידה להצלתנו. בבוקר ארזנו מעט המטלטלין - מטעננו ששלחנו מביליץ ללובלין כלל לא הגיע לתעודתו - ויצאנו לדרך. הדרכים היו סתומות בכלי רכב צבאיים ויחידות צבא הנסוגים בבהלה. הפליטים הרבים נדחקו לצידי הדרכים או נאלצו לצאת לשדות. פליטים רבים נדרסו על ידי רכב השריון. אנחנו מצאנו בין השדות שביל צר והתקדמנו מזרחה - אולם מדי פעם בפעם הופיעו מעלינו להקות מפציצים גרמניים, אשר רססו את האזור בפצצות וזרעו מוות והרס. החלטנו לחזור ללובלין,

עיר שיש בה אוכלוסיה יהודית גדולה ולהשתתף בגורלה. רצוצים ובאפיסת כוחות הגענו לעיר. המוני יהודים, בני העיר ופליטים שהגיעו אליה התרוצצו בעיר, אשר יום קודם לכן נכבשה על ידי הגרמנים. חזרנו לחדרנו וציפינו לבאות. למחרת היום פרסם שלטון הכיבוש צו לענידת מגן דוד, הגבלת התנועה לאזורים ופקודת העוצר בלילות. נודע לנו שהגרמנים אוסרים את הגברים היהודים ומעבירים אותם למכלאה מחוץ לעיר. נסיונות הבריחה של גברים נכשלו לרוב. משמרות צבא ומשרתיהם הפולנים עשו ציד על יהודים בכל המרחב, רבים מהם נורו במקום, יתרם הובאו למיכלאה. לאחר ימים מעטים הוצאה גזירה חדשה. בפקודת המפקד הגרמני בעיר נדרשו כל היהודים – גברים, נשים וטף להתאסף בשעה שנקבעה במקום הריכוז. בהגיענו למקום זה מצאנו כבר מאות יהודים עם מטלטליהם הדלים עומדים בצפיפות כשסביבם מסתובבות משמרות הגרמנים. מטרת ריכוז היהודים כפי שנלחש מפה לאוזן היתה להעביר אותם למחנה עבודה ההולך ומוקם. קצין גרמני בדק את תעודות ראשי האב והגיע גם לבעלי. בעלי היה בימי השלטון האוסטרי קצין והשתתף במלחמת 1914–18. עלה על דעתו לנסות מזלו והגיש לקצין את תעודת הקצין. בהיסוס בולט הוא בודק את התעודה, מסתכל בבעלי ובנו – ובתנועת יד קלה הוא מחזיר את התעודה ומצווה "לכו בחזרה לדירתכם". חזרנו לדירתנו ועמנו עוד משפחה מביליץ שהצגנו אותה כבני משפחתנו הקרובים. אולם, ידענו, שלובלין איננה מקום מבטחים עבורנו. החלטנו לחפש מקום מבטחים אצל אכר באחד הכפרים – כמובן תמורת כופר נפש כבד. אכן, חפשנו ומצאנו. האכר לא שאל למוצאנו, אם כי ברור היה לנו, שיודע הוא במה המדובר. הוא סידר לנו בעליית גג חדר קטן, ולמחרת היום יצאנו לעבודה. עבדנו מזריחת השמש עד לשקיעתה. שכרנו היה האוכל והדיור. מעט התכשיטים שהיו לנו הוא הוציא מידינו בצורה אדיבה, כמתנות לאירועים שונים! למרות זאת הרהרנו באיכר זה מתוך געגועים בשנות היסורים, שבאו עלינו אחרי עזיבתנו. "גן עדן" עלי אדמות זה, נאלצנו לעזוב לאחר שנה וחצי, עם פרסום גזירת הגרמנים שכל המחזיק או המסתיר יהודי דינו: מות. לא יכולנו לטעון נגד מארחנו דבר. הוא לא היה מוכן להקריב חייו וחיי משפחתו למעננו.

שוב אחזנו במקל הנדודים. הרחקנו לכת, להתרחק ככל האפשר מאזור זה. ביום הסתתרנו ביערות או בבורות בשדות, ובלילות צעדנו. מעט האוכל שהיה בידינו אזל ולקטנו בשדות מכל הבא ליד. באחד הלילות דפקנו על דלתו של אכר ובקשנו מקום ללינה. ביתו היה בודד בכל המרחב וקוינו שכאן נמצא מקום מבטחים. תמורת תשלום כבד – במטבעות זהב, שהיו אתנו הוא החזיק אותנו ומכר לנו לחם וחלב. באחד הלילות הופיעו 4 פולנים, מזויינים ברובים והוציאו אותנו החוצה. הם הפשיטו אותנו עד לגופיות, אספו את שארית כספנו ומעט המטלטלין וצוו עלינו לבוא אחריהם. האכר המארח עמד מן הצד מבלי להתערב. חשדנו בו שהוא יזם את הפעולה. צעדנו אחרי הפולנים בחשכת הליל כשגשם טורדני מכה בגופותינו הערומים. מדי פעם בפעם לצורך זרוז הליכתנו מורידים עלינו מכות ברצועות עור עבה. חשים אנו שצועדים אנו לקראת נקודת משמר גרמני. לפולנים מובטח הפרס עבור הציד המוצלח!

כוכב המזל האיר לנו גם הפעם. בדרך צעידתנו הופיע צעיר פולני שהכרנו אותו עוד בלובלין. הוא הופתע בראותינו במצב עלוב זה. הוא נכנס עם "המלווים" שלנו בשיחה שהגיעה לקטטה. מהשיחה הקטועה הבינונו שהוא מאיים עליהם להאשימם בהסתרת יהודים, שוד וביזה. תוך גידופים ואיומים הגיעו לפשרה. אותנו שהררו ואת הביזה השאירו בידם. אנו היינו שוב חופ-שיים. הצעיר הפולני הסכים ללוות אותנו עד לאכר שארח אותנו על מנת לקבל בחזרה את בגדינו. בראותו אותנו בלווית פולני צעיר זה כמעט והתעלף. הסברנו לו שמטרת בואנו היא לקבל את בגדינו בחזרה. הוקל עליו בשומעו בקשתנו הצנועה. הוא החזיר לנו את הבגדים ותבע מאתנו להסתלק מיד ומהר ככל האפשר מתחום הכפר ומהסביבה הקרובה. החלטנו לצעוד בחזרה ללובלין. השלמנו עם גורלנו, רק לא להיות בודדים. הבדידות שגעה אותנו. חפשנו יהודים כדי לשתף עצמנו בגורלם.

באמצע הלילה חזרנו ללובלין. הצלחנו למצוא משפחה יהודית מביליץ העובדת באחד מבתי החרושת. למחרת היום התגנבנו אליה . בראותם אותנו נבהלו מעצם בואנו ולא פחות ממראנו. דומים היינו לצללים. הסתתרנו אצל משפחה זו. ממנה נודע לנו שאחת המשפחות המוכרות לנו מצאה מקלט אצל כומר במרתף ביתו. הצלחנו גם להגיע למרתף זה. כאן שמענו על מה שהתרחש בזמן העדרנו. על גרוש כל היהודים, מחנות ההסגר, עבודות הכפיה ורציחות לאור היום. כאן שמענו גם שהגרמנים מכינים למשלוח קבוצת נשים פולניות לעבודה בגרמניה. חפשתי דרך להיכלל במשלוח זה. וכך דרושה היתה לי תעודה ארית - על זהותי הנוצרית והפולנית. שמענו שישנם "מכרים" כאלה העוסקים במלאכת הזיוף תמורת כסף. לי נתמזל המזל שתעודה זו השיג עבורי תלמיד לשעבר של בעלי - צעיר נוצרי המתגורר כעת בלובלין. בעלי טיפל עם עוד 2 יהודים בהשגת תעודות אריות על מנת להגיע לווארשה. הם סברו שבעיר הגדולה יוכלו למצוא מקום מבטחים ואנו הנשים, הרחק מפולין - בגרמניה נעבור את המלחמה. עם התעודה הארית ביד, נגשתי למקום ההרשמה ליציאת הנשים לגרמניה. לא מצאו כל פגם בתעודתי וצורפתי לקבוצה העתידה לצאת בימים הקרובים. קיויתי שעד למועד יציאתנו יחזור בעלי ועוד נוכל להתראות ולהיפרד.

הימים חלפו ומועד ההתיצבות של הנוסעים הגיע. עמדתי ברציף של בית הנתיבות כשעיני צופות לשער הכניסה. פן יתגלה עוד ברגע האחרון בעלי, ויוכל להגיד לי שלום. בין האחרונות נכנסתי לקרון והרכבת זזה. מועקה השתלטה עלי. בקושי עצרתי את הדמעות... חשתי בעומק ליבי ששוב לא נתראה! בעת הנסיעה הקשבתי לשיחת חברותי לנסיעה. נודע לי, שבעת הכניסה לקרון בבית הנתיבות, הוצאו כמה נשים מן השורה ולאחר בדיקה נוספת של תעודותיהן נוכחו לדעת שהן מזוייפות. הן הוצאו מאחרי בית הנתיבות ונורו על ידי המשמר. לא ידעתי אם להצטער או לשמוח שגורל זה לא נפל בחלקי. בעת נסיע-תנו הארוכה נתגלה להפתעתי שעוד אשה יהודיה נמצאת בתוכנו. כמובן שהחלטנו לא לגלות כל סימן של היכרות ולהתרחק זו מזו ככל האפשר. לאחר נסיעה מיגעת הגענו לעקרנפרדע והועברנו למחנה עבודה שהוכן עבורנו. התחלנו בעבודה

בתנאים די סבירים. הגיעו ימים שקטים בלי פחדים. אולם, הם הופרעו מדי פעם בפעם, כשכל חברות הקבוצה נצטוו להתאסף לבדיקת תעודותיהן. הסתבר שמלשינים פנו לגסטאפו לזהות יהודיות דנמאאות בקבוצה. במסדר שנערך עבר המלשין בשורה. הוא צעד ישר אלי והצביע עלי: "זאת יהודיה", הוא שאג בשמחה. המלשין נדרש לנמק אשמתו. האם מכיר הוא אותי ממקום מגורי, או ראה אותי לשאת את הטלאי הצהוב, או סימן אחר המצביע על זהותי. לא היתה בפיו כל תשובה. הוא זכה בכמה סתירות לחי הגונות ואותנו שחררו.

להבא התיחס מנהל המחנה ביתר חשדנות ל"מלשינים" השונים והם נתגלו כל פעם. הבינונו שהוא מעונין בעבודה סדירה בלי הפרעות להשגת מכסות העבודה שנקבעו, ויתכן שהיה בו איזה רגש אנושי. ככל, שארך הזמן, גברה בנו התקווה שעוד יקרה הנס וניָנצל. היינו רחוקים ממרכז ישוב ולא נפגשנו עם אנשים שלא מהמחנה. לא ידענו על הנעשה, פרט לידיעות של הרדיו הגרמני. אולם לעתים שמענו התלחשויות על מפלות הגרמנים, על נסיגתם, על פלישות האמריקנים. שמועות, שמועות, שמקורן אי אפשר היה לזהות. כמעט באופן מפתיע נאמר לנו באחד הימים על ידי מנהל המחנה שעלינו להתכונן. אנו עוברים למקום אחר. סימני העצבנות שנתגלו אצל השומרים והמפקחים, הלחישות מפה לפה העידו שעומד להתרחש דבר, חשוב... שעת שחרורנו הגיעה. השומרים הסתלקו בין לילה. בבוקר לא נמצא גרמני במחנה. שעה לאחר מכן באו הרוסים...

*

הרב האחרון בביליץ

יצחק יהודה שטרן

א.

לא האמנו כי תפרוץ מלחמה בין היטלר לפולין. הכיבושים של היטלר באירופה, באוסטריה וצ׳כוסלובקיה, נפלו לידו לא הודות לפעילות צבאית כי אם כתוצאה מתמרונים פוליטיים, איומים וסחיטות. מכל מקום לא בכוח הנשק. אך לגבי פולין, אמצעים אלה לא היו יעילים. מנהיגי פולין לא היו מוכנים להיכנע. הם סמכו על הבריתות עם המעצמות הגדולות, על ברית המועצות - האויב האידיאולוגי מספר אחד של הנאצים. מטרתו המוצהרת של היטלר היתה החזרת דנציג לגרמניה, וכנראה ששליטי פולין ראו בויתור על דנציג ועוד תיקוני גבול לא מהותיים, כגבול הויתורים האחרון להיטלר. על כך השלינו עצמנו - רוב תושבי פולין, בתוכם גם אנחנו היהודים, שהאיום של היטלר יתברר כבלוף גדול, על כל פנים לא מלחמה טוטאלית - זה לא יגיע לידי כך.

מתוך ראייה אחורנית ובעיקר כיהודים, נראית הערכת מצב זה לא רק כמוטעית, אלא כתמימות נפשעת. האם לא ידענו מהי המטרה הסופית של היטלר? האם לא חשנו יותר מאחרים, מהי משמעות הצהרותיו? הלא קראנו את ספרו "מיין קאמף" ולמדנו לדעת שאכן צועד הוא צעד להגשמת תורתו. ידענו את "ליל הבדולח", גרוש יהודי גרמניה, את השטנה הפראית נגד יהודים, נגד היהדות כתורת חיים, כיחידה דתית וכגורם רוחני, חברתי וכלכלי ברחבי העולם. השלינו עצמנו, נתנו פירושים שונים וגם משונים לצעדיו של היטלר, אשר התאימו להלכי-רוח שלנו, לרצוי לנו. חשנו יפה בסכנת היטלר לכלל ולפרט היהודי. לא יכולנו להרחיק ראות עד לאפשרות השמדת עם - במאה זו שידעה מלחמת עולם, תבוסת גרמניה, המהפיכה הקומו-ניסטית והניצנים הראשונים של הגשמת חלום עצמאות ישראל בארץ-ישראל. תארנו לעצמנו פגיעות חמורות ביהודים, גרושים, גזילת רכוש, צמצום זכויות - מעבר לזה לא חשבנו. בלהות מידנק, אושוויץ ודומיהם לא העלינו בתודעתנו, לכך לא צפינו, ולכן גם לא היינו ערוכים לקבל פני מזימה שטנית זו.

ב.

ביום פרוץ המלחמה, קיבל אבי הודעה דחופה מאת מושל המחוז להתכונן לעזוב את העיר. לפי הודעתו הכין השלטון את פינויים של הנציגים והפקי-דות הפולנית של השלטון וגם אבי ומשפחתו נכללו ברשימה זו. למחרת היום הגיעו פועלים שנשלחו על ידי הממשל על מנת להעמיס את המטען ולהעבירו לתחנת הרכבת. בבואנו לתחנה הודרכנו לקרון אשר אחד מתאיו נשמר עבורנו. עזבנו את העיר בכיוון לטרנוב. סברת כל הנוסעים היתה שתוך ימים מספר נוכל לחזור, כולם האמינו שהגרמנים לא יצליחו להרחיק בהתקדמותם. לא הספקנו לסיים את הסידורים הראשונים להשתקעותנו הזמנית והנה הגיעו הגרמנים לסביבת טרנוב ומעבר לה. נמצאנו מוקפים על ידי הגרמנים, מסו-רים לגורלנו בידי האויב האכזר.

מסיבות שונות החליט אבי לעבור לעיירה סמוכה יסלו. אני החלטתי לנסות את מזלי - ולהתחמק מידי שובי ונצלתי. כל המשפחה נשארה בגיטו יסלו עד שנת 1943. זמן קצר לפני חיסול הגיטו קיבל אבי סרטיפיקט לעליה לארץ-ישראל. אולם, מפאת הקשיים במימוש רשיון זה במסיבות הקיימות, לא הספיק לנצל את הסרטיפיקט. כל המשפחה נשלחה למחנה ההשמדה, ולא נותר ממנה - מלבדי - אף איש.

ג.

לאחר גמר המלחמה חתרתי לחזור לעיר מולדתי. בראשית שנת 1946 הגעתי למקום בו עמד בית משפחתי, ברחוב שטעגאססע. הבית אשר בקומה העליונה הכיל בית כנסת ובקומה התחתונה דירת משפחתנו - פוצץ על ידי

הגרמנים – מיד עם כניסתם לעיר.

להפתעתי נמצאו בביליץ מאות משפחות יהודיות, תושבי העיר לשעבר ופליטים אחרים, חלקן באו בדרך נדודיהן מרוסיה, אחרות נצולי מחנות השמדה, ומתי מספר נצולים שהיו "אריים", בקרב האוכלוסיה האזרחית. מצאתי חיים יהודים תוססים. השלטון הפולני לא הפריע להתארגנות היהודים ואף להתארגנות פוליטית. ה"איחוד" – ארגון שהקיף את הציונים מכל הזרמים, קבל אישור ממשלתי ופעל באופן גלוי. הג'וינט, אשר פעל בהסכמת השלטונות ובעידודם עשה רבות בהגשת העזרה לפליטים המתקבצים ולא רק בסיפוק צרכי היום כי אם בהכשרה מקצועית, חינוך ואף בעזרה רפואית ומימון הוצאות ההגירה. בתחום הדת פעלה הקהילה באופן מסורתי כמעט.

השלטון הפולני סייע מיד עם שובם של הפליטים היהודים בהקמת ארגון מייצג. דוגמת קהילה יהודית בעבר. ארגון זה מוכר היה על ידי גורמים ממשלתיים ועירונים והביא תועלת רבה לפליטים במאמציהם לשקם ולו זמנית את חייהם. החל בשנת 1945 עמד בראש ארגון זה, תושב ביליץ לשעבר הוגו בכנר – אשר השקיע מרץ רב בטיפול השוטף בבעיית הפליטים. בשנת 1949 הוא מת כתוצאה ממחלה. במקומו המשיך בפעולה – עד לחיסולו של הועד א. קלרמן.

בבואי לביליץ הוזמנתי על ידי הקהילה לכהן כרב. עשיתי ככל שהתנאים איפשרו כדי לארגן את השרותים המקובלים. אולם – האידיליה לא ארכה זמן רב. בשנת 1947 – שינה השלטון את יחסו לפעולת המוסדות היהודיים, תוך השתלבות במדיניות הקומוניסטית בכל ארצות הכיבוש. "האוטונומיה היהודית" כפי שרבים כינוה – המיבנה העצמאי של השלטון היהודי – פורקה וכל התארגנות אחרת נאסרה. מה שנותר היה מוסד ממשלתי, אשר בראשו הועמדו קומוניסטים נאמנים ותפקידו היחידי היה להפגין כלפי העולם, קיום של ארגון יהודי לפחות לפי שמו.

בין שרידי חרבות

מספר אחד הניצולים:

נרגש ונסער, בלב דואב עומד אני על המגרש הריק ברחוב הראשי, עליו עמד לפני שנים מעטות בנין מרשים, מלא הוד קדומים – הסינגובה הקדושה של קהילת יהודי ביליץ. מכאן אני מתחיל את סיורי בנתיב יסורי בני עירנו, אשר עם גרושם והשמדתם – נמחקה גם קהילתנו המפוארת.

עוד בשנת 1939, מיד עם כניסת הנאצים לעיר, פוצצו את הסינגוגה.

אין אף זכר, סימן כל שהוא, שכאן התרומם אל על בנין הטמפל - בית התפילה המרכזי של יהודי ביליץ. נמחקה עובדת קיומו של בנין כל שהוא על מגרש זה, מול בנין זה עמד בית העם ע"ש ביאליק, שנבנה רק לפני שנים מספר, פנינת מוסדות התרבות והרוח של יהודי ביליץ. לפי הרושם התנכלו גם לבנין זה. החזית בחלקה הרוסה. החלונות סתומים. האולם והחדרים משמשים כעת כמחסן חומרי בנין וציוד ... כמה צעדים הלאה - הספריה ע"ש ש.ז. הלברשטם - פאר מפעלי הקהילה בתקופת כהונתו של זיגמונט ארצט - מנהיגה המוכר של יהדות ביליץ. הבית משמש כעת למגורים. הספריה העשירה, אלפי ספרים ממיטב הספרות, היצירה הרוחנית של חכמי ישראל, סופרים בני דורנו, אנשי רוח ואישי סגולה - אין זכר לנכס תרבותי זה - חורבן ושממה- זהו הסמל לטרגדיה האיומה שפקדה אותנו.

אני ממשיך בסיורי. לפני בנין הקהילה היהודית. כפלא בעיני, שעדיין הוא קיים, שלם, בלתי נפגע. מרחוק שמענו שירה ביידיש. בנין זה שימש כאן כבית מחסה ל-100 ילדים יהודים, רובם יתומים שנאספו ממקומות שונים וכאן מצאו לא רק טיפול מסור כי אם לבבות חמים ורגישים של עובדים יהודים - גם הם ניצולי השואה. מול בנין הקהילה, בנין שהיה שייך לארכי- טקט קורץ, אשר הועמד על ידי השלטון הפולני לפליטים החוזרים - בית הרפאטריאנטים. בבית זה התקיימו אסיפות, מסיבות וגם הותקן חדר קריאה. מוסד זה הוחזק ע"י הועד היהודי, שהחוזרים הקימו ותפקידו העיקרי היה לסייע לפליטים, לעודדם ולכוון את דרכיהם להבא. בבית שכן הותקן המטבח העממי, שהזין לקוחות רבים חסרי קיום ונזקקי סעד של המחלקה הסוציאלית העמוסה עבודה. כל פליט שני נזקק לעזרתה ועצתה. באותו הבנין נמצא גם משרד הקהילה היהודית שעיקר פעולתה היה במילוי השרותים הדתיים המעטים וגם השגת אוכל כשר למעונינים בו.

ממשיך אני בדרכי. על עמודי הפרסומת מודבקים מודעות על אסיפות, כנסים וגם מסיבות של ארגונים יהודיים שונים, כמעט דומה לימים עברו... לרגע נדמה לי שכל אשר עבר - חלום בלהות היה, חלום שחלף. אולם לרגע בלבד...

אני מבקר במוסד המכונה "האגודה לבריאות היהודים", השוכן ברחוב מיצקיביצה 43 ומקיים מרפאה מסודרת כדבעי. אני עוזב את רחוב מיצקביצה ובעברי צעדים מעטים נמצא אני בביאלא - ברחוב הרכבת. תחת הסיסמא "הכל למען הילד" סידר הועד היהודי באחד הבתים פנימיה לילדים יהודים. בבנין השכן נמצא קואופרטיב יהודי לעבודת חייטות, ובקומה מעליו השתכנה קבוצת צעירים בשם קיבוץ "גורדוניה". ברחוב המקביל מבקר אני בבית- הספר המקצועי "אורט", בו מלמדים בעיקר את ענף הטקסטיל, המכשיר צעירים לטכנאים בענף זה.

בניגוד לביליץ אליה חזרו מניצולי השואה בני העיר ופליטים ממקו- מות אחרים,נמצאו בביאלא כמה עשרות יהודים בלבד. גם כאן הרסו הגרמנים

את כל מוסדות הציבור, הסינגוגה, תלמוד תורה, המקווה ועוד. אני מבקר בבית העלמין. מחזה מזעזע. בצורה ברברית נופצו המצבות, פוזרו שבריהם בשטח, נמחקו מקומות הקבורה. חלק מהמצבות שמשו לסלילת דרכים בסביבה.

אני נרתע מלהמשיך בסיורי המתוכנן. מועקה נפשית גדולה משתלטת עלי. אני מפנה מחשבותי לעתיד – לקראת החיים החדשים הנוצרים בישראל לקראת עלייתי הקרובה – למען להצטרף לבוני המולדת, שארית הפליטה של עם גדול ומעונה שנקמתו בגדול צוררי ישראל שקם על עמנו – בהקמת מולדתו במדינתו החופשית.

דפי זכרון

נזכור

נזכור את אלפי היהודים מקהילות ביליץ,
ביאלא, דזידזיצה וסקוטשאו,
גברים נשים וטף, אשר נרצחו על ידי
הנאצים הגרמנים ועוזריהם....

נזכור את הקהילות אשר נבנו באהבה, במסירות
ובקדושה על ידי ארבעה דורות של אנשי
חזון ומעש לתפארת עמנו. יצירתם נמחקה
על ידי הנאצים מעל פני האדמה ואת נכסי
הרוח והחומר הרסו והשמידו...

תהיינה נשמותיהם של קדושי קהילותינו
צרורות בצרור החיים...

יתגדל ויתקדש ...

לזכרון עולם!

לבני משפחת איזראלר (ישראלר)

אבינו היקר, רבי ישעיהו איזראלר ואמנו היקרה גוסטי מבית יוסף פוקס הלוי, הגיעו כזוג צעיר בשנת 1890 לביליץ. כאן בנו את ביתם והמשיכו את מסורת המשפחה אשר שורשיה מגיעים עד למגורשי ספרד ומתי־חסת למשפחת ד'איזראלי המפורסמת.

כיהודים דתיים, הצטרפו לקבוצה קטנה של יהודים חרדים שכבר גרו בביליץ-ביאלא. בעיר זאת נולדו 6 בנותיהם ובנם יחידם, אשר גדלום וחנכום ברוח יהודית מסורתית ונאמנה, על יושר וצדק- על פי דרכם ונהיו לאחת המשפחות המושרשות ביהדות ביליץ. ילדיהם היו מנושאי הדגל הציוני וחמשה מהם הגשימו את חלומם לעלות לארץ ישראל, יחד עם האם שהתאלמנה. כאן, בארץ ישראל נמשך אורח החיים לפי המסורת המשפחתית. שתי הבנות הבכורות נצלו מהשואה, היות ונמצאו בארצות שמחוץ לשליטתו של היטלר ימ"ש.

אבא היקר, נולד בשנת 1863 בוישניץ על יד קרקוב. הוא נפטר בביליץ בי"ד טבת 1926. אבינו נמנה על מיסדי בית המדרש הנקרא ע"ש וולף. היה עובר לפני התיבה והיתה לו חזקה על אמירת כל נדרי לכל חייו. בתור סוחר היה ידוע בין עמיתיו שרובם נוצרים ורכש לו אמון וכבוד בלתי מוגבל.

אמנו היקרה, גוסטי-גיטל נולדה בקנטי על ידי ביליץ בשנת 1878. היא נפטרה בנס-ציונה בד' חנוכה תשי"ג שנת 1952. אשת חיל היתה אמנו עושה צדקה בסתר. ביתה היה פתוח לחלוצים אשר עשו את הכשרתם בביליץ והיא העניקה להם מעט חום אמהי. כחברה ב"מזרחי" היא היתה שותפה בפעולתה.

אחותנו מינקה גולדברג הבת הבכורה, נולדה בשנת 1899 בביליץ ונפטרה במקסיקו בשנת 1971. היא היתה אשה רבת חסד, אם מסורה לילדיה שגדלתם ברוח המסורת. ידיה היו מלאות פעולה חברתית, היתה חברה בהנהלתה של ארגון הנשים "ויצו". כנצולת השואה, היא הגיעה עם משפחתה למקסיקו ובמרץ מחודש היא בנתה את ביתם למרות קשיי ההסתגלות לתנאים החדשים. היא המשיכה בפעילות ציונית.

אחינו ברוך נולד בביליץ בשנת 1901, נפטר בט"ז טבת תשי"ל 1970. הוא היה ממיסדי "מזרחי-הפועל-המזרחי" בביליץ-ביאלא, פעיל ומסור לתנועה. הוא זכה להגשים את רעיונו החלוצי ועלה לארץ ישראל. נאמן לדרכו המושתתת על תורה ועבודה, המשיך את פעולתו במסגרת מפלגתו עד יומו האחרון.

נזכור לנצח את הורינו ובני המשפחה שהלכו לעולמם!

נ ר נ ש מ ה
ל ז כ ר ה ו ר י !

הורי דוד ביטר ויהודית (יטטי) מבית מנדלבאום, הקימו בשנת 1926 את קן משפחתם בביאלא. אמי היתה ילידת ביאלא ואילו אבי בא מדזידזיצה, עיירה קרובה לביליץ. אבי קבל חנוך דתי בבית סבי חיים ביטר ואשתו שרה חוה מבית קרקובסקי.

סבי היה חזן ושוחט בקהילה הקטנה דזידזיצה. אולם, פעולתו התפשטה על כל שטחי החיים של הקהילה. הוא היה תלמיד חכם, ישר דרך ואהוב על הבריות.

המסורת של בית סבי לוותה גם את אבי במשך כל חייו, והוסיפה לביתנו הרבה יופי, אור ושמחה. היות וגם אמי באה מבית דתי ידעו הורי לקיים אורח היים שהיה בו מזיגה של מסורת עם המגמה המודרנית.

הורי התפרנסו מעמל כפים. אבי ידע את מקצוע הסריגה. הוא הקים לו בית מלאכה ובעבודה משותפת עם אמי התפרנסו בכבוד.

הורי היו אנשי העם. אנשים ישרים, טובי לב, גומלי חסד ומסבירי פנים. הודות לתכונות אלה רכשו להם ידידים רבים.

אבי ספוג היה עוד מנעוריו תודעה ציונית. חלום חייו היה לעלות לארץ ישראל. הוא לא זכה להגשים חלומו.

אבי ואמי נספו בשואה הנוראה !

ה׳ י׳ ד׳.

המנציח

הבן אהרון (דולק) ביטר.

ל ז כ ר ו ן   ע ד !

בית משפחת וולקן

בית יהודי מסורתי וציוני, פתוח לעסקני התנועה, הורים, אחים ואחיות וכל בני משפחותיהם שחייהם מעשה יצירה, חן וחסד, נחרבו ונקטעו במיטב שנותיהם על ידי הרוצחים הגרמנים !

שלמה ליזר וולקן נפטר בשנת 1935,

חנה וולקן מבית מנדלר, נרצחה בגיטו ויליצקה.

שמואל וולקן (ציווי) מת בתום צעדת המות בעיר לנדסברג (גרמניה).

אידה, מבית רוזנצוויג, אשת שמואל וולקן, ושני בניהם שלמה וזיגמונד, נרצחו בגיטו קרקוב.

מרדכי וולקן (משו), נאסר מיד עם כניסת הגרמנים לביליץ, הועבר למחנה מאוטהאוזן ונורה.

מרים וולקן מבית נרציזנפלד, אשת מרדכי וולקן וילדם רות נרצחו בגיטו פלשוב.

חיה (הלה) הוכמן מבית וולקן ובעלה אלברט (לושק) ושתי בנותיהם אבוניה וזולה, נרצחו בויליצקה.

שמעון וולקן, נמלט עם פרוץ המלחמה,עבר ברוסיה את כל זוועותיה. נשא לאשה את מאשה וחזרו לביליץ. הוא מת בשנת 1969 כתוצאה מסבלי המלחמה.

אברהם אופוצינסקי (רומק) נמלט בפרוץ המלחמה למזרח גליציה והגיע ללבוב. נרצח על ידי הנאצים.

משה (מקסי) אופוצינסקי, נמלט עם אביו ונספה ביחד עמו.

הי' ד'

לזכרון עולם !

בית חם היה ביתם של הורינו היקרים. בית חילוני מודרני היה, אך לא מנותק משורשי היהדות. ימי חג ושבת מורגשים היו היטב באורח חיינו. אבינו היה בצעירותו ממיסדיה של אגודת הספורט "הכוח", אשר רכזה סביבה נוער בעל הכרה לאומית.

במלחמת העולם הראשונה גויס אבינו לצבא האוסטרי ונפל בשבי של הרוסים. הוא חזר הביתה בתום המלחמה. שנים אלה היו קשות במיוחד עבור אמנו, אשר הטפול בשתי הבנות ונהול הבית הוטלו על שכמה.

עם שובו של אבינו וחזרתו לתפקידו כמנהל באחד ממפעלי הטקסטיל הגדולים בעיר, חזרו החיים התקינים לביתנו. למשפחה נולדה בת שלישית וזכינו להקרא בפי הבריות "בית שלוש הבנות".

ביתנו היה פתוח לרוח הזמן וסובלני לגבי השקפותיהם של כל באי ביתנו. לנו, הבנות לא הושם כל מכשול להצטרפותנו לתנועה הציונית. אמנם - ידענו שבסתר ליבם קשה היה להורים להשלים עם מגמת פנינו.

במרוצת הזמן גם ההורים נסחפו בזרם ונעשו לציונים. הם לא עכבו בעדנו לצאת להכשרה חקלאית ואחר כך לעלות לארץ ישראל. הם בעצמם חששו לעשות צעד זה. הם הססו וחששו - עד אשר כבר היה מאוחר.

מלחמת העולם השניה הפרידה באופן אכזרי בין שני ההורים. האם עם הבת הצעירה הוגלו לסיביריה. בתלאות הקשות שעברו על אמי, היא לא עמדה ונפטרה בחודש מאי בשנת 1943, בערבות רוסיה. לא ידוע לנו כיצד נספה אבינו. במכתבים שקבלנו מאמנו היא לא התאוננה על התנאים והמחסור, אלא אך ורק על הנתקותה מאבינו. מכתביה השופעים אצילות רוח שמורים עמנו עד היום.

אנו שלושת הבנות אשר זכינו להקים כאן בישראל את ביתנו,
שומרים באהבה וביראה את זכרם הברוך !

דיתה זילביגר - פנינה לב - עליזה ניסנהולץ.

לזכרון נצח!

הורי יעקב לקסברגר ומרים (מרי)
אחותי הרטה בכרך ובעלה יוליוס
ובנם אגון בן ה-12
כלם טהורים וקדושים, אשר נרצחו על ידי
הנאצים במחנה ההשמדה.

* * *

מקום מגורנו היה ניקולסדורף, על יד בי-
ליץ. אבי היה בעל עסק ופרנס את המשפחה
בכבוד. היה לנו בית יהודי חם ותרבותי.
בבית שררה רוח אהבה, אחוה, חסד ומצוות.
בפרוץ המלחמה גורשו הורי ומשפחת אחותי
והועברו לגיטו.
הידיעה האחרונה שהגיעה אלינו היתה מיום
21.7.1942 מהגיטו בנדבורג-לפנים בנדזין.
המכתב היה ספוג דמעות וגעגועים אלינו,
תפילה ותקוה בקרוב להתראות עמנו.
התקוה לא נתמלאה! התיתמנו.

מוקדש על ידי
הבת אלזה לקסברגר
הנכדים אלכסנדר ושמואל לאכיש-ישראל.

נ ר נ ש מ ה

ל ז כ ר ם ה ב ל ת י נ ש כ ח

של הורי, אחיותי ואחי, הטהורים, המעונים והקדושים
אשר נרצחו על ידי הרוצחים הגרמנים ובני בריתם!

אבי דב (בריש) מנדלבאום,	נולד	בביאלא	בשנת	1891
אמי חנה מבית שכנר-מיקנברון,	נולדה	"	"	1895
אחותי יהודית (יעטי)	נולדה	"	"	1920
אחי מאיר	נולד	"	"	1924
אחותי רחל	נולדה	"	"	1927

* * * *

משפחה יהודית עממית, מכובדת ומלוכדת, ספוגה ערכי מסורת ותרבות. הורי התחנכו על ברכי התרבות הגרמנית, אולם ידעו למזג תוכן דתי ולאומי עם ערכי רוח מודרניים. היו שומרי מצוות קפדנים וברוח זו חנכו את ילדיהם. בעמל כפיים הם בנו את ביתם, בית חם ותרבותי.

ביום הפלישה של הגרמנים נאסרו הורי ושלושת הילדים שנמצאו בבית והוגלו למקום בלתי ידוע. שם הם נרצחו על ידי הנאצים ימ"ש.

המנציח

הבן יעקב מנדלבאום.

ל ז כ ר ו ן   ע ד !
ל ק ר ו ב י   מ ש פ ח ת נ ו

דודי הרמן מנדלבאום, נולד בביאלא בשנת 1898
אנדזיה, אשת הרמן מבית פינס, נולדה בסטנ'סלבוב 1899
וולטר, בנם נולד בשנת 1922

אשר נפלו חלל בימי השואה בוינה.

דודי הרמן עבר בימי צעירותו לגור לוינה, עיר הבירה. בימי מלחמת העולם הראשונה, גויס לצבא ונפצע בחזית גליציה. הוא חזר לוינה ונשא לאישה את אנדזיה מבית פינס. בעבודות נמלים הם בנו את ביתם ומפעלם-בית חרושת לנעלים בעל המוניטין.

בימי השתלטות הנאצים על אוסטריה, הוגלו ההורים לפולין ומצאו את מותם באחד ממחנה ההשמדה.

שלושת ילדיהם הצליחו להמלט לצרפת. שניים מהם הגיעומשם לארצות הברית ואילו השלישי וולטר התגיס לצבא צרפת ונפל בחזית המערב.

אנו נשמור את זכרם הברוך לעד !

בן הדוד, יעקב מנדלבאום
הבת רוזל קסלר (ארה"ב)
הבן וילי (מנינג) "

נ ר   נ ש מ ה !

לבני המשפחה-הורים, אחיות ומשפחותיהם האהובים
והיקרים - כלם נרצחו בימי השואה האיומה שירדה
על יהדות פולין, על ידי הנאצים הגרמנים ועוזריהם.

אבי שלמה זלמן מנדלבאום, נולד בשנת		1966
אמי חנה (אנא) מבית בדר, נולדה	"	1888
אחותי רוזל הלפרין, נולדה	"	1914
גיסי אריה הלפרין ובנם יצחק	"	1918
דודתי טוני רייספלד, מבית בדר	"	1890
בן דודי שמואל מנדלבאום	"	1918
ואשתו הלה מבית בדר	"	1912
וילדיהם צלינה ועקיבא		

ה' י' ד'

לא נשכחם !

הבן משה (מוניק) מנדלבאום
הבת זידי שכט (בארה"ב).

ל ז כ ר ו ן   נ צ ח !

למשפחתנו הגדולה שנכרתה על ידי הנאצים !

אבי יחזקאל שכנר-מיקנברון, נולד בניפולומיצה,
נספה אחרי בריחתו מפני הגרמנים בגיטו טרנוב.

אמי יהודית(איטה) מיקנברון, נולדה בביאלא ונפטרה
בשנת 1917.

אחותי חנה מנדלבאום, בעלה דב ושלושה ילדיהם
נרצחו על ידי הנאצים.

אחותי דורה פישבין, בעלה משה וילדם יעקב
נרצחו על ידי הנאצים.

אחותי רוזה מנדל, שני ילדיה ארנה ואיזו
נרצחו על ידי הנאצים.

ה׳ י׳ ד׳

זכרם של יקירינו נשמור בליבנו לעד !

לזכרון נצח

אבינו יעקב בן יוסף וחנה איזן, נולד בשנת 1887 ברדלוב,
הוא נפטר בשנת 1951 בביאלא-בילסקו.

אמנו רוזליה בת גנדל ומרדכי הירש-לויכטר, נולדה בשנת 1888
בזבורוביצה ע"י טרנוב ונפטרה בשנת 1964.

דודתנו רחל איזן, אלמנת ישראל איזן ובניהם משה ונתן עם משפחותיהם
נרצחו על ידי הגרמנים.

יעקב איזן היה יהודי מאמין, ישר דרך, נדיב לב וגומל חסדים. דלתו
היתה פתוחה לכל נזקק לעצה ועזרה. אחד מהיהודים הבודדים בכל אזור
שהוא בעל משק חקלאי. הוא פתח את משקו להכשרת חלוצים לפני עליתם,
הדריכם בעבודה וסייע להם גם על ידי ספוק צרכיהם. בפרוץ המלחמה
נמלטה כל המשפחה וזכתה להגיע בחזרה לביאלא. ההורים לא קבלו היתרי
יציאה מפולין ונשארו ואילו שני הבנים עלו לישראל והקימו כאן את ביתם.

יעקב [redacted] איזן ומשפחתו

Our father Jacob, son of Josef and Hana Eisen was born in the year 1877 in Radlow. He died in the year 1951 in Biala-Bielsko.

Our mother Rozalia, the daughter of Genendel and Mordechai Hirsch Loichter, was born in the year 1888 in Zborowitze near Tarnow and passed away in the year 1964.

Our aunt Rachel Eisen, Israel Eisen's widow and her sons Moshe and Natan with their families were murdered by the Nazis.

Jacob Eisen was a honest and generous religious man. He left his door open for everyone who needed some adivce or help. He was one of the few Jews that had a farm in the area. In this farm he prepared Chalutzim before they would immigrate to Israel. He taught them how to work and provided their needs.

As the war broke the whole family escaped and after the war they came back to Biala-Bielsko. The parents didn't get permission to leave Poland and they stayed there, but their two sons immigrated to Israel and made it their home.

איש ישר היה ......

אוטו היקר, מדוע עזבת אותנו באופן כה פתאומי? כל ימי חייך נתת לנו את מיטב יכולתך וכוחותיך. האם המחשבה שלא תוכל להמשיך ולעשות זאת להבא באותה המידה - קרב קיצך?

באת ארצה ללחום במלחמת השחרור. כאשר נגמרה - לחמת בכל כוחותיך בכדי לקדם את תעשיית העור בארץ.

נתת יד לכולם - לקטן ולגדול. לא חסכת מאמץ ביום ובלילה, בכל התנאים, נסעת לכל מקום כשדרוש היה לתת תמיכה וסעד למי שזקוק לכך.

כאשר באתי ארצה עם אשתי ובתי הקטנה - נתת לי את חדריך. נודע לי שישנת על ספסל בשדרות רוטשילד.

ראיתי אותך בניו-יורק. כמה נעלה היית אז!
הרגשת וידעת עד כמה גדולי המקצוע העולמי העריכו אותך והתחשבו בחוות דעתך. התקופה ההיא היתה שיא של חייך - כי גלית אפשרויות רבות לעזור לארץ.

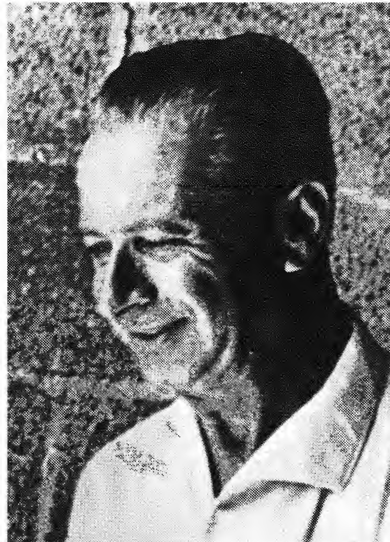
והנה חזרת ארצה. המעבר היה קשה. לא יכולת לבצע את חלומותיך.

חש אני רגש אשמה עמוק על שלא הרגשתי במצוקת נפשך, ואינני יכול לסלוח לעצמי על כי בשעה קשה זו שלך לא הייתי לידך - ובכך בגדתי ברעותך הנאמנה.

בעומק נפשי אני יודע:
חיית לאורך חייך כאדם - וסיימת אותם כאדם.
יתגדל ויתקדש שמך !

נתן רפפורט.

אוטו אבל

לזכרון נצח!

גרטה אקרמן, מבית שטיגליץ, נולדה בביליץ בשנת 1905, נפטרה בנתניה בשנת 1972.
מכאל אקרמן, נולד בפרטוריה בשנת 1901, נפטר בנתניה בשנת 1957.

גרטה אקרמן, אישיות מקסימה, מלאת חן כבשה לעצמה מעמד והערכה הודות לתכונות פז שלה - חוש המעשה, תושיה, התמדה ומסירות.

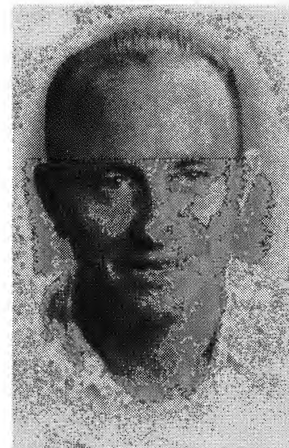
צעירת שנים נשאה למכאל אקרמן, אשר בא מפלסטינה לביליץ עם קבוצת "מכבי" פתח-תקוה לרגל סיורה באירופה. הוא בא, ראה וכבש אותה. מכאל היה ספורטאי ידוע בזמנו, כדורגלן מצטיין ועמוד קבוצתו. הוא היה גם פרדסן. אך! לא ראה ברכה בעמלו. לאחר מספר שנים הוא עבר לנתניה כשהמשפחה גדולה - שלושה בנים - אנשי עבודה ומעש.

בנתניה הוא בונה מחדש את ביתו. הוא עובד כמורה ומחנך עד לפטירתו בטרם עת. הוא גידל דורות לאהבת המולדת ולתרבות הגוף.

גרטה אשתו, היתה שותפה נאמנה בכל מערכות חיי המשפחה, ותרמה את חלקה גם מבחינה כלכלית כציירת וכצלמת. בריאותה נפגעה עוד בראשית שנות נשואיה, אולם היא ידעה לשאת מכאוביה ולחתור למטרה העיקרית - לחנך את הבנים ולהצעידם לעצמאות ומעמד מכובד. עד סוף ימיה היתה ערה ופעילה ונתונה כלה, במסירות לתפקידה כאם וסבתא, המסורה ללא גבול.

זכרם המבורך לא ימוש מקרבנו!

הבנים והמשפחה.

ל ז כ ר ו ן   ע ד !

מאיר בן יחזקאל (מיקנברון), נולד בשנת 1898 בביאלא.
לאחר גמר למודיו נסע אל קרובי משפחה לברלין.
בשנות המלחמה 1916–18 עבד בתעשיה הצבאית, אחר כך במסחר. בשנת 1933 עלה לארץ ישראל והשתקע בנס-ציונה. הוא למד מקצוע בנין ועבד כמרצף עד פרוץ מלחמת העולם. בשנות המלחמה הוא נהל ביחד עם אשתו תמה מטבחים לפועלים במחנות עבודה של סולל בונה. אלפי פועלים הכירו אותו כידידם וחברם, ישר דרך ומסור לתפקידו.

עם גמר העבודות במחנות בנה את ביתו ברחובות וצמוד לו מעדניה שהבטיחה את מקור פרנסתה של המשפחה. הוא נפטר ברחובות ב 1.12.1970.

תמה בן יחזקאל, מבית זילברשטין נולדה בשנת 1904. היא עלתה מזמושץ פולין, והגיעה למשפחה ברחובות. בשנת 1936 נשאה למאיר בן יחזקאל. לפני נשואיה היא עבדה באגודת הצרכנים ורכשה הערכה מהנהלתה ולקוחותיה הרבים. היא היתה שותפה נאמנה לבעלה, אישה נבונה מוכשרת ומסורה, בעלת לב זהב. היא נפטרה ברחובות בשנת 1965.

זכרם של תמה ומאיר לא מ ש מלבנו.

המשפחה.

תמה ומאיר בן יחזקאל

לזכרון עולם!

יוסף ריבנר, נולד בשנת 1898. הוריו באו לביליץ בשנת 1920.

הוא היה מפעילי הנוער הציוני, חבר ב"התאחדות" ובחוג של שוחרי עברית.

הוא נשא לאשה את אידה מבית פרבר אשר ילדה את בתם היחידה.

בימי השואה נמלטה כל המשפחה ועברה כל יסורי התקופה. בתום המלחמה חזרה המשפחה לביליץ. בשנת 1950 הצליחה לעלות לישראל. השתקע בנס-ציונה ומכאן עברה לרחובות. הוא נכנס לשרות המדינה כעובד הבטוח הלאומי. נפטר ב 12.11.62.

יוסף היה בעל ואב נאמן ומסור, איש חברה לצבור, נאמן למדינה בכל ליבו, אהוד על חברים ומכרים.

יהיה זכרו ברוך!

אידה ריבנר.

יוסף ריבנר

לזכרון עד!

אבי מרדכי שנברג התחתן בגיל צעיר והספיק ליסד עסק מסחרי מהחשובים בעיר. בראשית ההתבססות המשפחתית והכלכלית, נפטר אבי בהיותו רק בן 36 שנים. הוא השאיר אחריו אלמנה מטופלת בשני פעוטים והאחריות הקשה בטפול הילדים ונהול העסק, נפלה על שכם אמי.

אבי היה יפה תואר. הוא היה דתי, גאה ואהוב על הבריות. בזכרוני חרוט מראה פניו עם הזקן השחור המטופח - כה דומה לתצלומו של תאודור הרצל.

אמי רוזל מבית יוקר, אשה עדינת נפש היתה. היא נשאה במסירות ללא גבול את עול חנוך ילדיה ואת טרדות העסק. היא הוכיחה אומץ רוח, תושיה וכשרון בנהול מפעל עסקי סיטוני הקשור לספקים בחוץ לארץ, דבר המחייב לעתים קרובות נסיעות לימים רבים.

טובת לב היתה אמי. היא דאגה לא לביתה בלבד. רבים מקרובי המשפחה נזקקו לעזרתה והיא הגישה אותה בלב פתוח.

אחי יצחק נולד בשנת 1906. הוא הצטיין בלמודיו, אולם נטש אותם על מנת להצטרף לאמי בנהול העסק.
בשנת 1937 הוא התחתן עם קרובת המשפחה, רוזל מבית בוכנר. צעירה היתה יפהפיה ומקסימה, נאה וטובת לב.
בשנת 1938 נולד הבן הבכור. לא היה גבול לאושרה של המשפחה. מרדכי התינוק היה תוחלתה ותקוותה.
התרחשה הפורענות הגדולה והנוראה על בית ישראל. קלגסי היטלר ימ"ש השיגו את אמי, אחי, אשתו וילדם. בגיטו קרקוב נרצחו כולם. משפחה נפלאה ומלוכדת, נפלה מות קדושים!

הי"ד

ה ב ת

רגע הדרי מבית שנברג.

האם רוזל שנברג, בנה יצחק ואשתו רוזל

אגודת "מכבי"
אגודה להתעמלות

אגודת "הכוח"
בשנת 1930

חבר המורים
של בית הספר
היסודי היהודי
בשנת 1932
יושב במרכז-
מנהלו אויגן קלנר

כניסת הגרמנים לביליץ
למחרת הפלישה

הוגו בכנר
יושב ראש הקהילה
בביליץ לאחר השואה,
1949 - 1945

"ויצו"
בשנת 1947

ZUM SEELIGEN ANGEDENKEN!

Eine grosse, festverwurzelte Familie, ehrwürdie Arbeitsleute, Eltern, Schwester, Brüder, Männer, Frauen und Kinder - alle fielen zum Opfer der Nazimörder!

ANGEHÖRIGE:

unser Vater Bachner Salamon, geb. 1871
unsere Mutter " Resi , " 1876
" Schwester " Olga , " 1910
" " Eidler Erna
unser Schwager " Simon
unsere Nichte " Herta
unser Neffe " Artur
unsere Schwägerin Bachner Mania geb. Rübenfeld.

VERWANDTE:

Bachner Artur, Sohn von Hugo Bachner
" Lili, geb. Bornstein, Ehegattin von Adolf Teschen
" Kurt, Sohn von Adolf Teschen
" Cilli, geb. Silbermann, Ehegattin von Adolf Teschen
" Dawid u. Jachet, Onkel und Tante
" Selig, Onkel
" Familie - Onkel u.Tante und 3 Kinder, wohnh. Keuty
Tyras Josef u. Ruzia, Onkel, Tante u.4 Kinder, " Bielitz
Frischer Hanna u.Jakob, geb. Tyras, Onkel, Tante u. Kind, Bielitz
Glücksmann Toni,geb.Tyras, Onkel, Tante u. 4 Kinder, Biala
Münz Erna u. Isidor, Onkel, Tante u. 1 Kind, Bielitz
Freifeld Rosa und Sigmund, Tante, Onkel u.2 Kinder,Dziedzice

Bachner Hugo, Bruder, gest. in Bielitz im Jahre 1949 nach der Befreiung vom K.Z. Lager. Von 1945-1949 Vorsteher des jüdischen Kommittees in Bielitz.
Bachner Mania, geb. Rubinfeld, Frau von Hugo.

Gewidmet von
Bachner Adolf, Wien, Oesterreich
Bachner Josef, Nof-Yam, Israel

ZUM HEILIGEN ANDENKEN !

an unsere lieben Eltern, Geschwister, Ehegatten, Kinder und Verwandten und an alle anderen Glaubensgenossen, welche nur deshalb mit ihrem Leben bezahlen mussten, WEIL SIE JUDEN WAREN.

Wir und unsere Nachkommen werden in Liebe und in tiefster Ehrfurcht Ihrer und der blühenden jüdischen Gemeinde in Bielitz gedenken.

Moritz Nacher, Kaufmann, jahrelang tätig in der Chewra Kadischa Bielitz.	geb. 1870,	umgekommen 1942.
Ernestine Nacher, geb. Schlenger	geb. 1882,	umgekommen 1942.
Cäcilie Nacher, geb. Zlattner	geb. 1875,	gestorben 1907.
Johanna Mandowsky, geb. Nacher	geb. 1896,	umgekommen 1942.
Rudolf Mandowsky, Bankdirektor	geb. 1869,	umgekommen 1942.
Leopold Nacher	geb. 1898,	umgekommen 1942.
Therese Miodowsky, geb. Nacher	geb. 1902,	umgekommen 1942.
Viktor Neumann, Tuchfabrikant	geb. 1890,	gestorben 1930.
seine Söhne:		
Georg Ferdinand Neumann	geb. 1921,	umgekommen 1941.
Karl Heinz Neumann	geb. 1922,	umgekommen 1942.
Dr. Izak Feldman, Rechtsanwalt		gestorben 1946.
Adolf (Abrahahm) Lewy, Kaufmann	geb. 1883	
Amalia (Malka) Lewy,geb. Eichner	geb. 1883	
Hella(Chaja) Lewy,geb.Tiefenbrunner		
Resia (Rachel) Lewy		

Die Hinterbliebenen.

ZUM GEDACHTNIS DER OPFER!

WALTER LÖWENBERG, Kaufmann in Bielitz,
seine Frau MARTHA geb. HERZBERG
deren Kinder SUSI und WILLY
KURT LÖWENBERG, Kaufmann in Bielitz,
seine Frau STEFFI geb. SCHWARZ
der Schwager OTTO SCHWARZ
der Schwager KARL HERZBERG
die Kousine CILLI SPIELER geb. STEINBERG,
ihr Mann ERNST SPIELER, Dentist in Skotschau
sowie deren Kinder RUTH und HANS.

"In trauendem Gedenken
Stella Kolban geb. Löwenberg
und Dr. Artur Kolban."

ZUM GEDÄCHTNIS DER OPFER!

ALEXANDER FRÄNKEL, orstandsmitglied der Kultusgemeinde Bielitz,

der Sohn WOLFI

die Eltern MICHAEL FRÄNKEL, Bielitz, und AGATHE geb. DUNKELBLUM

der Bruder WOLF FRÄNKEL, Bielitz, seine Frau und seine Tochter

HELENE ROSSBACH geb. Fleischer, Witwe nach NACHUM ROSSBACH, Bielitz,
der Sohn LÖBEL ROSSBACH, Bielitz,seine Frau SARAH geg.ROSSBACH (Teschen) und die Kinder BLANKA und SALOMON
die Tochter FRIEDA, ihr Mann BERL SIEGMANN (Bielitz) und die Töchter SALA und RITA
der Schwager HERSCH-MEIER SIEGMANN, Bielitz, seine Frau LEAH geb. ROSSBACH und die Tochter SALA
der Schwager JOACHIM ROSSBACH, Biala, seine Frau HELENE geb. ROSENFELD, und die Kinder EVA, JECHESKEL, ISRAEL, JANKEL-MEIER und DAVID
der Schwager HEINRICH GOLDSTOFF, Bielitz, seine Frau SARAH geb. ROSSBACH, und die Tochter FRIEDA
der Neffe MEIER LASAR LANDAU, Bielitz, seine Frau RIFKA geb. LIEBLICH, und die Kinder CHAIM-SALOMON und LILLY.

In trauerndem Gedenken
Anny Fränkel-Roth

ZUM GEDÄCHTNIS DER OPFER!

IGNAZ PERL, langjähriger Präses der Chewrah Kadischa in Biala,
seine Frau HENRIETTE geb. MIDELBURG
die Tochter JULIE verehel. ROTH und ihre Kinder HANS und EVA
der Schwager KARL MIDELBURG, Tuchfabrikant.

CÄCILIE ROTH, geb. WEXBERG, Witwe nach dem Postmeister und
Kaufmann MORITZ ROTH in Weichsel,
der Sohn RICHARD ROTH und seine Frau IRMA geb. RING
die Töchter: Rudolfine, Witwe nach HEINRICH KOHANE, und JENNY,
Witwe nach Dr. HEINRICH EISNER,
der Enkel Mgr. Jur. ERICH KOHANE, Bielitz,
der Bruder RUDOLF WEXBERG, Komrowitz, und seine Frau ERNA geb.
KLAUSNER sowie zwei Söhne
die Nichte STELLA BARBER geb. WEXBERG, und ihre Söhne LUCIAN
und MARCELL, Skotschau,
die Nichte STELLA WEXBERG geb. TRAMER, Drahomischl, und zwei
Kinder
LEO KOHANE, Skotschau, seine Frau EMMA geb. URBACH, und die
Tochter OLGA sowie ihr Mann Dr. Med. Apperman und
ihr Kind IRENE
ANTON BERMANN, Direktor der Tuchfabrik Schanzer in Bielitz,
sein Sohn Ing. PAUL BERMANN und dessen Frau
ELSE geb. SCHMELZ.

In trauerndem Gedenken
Dr. Ernst Roth

ZUM SEELIGEN ANGEDENKEN!

Meine sel. Mama, Frida Goldreich, geb. 31.5.1886 wohnhaft in Bielitz

Mein sel. Papa, Prof. Fritz Goldreich, geb. 5.3.1863 wohnhaft in Bielitz
umgekommen in Auschwitz am 29.6.1942

Meine sel. Schwester Julie, Goldreich, geb. 15.7.1915 wohnhaft in Bielitz
umgekommen auf dem Todestransport aus Niederschlesien im Februar 1945

In trauerndem Gedenken
Else Smulowicz

IN MEMORIAN

DR. JOSEF TRAUBNER

Die Heimat Dr. Traubners war Schlesien und seine Vaterstadt Bielitz.

Die politische und geistige Situation jeder Zeit übten auf die gesellschaftliche und politische Entwicklung Dr. Traubners einen tiefen Einfluss aus. Er war Mitglied der Z.M.V. Hasmoneah und des Wanderbundes "Blau-Weiss". Nach Absolvierung des Gymnasiums, immatrikulierte er sich an der Rechts-Fakultät der Universität Wien. und beendete sie gerade vor Ausbruch des ersten Weltkrieges. Im Kriege war er Frontoffizier.

In die Heimat zurückgekehrt, begann er seine Laufbahn als Jurist. Mit der Beendigung des Krieges änderte sich das politische Bild - Schlesien wurde an Polen zugeteilt. Der wirtschaftliche Tiefstand und die Not der verelendeten Massen führte ihn zur Arbeiter-Bewegung. Er marschierte an der Spitze der von Not und Arbeitslosigkeit bedrängten Demonstranten. Dazu gehörte nicht nur Mut, sondern auch völlige Selbstlosigkeit, denn der junge Jurist der begonnen hatte sich eine Existenz aufzubauen und dessen Klientel die Fabrikanten waren - unterstutezt gerade die Feinde seiner Brotgeber - die Arbeiterschaft!

Die politische Gesinnung Dr. Traubners wurzelte tief im sozialistischen Ideengut. Sie basierte auf dem Wissen um die historische Entwicklung der Wirtschaft und die entscheidende Stellung der Arbeiterschaft, die sie durch den Klassenkampf erringen soll. Dr. Traubner kam im engen Kontakt mit den jüdischen Arbeitermassen in Galizien und Polen. Die bedrängte Lage dieser Menschen führte ihn zurück zur zionistischen Tätigkeit im Rahmen von Poalei-Zion. Mit vollem persönlichen Einsatz und Hingabe wirkte er mit am Aufbauwerke des jüdischen Staates. Noch vor Einzug der Nazis in Bielitz, übersiedelte er nach Zürich. Er starb pleotzlich im Jahre 1962.

er dem Künstler einen besonderen ehrenvollen Platz - "in der nicht sehr zahlreichen jungen Künstlergeneration dieses Jahrhunderts" - widmet und der Hoffnung Ausdruck gibt, ihm an der Spitzenreihe der polnischen Künstler zu sehen.

In Bielitz fand Jakob Glasner nicht nur seinen Wohnort, seine Arbeitsstätte. Der grosse Kreis intellektueller Kunstfreunde, die Sympatie und Anerkennung die er in der jüdischen Gesellschaft fand, boten ihm einen wertvollen Rahmen zu seiner künstlerischen Schaffung. Otto Schneid, Kulturhistoriker und Mitarbeiter des "Jüdischen Volksblattes" widmete dem Schaffen von Jakob Glasner viele glänzende Beiträge, in dieser Bielitzer zionistischen Wochenschrift, die das jüdische Publikum seiner Tätigkeit näher brachte und sie mit grossem Wohlwollen begleitete. Otto Schneid bezeichnete Jakob Glasner als "Sänger der Beskiden, der Tatra und der Steirischen Berge".

Im Jahre 1939 einige Tage vor dem Einmarsch der Nazitruppen nach Bielitz, flüchtete Jakob Glasner nach Lemberg. Es gelang ihm bis Anfang 1943 sich den Augen der "Gestapo" zu entziehen. Retten konnte er sich nicht. Er fiel in ihren blutigen Händen und fand den Tod zusammen mit allen Juden in Polen.

JACOB GLASNER

"Sänger der Beskiden, der Tatra und der Steirischen Berge"

Jakob Glasner, Maler und Grafiker war Künstler von Weltruf. Er ist in Rdzawki, einem kleinen Dörfchen bei Nowy-Targ am 6.4.1879 geboren. Sein künstliches Studium absolvierte er an den "Akademien der schönen Künste" in Krakau, setzte seine Ausbildung in Wien und Paris fort. Nach Beendigung des Studiums im Jahre 1905 übersiedelte er nach Bielitz, seine schöpferische Arbeitsstätte bis zu seinem tragischen Ende im Jahre 1943.

Im Laufe der Jahre unterbricht er oft seine Tätigkeit um die neuen Strömungen in der Malkunst kennen zu lernen, neue Quellen für seine Schöpfung zu erschliessen. Er ist öfters Gast in Deutschland, Italien und Frankreich, hält sich längere Zeit in Wien auf, das seine zweite Heimat wurde. Aber Bielitz hat für ihn eine besondere Anziehungskraft, ist er doch ein Kind der Beskiden, der Schönheit der Natur verfallen und Bielitz liegt ja am Fusse der Beskiden. Die Verbundenheit zur Natur, den Bergen, hat auf sein künstlerisches Schaffen einen magischen Einfluss. Seine Liebe zur Natur drückt er in seinen Bildern, Gemälden und Skizzen und seinen graphischen Holzschnitten aus.

Schon im Jahre 1908 beteiligt er sich zusammen mit der Krakauer Künstlergruppe "Sztuka" an einer represäntativen Ausstellung in Wien, die allgemeine Anerkennung findet, und nachher auch in Lemberg und Lodz, in Berlin und selbstverständlich in Bielitz. In späteren Jahren nähert sich Glasner auch dem Kreis jüdischer Künstler in Polen, nähert sich auch jüdischen Motiven. Im Jahre 1930 nimmt er Anteil an einer grossen jüdischen Künstlerausstellung im Krakauer "Jüdischen Kunsthaus", zusammen mit den prominenten jüdischen Maler Polens - Artur Markowitz, Abraham Neumann, Mosche Appelbaum und Henrik Hochmann.

Die hohe Kunst Jakob Glasner findet besondere Anerkennung in dem monumentalen Werke des polnischen Kunsthistorikers Feliz Kopera, "Die polnischen Maler im 19. Jahrhundert" in dem

hatte weder die Zeitung lange Bestand, noch dauerte seine Tätigkeit in dem genannten Verein lang und so sehen wir ihn 1903 wider in Wien.

Nun widmet er sich unter der aneifernden Leitung seines Universitätslehrers David Heinrich Müller semitischen Studien und promovierte 1906 zum Doktor der Philosophie. Im Jahre 1910 erschien in den Mitteilungen der Wiener Akademie der Wissenschaften seine Abhandlung: "Der Strophenbau in den Psalmen". In dem grossangelegten Werke Monumenta Judaica bearbeitete er die Abteilung Monumenta Targumica. Von den überaus zahlreichen Beiträgen, die er deutschen, jidischen und hebräischen Zeitungen lieferte, seien nur die Artikel in der "Welt" hervorgehoben und ganz besonders die Aufsätze, in denen er das Archiv des sozialistischen Schriftstellers Liebermann und im Anschluss daran sozialistische Studien in der New Yorker "Zukunft" in den letzten Jahren veröffentlichte. Um den Zionismus hat er sich ein bleibendes Verdienst durch die Übersetzung des Herzl'schen "Judenstaates" (mit Anmerkungen) und dessen Zionistischen Schriften ins Hebräische erworben.

Da ihm die wissenschaftliche Tätigkeit keinen ausreichenden Lebensunterhalt bot, wandte er sich dem Lehrfach zu. 1909-1911 finden wir ihn an dem Gymnasium in Brünn und Iglau und 1911 kommt er als Religionsprofessor an das Staatsgymnasium in Beilitz.

Und jetzt könnten wir eigentlich aufhören. Denn seine Tätigkeit als Lehrer, seine Verdienste um weite Kreise des hiesigen Judentums wie auch der Umgebung unserer beiden Städte sind wohlbekannt. Er hat der Schuljugend, der jüdischen Gemeinde, dem Kulturverein "Tarbuth", dem zionistischen Verein "Haschachar" und der von diesem herausgegebenen Zeitung, unserem "Jüdischen Volksblatt", den jüdischen Jugendorganisationen Dienste geleistet, die nicht hoch genug veranschlagt werden können.

Zeitschriften seine stets willkommenen Beitrage zu senden, die sich mit den verschiedensten, wissenschaftlichen, literarischen, politischen oder sozialen Themen befassen.

1893 kommt er nach Wien und hier üben die jüdischnationalen Kreise auf ihn die stärkste Anziehungskraft aus. Er hält in der "Kadimah", dem ältesten jüdischnationalen Studentenvereins Österreichs, hebräische Kurse und beteiligt sich eifrig an den Diskussionsabenden, gründet mit Siegmund Werner und Ernst die "Gamaja", einen jüdischnationalen Verein galizischer Studenten, der den Schlagzwang ablehnte, wie er damals selbst in den jüdischen akademischen Vereinen bestand. Darüber berichtet er selbst in den "Erinnerungen an Herzl", die er 1922 in 4 Nummern der "Wiener Morgenzeitung" veröffentlichte. Dort lernen wir auch sein Verhältnis zu Herzl kennen. Er überrascht den in anderen Kreisen und Anschauungen Aufgewachsenen mit Der Tatsache, dass die hebräische Sprache gesprochen und geschrieben wird und ein grosses Lesepublikum hat, und zitiert Herzls Worte: "Ein Volk, das seine eigene Sprache hat, ist nicht gestorben. Unser Volk lebt!"

Fortan unterrichtet er Herzl über alle bedeutenden Äusserungen der jiddischen und hebräischen Presse und sendet auch an Sokolow, den Herausgeber der "Hazefirah", im Namen Herzls eine Erklärung ab, in der er verschiedenes richtig stellt, was Sokolow in seinen Artikeln gegen den Zionismus vorgebracht hatte. Doch erst der erste Zionistenkongress in Basel bekehrte Sokolow.

Auch Berkowicz wohnte dieser einzigartigen Versammlung bei. Er war als Sekretär des Verbandes "Zion" hingegangen und hatte mit anderen zusammen alle Hände voll zu tun, um den Kongress vorzubereiten. Von dieser Tätigkeit und von seinen Gefühlen dabei berichtet er selbst schöner, als wir es könnten, in seinem Beitrag zur Festschrift, die aus Anlass des 25. Jahrestages des 1. Kongresses im Jüdischen Verlag erschienen ist, Wir finden diesen Beitrag in den "Mitteilungen des Zionistischen Kreiskomites" vom 24.9.1922 abgedruckt.

Doch sein Schicksal trieb ihn wieder herum und so kommt er als Bibliothekar des Lesevereines "Esra", den Thon gegründet hatte, nach Krakow und machte sich auch dort durch Vorträge verdient. Mit Krakow hatte er schon 1898 durch den Verlag Achiassaf Verbindung erhalten, indem er dort die Redaktion und Administration einer jiddischen Zeitung "Der Jud" führte. Doch

u.a. in öffentlichen Institutionen wie in der Stadtgemeinde, Kultusgemeinde, jüdischer Volksbank u.s.w. vertreten war.

Es gab wohl Genossenschaften, sogenannte interkonfessionelle berufsähnliche Handwerkergilden, deren Aufgabe es zum grossen Teil war, seinen Mitgliedern behördliche Bestimmungen für einzelne Handwerksberufe zur Kenntnis zu bringen, die ausgebildeten Lehrlinge einer Prüfung zu unterziehen und ihnen von der Behörde anerkannte Fachzeugnisse auszuhändigen. Die jüdischen Handwerker hatten mit diesen Genossenschaften nur ganz geringen Kontakt. Jüdische Handwerkslehrlinge gab es in den letzten Jahren fast nicht.

PROF. DR. MICHAEL BERKOWICZ

Prof. Dr. Michael Berkowicz ist in Boryslaw am 3. Februar 1865 geborn und hat dort eine fromme Erziehung genossen. Doch bald ging er nach Lemberg und oblag mit vielem Fleiss hebräischen Studien. Schon damals interessierte er sich für hebräische Grammatik und das trug ihm unter den Chassidim den Spottnamen eines "Baal Dickduck" ein. Es war eine Zeit, wo man sich selbst in der Jeschiwah schon heimlich oder offen mit allgemeiner Bildung befasste, und brennender Wissensdrang beselte auch unseren Studenten. Aber die Not - nennt man sie mit Recht die Mutter der Wissenschaft - trieb ihn aus der Schule in ein Geschäft. Er hielt es dort nicht lange aus und kehrte zum Studium zurück. Endlich machte er am Brodyer Gymnasium Aufnahmeprüfung und legte dort die Reifeprüfung ab.

Mit drei Freunden pflegte er schon in diesen Jahre Verkehr und bleibt ihnen auch später innig verbinden, dem älteren Rabin Braudes, dem geistreichen jiddischen und hebräischen Schriftsteller, mit Ehrenpreis, der Oberrabbiner in Stockholm war, und mit Thon, Abgeordneten und Führer der Zionisten in Westgalizien und Schlesien. Sie begeistern sich gemeinsam an der jüdischnationalen Idee und Berkowicz gibt mit Ehrenpreis zusammen eine jiddische Volksbibliothek heraus. Das ist aber nicht seine erste schriftstellerische Tätigkeit. Schon 1886, noch ein Schüler, ist er Korrespondent einer hebräischen Zeitschrift "Haibri" und hat er nicht aufgehört, deutschen und hebräischen Zeitungen und

DIE JÜDISCHEN HANDWERKER

Im Jahre 1922 oder 1923 wurde in Bielitz der Verband selbständiger jüdischer Handwerker von Moritz Popiol gegründet, der bis zum Ausbruch des 2. Weltkrieges unter seiner Leitung stand. Die Ziele dieses Verbandes waren nicht nur materieller Art, vielmehr hat sich dieser Verband zur Aufgabe gemacht, das geistige und kulturielle Niveau des jüdischen Handwerkers zu heben, sein Ansehen unter seinen jüdischen und nichtjüdischen Mitbürgern zu erhöhen, und ihn zum Mitsprecher in der jüdischen Gesellschaft zu machen. Es war nicht leicht, gegen das weit verbreitete Vorurteil zu kämpfen, dass jüdische Handwerker (Baale-Mlacha) unverlässlich sind, und ihre Arbeit minderwertig sei. Da der Vorsitzende des Vereines selbst ein ausgezeichneter Fachmann in seinem Berufe war, benützte er jede Gelegenheit, ob in öffentlichen Diskussionen, oder in kleineren Zirkeln, seine Kollegen immer wieder anzuspornen, zu beweisen, dass das schon eingefleischte Vorurteil vollkommen unberechtigt war. Im Jahre 1935 wurde im Saal der jüdischen Kultusgemeinde eine ganze Woche lang eine Ausstellung jüdischer Handwerksarbeit gezeigt, deren Erzeugnisse in ihrer Ausführung und Exaktheit in nichts von der vielgepriesenen deutschen Arbeit zurückstand. In fast allen Handwerksberufen waren Juden vertreten, jüdische Schmiede und Maurer gab's allerdings nicht in Bielitz.

Wie bereits oben erwähnt, war dies nur eine der Aufgaben. Allwöchentlich am Mittwoch fanden im Handwerkerlokal Zusammenkünfte manchmal zwanglos, aber oft Vorträge in deutscher Sprache über aktuelle politische Probleme, als auch kulturelle Themen statt. Es war zu staunen, dass in diesem Kreise sich soviel Verständnis für alle möglichen Probleme in der Diskussion zeigte. Um nur einige von den Prelegenten zu erwähnen, möchte ich bemerken, dass Prof. Türk und Dr. Zipper sehr oft als Vortragende zur Verfügung standen.

Wenn kein Gastredner zur Verfügung stand, war es der Vorsitzende selbst, der mit einem vorbereiteten Referat zur Stelle war. Wie wohl der Verband nach aussen hin apolitisch war, waren seine Mitglieder zu 75 Prozent Zionisten aller Schattierungen. Es ist daher kein Wunder, dass der Verband in verschiedenen Kadenzen durch seine Mitglieder Berek, Fleissig, Gerad, Popiol

Ansporn und Verfplichtung der Zurückgebliebenen den Turnbetrieb aufrecht zu erhalten. Ich übernahm als Vorturner zuerst das Damenturnen und begann auch wieder das Herrenturnen zu koordinieren, wobei wir natürlich die Jugend, vor allem Studenten und Gewerbeschüler heranziehen mussten. Auch eine alte Herrenriege wurde aktiviert. Von dieser Zeit an, übernahm ich den gesamten Turnbetrieb, welchen ich bis zum Jahre 1928 inne hatte.

Mit dem Kriegsende, November 1918, kamen auch unsere Turner und Vereinsfunktionäre zurück und man begann jetzt mit vereinten Kräften den Turnbetrieb und das Vereinsleben von neuem zu intensivieren. Mit den alten Anschauungen wurde natürlich gebrochen und man begann die gesamte jüdische Jugend vom sechsten Lebensjahr aufwärts zum Makkabi und damit zum Vereinsturnen heranzuziehen. - Die Erfolge waren verblüffend und es hat Turntag gegeben, wo an einem Turntag von 5 bis 10 Uhr abends im Durchschnitt ca. 320 Turner und Turnerinnen teilnahmen. Geturnt wurde in vier Gruppen wie folgt:

Mädchenzöglinge bis 13 Jahren,	Beteiligung	ca. 65
Knabenzöglinge " 14 " ,	"	ca. 100
Damen von 14 aufwärts ,	"	ca. 70
Herren von 15 " ,	"	ca. 80,

und zwar zweimal wöchentlich, zu je 75 Minuten pro Abend. Jetzt aber tauchte ein besonderes Problem auf und das war die Vorturnerfrage. Bei einer solchen Beteiligung musste vorerst auf dem Gebiete des Vorturnerwesens eine Lösung gefunden werden. Aber auch das Turntechnische musste den fortschrittlichen Methoden, die auf allen Sportgebieten praktiziert wurden, angepasst werden. Ich wurde daher im Jahre 1922 auf Vereinskosten nach Berlin auf die Hochschule für Leibesübungen geschickt und absolvierte dort einen Turn- und Sportlehrer-Kurs. Mit neuen Methoden und Sportkenntnissen kehrte ich in den Makkabi Bielitz zurück und begann als erstes entsprechende Vorturner für jede Turngruppe auszubilden, wobei ich junge talentierte Turner aus den Reihen unserer Turner assentierte. - Mit diesem Stab von Vorturnern war es mir erst möglich, den Turnbetrieb zu aktivieren und erfolgreich zu leiten. Der Verein erreichte dann, soweit es mir möglich war, festzustellen, die besten und erspriesslichsten Jahre seines Bestehens. Als ich mich im Jahre 1928 selbständig machte und nach Kattowitz ging, konnte ich mit Stolz und Genugtuung mein Amt einem besonders engagierten und besoldeten Turnlehrer aus Wien übergeben.

Turnlehrer Herr Klimecki und für die Damenriege Herr Laskovcki engagiert. Diese Einteilung bestand dann bis knapp vor dem ersten Weltkrieg 1914-1918.

Wie eingangs erwähnt, bin ich als erster Zögling im Jahre 1912 zum Herrenturnen zugelassen worden, nachdem man meine turntechnischen Qualitäten wie auch Sporttalent erkannt hatte. Dies geschah jedoch ganz inoffiziell, denn laut den bestehenden Schulvorschriften war es strengstens verboten, dass Schüler Mitglied eines Vereines sein durften. Die Professoren der Mittelschule, Werner und Fink, die selbst aktive Turner waren, mussten daher beide Augen zudrücken (und sie taten es gerne), damit ich ungehindert am Turnen teilnehmen konnte. - Der Turnbetrieb wickelte sich damals in zwei Herrenriegen und einer Damenriege ab. Der Höhepunkt der Turnsaison war das Chanukka-Fest, wo gewöhnlich als Makkabäer-Feier ein Schauturnen im Saale sowohl von der Herrenriege als auch von der Damenriege Veranstaltet wurde, an welchem sich dann der "Makkabi-Turnvereinsball" anschloss, besonders beliebt bei der ganzen jüdischen Bevölkerung von nah und fern. Durch Ausflüge an Sonn- und Feiertagen in die herrliche Umgebung von Bielitz wurde auch das kameradschaftliche und gesellschaftliche Niveau erweitert und gepflegt.- Ein ganz besonderes Ereignis gab es im Juli 1914 für den jüdischen Turnsport und zwar der Kreisturntag in Brünn, an welchem alle jüdischen Turn- und Sportvereine der österreichisch-ungarischen Monarchie teilnahmen. Auch Makkabi Bielitz war mit einer Herrenriege und einigen Damenturnerinnen bei diesem Fest vertreten. Für mich aber als jüngster Teilnehmer und aktiver Turner, der ich das erste Mal an einem solchen imposanten Turntechnischen Ereignis teilnahm, war dieses Turnfest ein besonderer Markstein.

Kaum waren wir aus Brünn nach Bielitz zurückgekehrt, brach der erste Weltkrieg aus. Dieses weittragende und welterschütternde Ereignis hatte natürlich auf unser gesamtes Vereinsleben einen verheerenden Einfluss. Ein Grossteil der aktiven Turner und führenden Mitglieder des Vereines musste sofort nach Verlautbarung der Mobilisierung einrücken und in kurzen Abständen fast die gesamte Herrenriege. Mit meinen 15 Jahren blieb ich fast allein mit zwei bis drei jüngeren Mitgliedern. Auch die beiden Turnlehrer mussten zum Militär und es sah so aus, als dass es notwendig sein wird, den Turnbetrieb einzustellen. Nur die Damenriege bestand in voller Stärke weiter und das war ein

Rückblick auf den jüdischen Turnverein

"MAKKABI BIELITZ - BIALA"

Mehr als 55 Jahre liegen zurück, als ich im Jahre 1912 als erster Zögling des Makkabi Turnvereins Bielitz-Biala aufgenommen wurde. Ich will hier versuchen, etwas über die Tätigkeit des mir an's Herz gewachsenen Vereines zu berichten, wiewohl es ja nicht einfach ist nach einer so langen Zeitspanne und nur aus dem Gedächtinis meine Erinnerungen aufzuschreiben.

Die Zeit, über die ich vor allem berichten will, ist die Spanne von den Jahren 1912 bis 1928. Was vor und nach dieser Zeit sich ereignet hat, sind Berichte, die mir von älteren oder jüngeren Mitgliedern des Vereines zu Ohren gekommen sind.

Die Gründung des Makkabi im Jahre 1906/7 hat sich aus der dringenden Notwendigkeit ergeben, der jüdischen Jugend in Bielitz, deren jüdischen Einwohnerzahl sich von Jahr zu vermehrte, eine Betätigung in physischer Hinsicht zu geben. In der bestehenden Turnverein F.F.F.F. Bielitz war die Aufnahme von Juden ausgeschlossen. Wie alle Anfänge von Gründungen jüdischer Turn- und Sportvereine haben sich eine Gruppe von jungen jüdischen Handwerkern und Beamten, - an den Fingern einer Hand abzuzählen - , inspiriert durch die Zionistischen Kongresse und vor allem durch den Visionär Theodor Herzl und Max Nordau zusammengeschlossen, um im Turnzimmer, - Saal konnte man den Raum nicht nennen - , der jüdischen Volksschule in der Giselastrasse, den Turnsport zu pflegen. Dieser Zustand änderte sich infolge seiner Unzulänglichkeit nach wenigen Jahren und es gelang der Leitung des Vereines schliesslich den Turnsaal der Mittelschule auf zwei Abende in der Woche zu mieten. Nach den Erfolgen der Herrenriege und der tatkräftigen Unterstützung der jüdischen Bevölkerung, wurde auch eine Damenriege ins Leben gerufen. Nun begann der Verein sowohl in turntechnischer, wie auch gesellschaftlicher Hinsicht sich zu entwickeln und eine Rolle im jüdischen Leben der Stadt zu spielen. Man schrieb damals die Zeitspanne 1908/9. - Um in der Entwicklung des aktiven Turnsportes weiter zu kommen, war es notwendig, geeignete Turnlehrer zu haben und nachdem es jüdische Turnlehrer nicht gab, wurden für die Herrenriege als

machen, wurde in die jüdische Gasse hinausgetragen, so kam es, dass viele Mitglieder der "Chewrussa" ihr Können auf dem Turnboden des Makkabi oder auf dem Fussballplatz der "Hakoah" zeigten.

Der Ausbruch des ersten Weltkrieges hat die Verhältnisse vollkommen geändert, denn ein Grossteil wurde zum Militärdienst eingezogen. Der Kontakt zwischen den Bundesbrüdern wurde zerrissen und erst wieder aufgenommen, als die Freunde vom Kriegsschauplatz und aus russischer Gefangenschaft heimkehrten. Nach durchgeführter Reaktivierung wurde die Gründung eines Verbandes der "Alten Herren" der Chewrussa und im Anschluss daran das "Kartell zionistisch-technischer Verbindungen" der Gewerbeschulen Bielitz/Brünn/Bielitz beschlossen. Die Neuordnung der politischen Mappe nach dem ersten Weltkrieg hat manches auch in der "Chewrussa" geändert, es kam zu einem Zuzug jüdischer Studenten aus dem Osten, aus Lodz, Warschau und anderen Städten. Sie suchten Anschluss und fanden ihn in der "Chewrussa". Bereits im Jahre 1923 meldeten sich die ersten Chewrussaner zur Alijah.

Unvergessen für die "Chewrussa" sind die Namen
Eduard Feuerstein, Professor an der Gewerbeschule in Bielirz,
Dr. Michael Berkowitz, Professor am Gymnasium in Bielitz,
Karl Borger, Lehrer an seiner Handelsschule in Bielitz.

Ihrer Hilfe war die "Chewrussa" gewiss und die 14-18 Jährigen waren stolz auf ihre Protektoren.

Im Jahre 1926 beschlossen die A.H. Verbände der zionistischtechnischen Verbindungen Chewrussa/Bielitz, Jordania/Wien und Hasmonäa/Brünn sich in einem einzigen Verband zusammenzuschliessen, dem sie den Namen "Haboneh" gaben, mit der Zentrale in Bielitz. Aber beim Ausbruch des zweiten Weltkrieges war der ""Haboneh" dasselbe Schicksal beschieden, wie dem übrigen europäischen Judentum. Die die am Leben blieben, leben nun in der ganzen Welt verstreut, nur 90 der weit über 200 Mitglieder leben in Israel. Trotz der riesigen Entfernungen, es wohnen Brüder in Australien, New Zealand, Argentinien und Brasilien, gibt es einen herzlichen Kontakt.

Gewerbeschule litten von ihren Mitschülern aus den deutsch-nationalen Studentenverbindungen. Der Gedanke der nationalen Freiheitsbewegung einerseits und die Welle der immer stärker werdenden antisemitischen Strömung unter den deutschen studenten andererseits, war ausschlaggebend für die Gründung der "Chewrussa". Die Studentenorganisationen waren jedoch unerlaubt und jeder Student, der Mitglied der "Chewrussa" war, lief Gefahr von der Schule ausgeschlossen zu werden. Dies hielt jedoch niemanden ab und nach kurzer Zeit gab es eine stattliche Anzahl von Gewerbeschulstudenten in der "Chewrussa". Anfangs war es eine reine Freundschaftsgemeinschaft, man kam in der Pause zusammen, man besprach persönliche Dinge, aber auch politische Tagesereingnisse. Nur am Samstag Nachmittag trafen sich die Chewrussaner zu offiziellen Sitzungen. Sie fanden eine zeitlang in der Mühle Werber und dann in Karl Borgers Privat-Handelsschule statt. Langsam bekamen die Sitzungen Inhalt, man sprach über jüdische Angelegenheiten der ganzen Welt. Man las die von Herzl herausgegebne Zeitung "Die Welt", es wurden Kurse über jüdische Geschichte vorgetragen und es wärte nicht lange, als aus der jüdischen Verbindung eine zionistische wurde. Nach dem Muster der deutschen Verbindungen wurde jeder neu eintretende zuerst Hospitant, dann Fuchs und nach erfolgter Ablegung einer Prüfung in jüdischer Geschichte und Palästinageografie Bursch und nach der Matura "Alter Herr" der Verbindung.

Fast gleichzeitig mit der Gründung der "Chewrussa" entstand eine zweite jüdische Verbindung, die "Hasmonäa", deren Mitglieder sich aus Schülern des deutschen Gymnasiums und der deutschen Realschule zusammensetzten. In Einzelfällen wurden auch Gymnasiasten in die "Chewrussa" aufgenommen. Die Ziele der "Chewrussa" waren aufrichtige und gegenseitige Freundschaft zu pflegen und die Menschen zu aufrechten und stolzen Juden zu erziehen. Von einer zionistischen Aktivität kann bis zum ersten Weltkrieg wohl kaum die Rede gewesen sein. Langsam kam es zu einer Kontaktnahme mit der damals stark assimilierten jüdischen Bevölkerung, die der "Chewrussa" sehr skeptisch gegenüberstand. Schrittweise gelang es den jungen Menschen Sympatie, Freundschaft und Anerkennung in den jüdischen Häusern zu finden. Verschiedene Veranstaltungen wie Tanzstunden, Semesterfeiern und Stiftungsfeste trugen sehr viel zur Kontaktnahme bei. Die von Nordau geprägte Parole - körperliche Ertüchtigung der jüdischen Jugend, aus gebeugten Judenjungen aufrechte junge Juden zu

staltete die "Emunah" Agitationsversammlungen in den umliegenden Ortschaften. So wurde im Laufe der Jahre in Kenty, Andrichau, Wadowice, Saybusch, Ernsdorf, Skotschau, Golleschau Versammlungen mit zionistischen Themen veranstaltet. Überall wurde die Verbindung freundlichst aufgenommen; in vielen Orten erhielt sie durch das Entgegenkommen der massgebenden Persönlichkeiten für die Propagandareden den Tempel. In Ung.-Hradisch. Loschitz, M.-Ostrau und M.- Weisskirchen wurde die Gründung von Vereinen und Ferialverbindungen durch Delegierte unterstützt.

Auch an der Gründung des zionistischen Vereines "Haschachar" in Bielitz und des jüdischen Turnverreines beteiligte sich die Verbindung in ganz besonderer Weise.

Während in Biala uns Kultusgemeinde u n d die gesamte Judenschaft sympatisch und verständnisvoll entgegenkamen, fand die Bielitzer Bevölkerung ihren Weg a u c h o h n e ihre berufenen Vertreter zu uns. Als Beweis für dieses Entgegenkommen, welches wir aus allen Schichten der Bevölkerung fanden, diene die Liste unserer Förderer. Es wäre aber irrig zu glauben, dass nur die Förderer unsre Anhänger sind. Denn während uns der eine durch seinen Förderbeitrag zu erkennen gab, dass er mit uns fühle, arbeitete der andere dadurch mit uns mit, dass er neue Anhänger warb und so für die Verbreitung und Vertiefung des Zionsideals sorgte.

Z.G.V. "CHEWRUSSA"

Die "Chewrussa" wurde im Jahre 1896 gegründet, zu jener Zeit als Theodor Herzl den "Judenstaat" schrieb. Zwei junge Studenten der Gewerbeschule Otto Feldmann und Salo Storosum schufen die erste jüdische Studentenverbindung in Bielitz. Sie kannten damals noch nicht Pinskers "Autoemanzipation" und sie wussten auch nichts von der in ihrer Nachbarstadt im Jahre 1884 stattgefundenen "Kattowitzer Konferenz".

Obzwar Bielitz zu jener Zeit eine liberale deutsche Stadt gewesen sein mag, gab es an der "Höheren Staatsgewerbeschule" eine antisemitische Strömung, hereingebracht durch deutsche Studenten aus dem Sudetengebiet, die ihren Nährstoff aus dem Dreifusprozess bezogen. Beinahe ganz Europa litt unter dem um sich greifendem Antisemitismus. Die jüdischen Studenten der

so dass sie bald von der Wiener jüdischen Studentenschaft mit einem besonderen Namen bezeichnet wurden: "Die Sektion Bielitz".

Am 23. Oktober war diese "Sektion Bielitz" im Café Jägerhof, Wien IX, versammelt. Die Diskussion über die beste Methode den zionistischen Gedanken in Bielitz Eingang zu verschaffen und die Bielitzer jüdische Studentenschaft im jüdisch-nationalen studentischen Sinne zu organisieren führt zu dem glücklichen Entschlusse eine Ferialverbindung zu gründen. Dieser Entschluss ruft eine ungeheure Begeisterung hervor. Im nur der Jugend eigenen Enthusiasmus umarmen sich die Studenten und schwören einander ihren Beschluss in Tat umzusetzen.

So ward an jenem Abend, glorreichen Andenkens, unsre liebe Ferialverbindung gegründet, der wir alle so viel verdanken.

Schon in den nächsten Tagen traten die Mitglieder zur Wahl eines Ausschusses zusammen. Dieses erste Präsidium bestand in den Herren: Präs. stud. med. Max Höniger, Vizepräs.: stud. tech. Philipp Singer, Schriftführer: stud. tech. Josef Klipper.

Der Ausschuss begann seine Tätigkeit mit der Einführung von regelmässigen Konventen, in welchen die Grundprinzipien der Verbindung, die Statuten und die in Bielitz zu entwickelnde Tätigkeit durchberaten wurde.

Zweck der Verbindung sollte Weckung und Hebung des Selbstbewusstseins und Zusammenschluss der jüdischen-nationalen Studentenschaft von Bielitz-Biala und Umgebung sein. Zur Erreichung dieses Zwecks wurden verschidene Mittel in Aussicht genommen.

Die Tätigkeit der Verbindung äusserte sich in zahlreichen, periodischen öffentlichen Vereinsversammlungen durch welche die Zionsidee in der Bielitzer Bevölkerung verbreitet wurde. Durch diese Versammlungen wurden zum ersten Male in unseren Schwesterstädten öffentlich spezifisch jüdische Themen diskutiert. Der ausgezeichnete Besuch dieser Veranstaltungen gab einen Beweis für das Bedürfnis nach einer derartigen Aussprache. Dass unsere Kultusvorstände, deren repräsentative Tätigkeit sich bisher lediglich auf rituelles Gebiet beschränkte über dieses impulsive Auftreten der nationalen Idee aus dem Häuschen gerieten, darf nicht Wunder nehmen.

Allein diese Arbeit der Verbindung erstreckte sich nicht nur auf die Schwesterstädte. Von der Erwägung ausgehend, dass die zionistische Idee die weiteste Verbreitung finden müsste, veran-

Wiener jüdische Studentenschaft, fruchtbar angeregt durch den beständigen Kontakt mit den geistigen Führern der zionistischen Bewegung, schritt frühzeitig an das schwierige Werk, der erwachten jüdischen Nation den Weg zu bahnen.

Schon bevor Herzls "Judenstaat" mit seiner revolutionierenden Wirkung die jüdische Nation aufrüttelte, bestanden in Wien eine Anzahl jüdisch-nationaler Studentenverbindungen. Seit ungefähr anderthalb Jahrzehnten die "Kadiniah", ferner die "Unitas" und die "Ivria". Zweck dieser Verbindungen war mannhafte Verfechtung des jüdischen Namens und Verbreitung zionistischer Ideen. Wenn aber dieser Zweck auch in der Metropole erreicht wurde, so machte sich doch bald das Bedürfnis geltend, nationales Ehrgefühl und zionistische Gedanken in die Provinz zu verpflanzen. Dies zu tun schienen in erster Linie Ferialverbindungen jüdischer Studenten berufen.
So konstituierte sich im Herbste des Jahres 1896 der national gesinnte Teil der jüdischen Studentenschaft von Bielitz zur ersten jüdisch-akademischen Ferialverbindung Österreichs. Diese Ferialverbindung ist die "Emunah".

In den Ferien des Jahres 1896 beschlossen eine Anzahl jüdischer Studenten, die Herren Philipp Singer, Karl Wagner, Josef Klipper, Moritz Tramer, Hugo Serog, die in Wien die Ideen der jüdischen Moderne in sich aufgenommen hatten, diese Ideen auch in Bielitz zu verbreiten. Zur Erreichung dieses Zweckes setzten sie sich mit der jüdisch-akademischen Verbindung Ivria ins Einverständnis, die mit grösster Bereitwilligkeit und Liebenswürdigdigkeit ihr Unternehmen unterstützte. Mit Hilfe der Ivrianer gründete sich anfangs September 1896 ein Garantiekomitee für einen Agitationskommers, dem neben dem obererwähnten noch die Herren Schembeck und Max Höniger angehörten. Dieser Kommers, der ganz im gleichen Style arrangiert war, wie die zionistischen Kommerse die seither alljährlich stattfinden, versammelte die Spitzen der jüdischen Korporationen unserer Schwesterstädte, die Herren Rabbiner Dr. Glaser und Dr. Steiner, die jüdischen Advokaturskonzipienten und die Vertreter der Presse.. Eine grosse Anzahl von Ivrianern waren zu diesem Kommers delegiert, darunter als Wortführer die Herren Karl Kohn, Fried, Pobersky.

Nach Wien zurückgekehrt traten die schon früher erwähnten jüdischen Studenten in engere Verbindung. Sie diskutierten ernsthaft über Zionismus und waren stets bei zionistischen Versammlungen und festlichen Veranstaltungen beisammen zu finden,

"בלאוויס" בשנת 1924
במרכז יושב י. בריזלי-ברגר

הנהגת השומר הצעיר
בשנת 1927

Polonisierung der Städte aufzuhalten. Massgebend für diese Herren war damals die Wiener Kultusgemeinde, die von ihrem Präsidenten Dr. A. Stern im Sinne des deutschen Liberalismus geleitet wurde und sie zitierten mit besonderer Befriedigung Dr. Güdemanns "Nationaljudentum" - eine Replik auf Herzls "Judenstaat".

Der "Haschachar" begann den Kehillagewaltigen tatsächlich bald unbequem zu werden. Es geschah, wie ich glaube, zum ersten Mal in der Bielitzer Kehille, dass anlässlich der im Jahre 1898 ausgeschriebenen Wahlen in die Kultusgemeinde vom "Haschachar" eine grosse Wählerversammlung einberufen wurde, in der ich beauftragt wurde, über das zionistische Kultusgemeindeprogramm zu referieren. All die Krämer, Handwerker und die kleinen Kaufleute waren massenweise erschienen; sie lauschten gespannt den Ausführungen, ihre Herzenssaiten vibrierten und weckten in ihnen Töne, die der graue Alltag so sehr gedämpft hatte.

Der damalige Vorstand war nur durch den Vize-Präsidenten Herrn Salomon Tugendhat jr. s.A. vertreten, der in seiner Erwiderung auf das zionistische Programm überhaupt nicht einging, sich nur dagegen verwahrte, dass Lossungen aus dem Osten in "unsere" Gemeinde hineingetragen werden... Die alte Litanei des non movere, die alte Parole: "Stille, stille, nur kein Geräusch gemacht!..."

DIE GESCHICHTE DER "EMUNAH" 1896/1906

Das nationale Erwachen des jüdischen Volkes im 19. Jahrhundert wird für den Betrachter der jüdischen Geschichte stets ein höchst interessantes, anziehendes Kapitel bleiben. Was diese Periode von allen übrigen Epochen jüdischer Historie seit Auflösung des jüdischen Staates unterscheidet, ist die sichtbare Manifestien eines bewussten Willens zur Tat, zum selbständigen Eingreifen in das Geschick, gegenüber dem früheren blossen Dulden. Kurz das zum Passivum degradierte Judentum wurde aktiv.

Das mächtigste Echo fand den Erlösungsruf des jüdischen Volkes in der jüdischen Studentenschaft. Ganz besonders die

Rolle spielten und die nach Bielitz beinahe als die ersten gekommen waren, gelangten nur aus dem Titel ihrer Priorität zur Leitung in der dann entstandenen Jüdischen Gemeinde. Den in diesen als Magyaren sich ausgebenden Juden seit jeher bestandenen Antagonismus gegen die "Polnischen" übertrugen sie sehr bald auf die etwas später zugezogenen Juden aus Galizien. Dies Vorgehen trug ausser den oben angeführten Grunden noch mehr dazu bei, dass sich die letzteren der neupropagierten zionistischen Idee, die keine geographischen Grenzen unter Juden zuliess, zugänglicher erwiesen.

Nachdem ein Teil der Mittelschuljugend bereits gewonnen war, diese die zionistische Aufklärungsarbeit im Elternhause mit jugendlichem Eifer betrieben hatten, wurde der Boden für die Gründung eines "Bürgervereines" reif und ich wurde vom Verband "Zion" in Wien, der damals die zionistische Zentrale für Österreich bildete, veranlasst, an die Gründung eines solchen Vereines zu schreiten. Zusammen mit den Herren F. Rabinowitz s.A., Adolf Huppert, David Alexandrowicz s.A. u.a., und unter Assistenz der akad. Ferialverbindung "Emunah", wurden die Statuten für den Verein "Haschachar" ausgearbeitet, zur staatlichen Genehmigung vorgelegt und nach Herablangung derselben eine Propaganda-Versammlung einberufen, in der Dr. Leopold Kahn aus Wien ein glänzendes zündendes und hinreissendes Referat erstattete. Diese Versammlung bildete den Grundstein des "Haschachar" und gewann noch an lokaler Bedeutung durch die Erklärung Ehrw. Herrn Rabb. Dr. Glaser aus Biala, dass er dem neuzugründenden Verein als Mitglied beitrete. In der darauffolgenden ersten Generalversammlung, wurden auch die Herren Dr. Kahn und Rabb. Dr. Glaser als erste Ehrenmitglieder des "Haschachar" gewählt.

Wie damals beim grössten Teil der jüdischen Gemeinderepräsentanzen war auch die Stellung der jüdischen Gemeindevertreter in Bielitz zum Zionismus eine ablehnende. Wohl diskutierten sie gelegentlich bei Propagandaversammlungen mit den "jungen Zionisten", ohne sich aber in ihrem festen Glauben an dem "Liberalismus" erschüttern zu lassen und betonten mit allen damaligen "Protestrabbinern" die "jüdische Religionsgemeinschaft". Sie hielten sich als deutsche Juden und merkten nicht, oder wollten nicht merken, dass die liberale Partei im Reichsrate ihr ursprünglich klares Programm bereits mit antisemitischen Bazillen getrübt hatte, und dass sie besonders in Bielitz-Biala von den Deutschen lediglich dazu benutzt wurden, um die

AUS DER JUGENDZEIT DES "HASCHACHAR"

Der Werdegang des "Haschachar" war kein leichter. Er musste nicht nur eine Generation überdauern, die im ehrlichen Glauben an den Fortschritt der Menschheit, das eigene Los und das ihrer Brüder, der damals noch vorherrschenden, allerdings schon seichten Strömung des Liberalismus anvertrauten, vielmehr musste jeder einzelne Jude, dessen Gedankenwelt der Zionismus aufgewühlt hatte, mit sich selbst zunächst fertig werden. Er musste diese geradezu revoltierende Idee zunächst richtig erfassen, um mit dem neuen Rüstzeug versehen, die richtige Antwort auf das ihn beschäftigende "jüdische Problem" sich selbst geben zu können, Fernsicht zu erlangen, um allen gleisnerischen Ideen, die vielversprechend und daher verlockend waren, Stand zu halten. Wir jungen Juden von damals ahnten intuitiv, dass alle geistige Wegzehrung, die uns vom Elternhause, von der jüdischen Lehrstätte her für das weitere Leben mitgegeben wurde, unterwegs verloren ging. Wir fühlten, dass unser "Jude sein" auf Kosten der noch sehr verschwommenen "Nur-Mensch-sein"-Idee leiden musste, dass uns der Eintausch von sicheren tausend Jahre alten Volkswerten gegen etwas Ungeklärtes, Unbestimmtes, Problematisches empfohlen wurde.

Es ist klar, dass solche Gedanken nur bei denjenigen Juden auftauchen konnten, die aus dem Osten kamen, wo ihnen noch die Möglichkeit geboten war, ihr Wissen aus dem Urquell jüdischer Lehre zu bereichern, die von des Gedankens Blässe des jüdischen Westens noch nicht angekränkelt waren. So ist es denn kein Wunder, dass gerade in Bielitz, wo sich der "Osten" und "Westen" begegneten, es zunächst die "Östler" waren, auf die der Zionismus mit seinen logischen Konsequenzen einwirken musste - und dass sie die ersten Apostel dieser Idee wurden. Und so waren es junge Juden, aus dem Osten, die die Gründung der Studentenverbindungen: "Hasmonäa", "Chewrussa", und "Emunah" beeinflussten.

Wie Ehrwürden Herr Rabb. Dr. Steiner in seinem im "Jüdischen Volksblatt" veröffentlichten Aufsätzen "Zur Geschichte der Juden in Bielitz" nachwies, gab es in dieser Stadt eigentlich keine autochthonen Juden. Die Juden aus der Slowakei, die übrigens in der jüdischen Geistesgeschichte nie eine Besondere

Für die Unterbringung der Gemeindekanzlei, Matriken und der Rabbinatskanzlei war durch viele Jahre gar nicht vorgesorgt. Der jeweilige Kultuspräsident, Rabbiner oder Matrikenführer verwahrte die betreffenden Dokumente und Belege in seiner Privatwohnung und der Gemeindesekretär besorgte gleichfalls die einschlägigen Agenden in seiner Wohnung. Diese für die Dauer unhaltbaren Verhältnisse waren die Veranlassung dass im Jahre 1898 die Errichtung einer eigenen Gemeinde- und Rabbinatskanzlei in den Schulgebäude zu diesem Zwecke hergerichteten Räumlichkeiten beschlossen und im Jahre 1899 durchgeführt worden ist. Allein dieser Umstand war nicht von langer Dauer, denn schon nach Veränderung der Schule musste die Gemeindekanzlei aus dem Schulgebäude entfernt werden und in eine Mietswohnung übersiedeln.

Die Gemeindevertretung befasste sich schon im Jahre 1895 mit der Frage der Erwerbung eines entsprechenden Grundstückes zur Erbauung eines Gemeindehauses und war zu jener Zeit das gegenüber der westlichen Front des Tempels gelegene Grundstück als Kaufobjekt in Aussicht genommen. Dieses Projekt gelangte jedoch nicht zur Ausführung. Erst im Jahre 1903 wurde durch einhellige Beschlüsse des Vorstandes vom 7. Juni und des Ausschusses vom 10. Juni 1903 der Ankauf des an Ecke der Schul- und Elisabethstrasse gegenüber der nördlichen Front des Tempels gelegenen Grundstückes genehmigt und unter Vorsitz des Kultuspräses ein aus mehreren Mitgliedern des Ausschusses bestehendes Komitee mit der Durchführung der Kauf- und Bauangelegenheiten betraut, welches die ihm übertragene Aufgabe gelöst hat. Bei Ausführung dieses Baues wurde darauf Bedacht genommen, dass derselbe einen entsprchenden Fest- und Betsaal, ebenso die nötigen Ubikationen für die Gemeinde- und Rabbinatskanzlei enthalte; die Souterrainlokalitäten wurden so angelegt, dass dieselben an den israelitischen Freitischverein vermietet werden können; die Wohnungen in den einzelnen Stockwerken wurden als Naturalwohnungen für den jeweiligen Rabbiner und Oberkantor bestimmt; ebenso wurde eine Wohnung nach den Wünschen des Humanitätsvereines Bnai-Brith adaptiert, welcher schon bei Beginn des Baues sich als Mietpartner gemeldet hatte.

Der Bau wurde im Mai 1904 begonnen. Zur Erwerbung des Grundes wurden die vorhandenen Mittel der Kultusgemeinde verwendet, das Baukostenerforderinis erscheint durch ein von der Bielitzer Sparkasse bewilligtes amortisierbares Darlehen gedeckt.

gestellt gewesenen Lehrpersonen wurden als Landeslehrer angestellt und sämtliche einschlägigen Rechtsverhältnisse aus den den Lehrern von der Kultusgemeinde zugesichert gewesenen Bezügen und Ansprüchen wurden im einverständlichen Einvernehmen geregelt und gelöst. Der Unterricht in Religion wird fortan an dieser Schule als obligater Lehrgegenstand auf Landesschlkosten, der Unterricht im Hebraeischen als nichtobligater Schulgegenstand auf Kosten und unter Aufsicht der Kultusgemeinde erteilt.

In den Chroniken der Gemeinde ist als erster Bielitzer Rabbiner Dr. Lasar Frankfurter verzeichnet, welcher auch an der israelitischen Schule Unterricht erteilte. Vorher hatte der Teschner Rabbiner die Seelsorgefunktionen für Bielitz versehen. Nach dem am 7. Dezember 1873 erfolgten Ableben des Dr. Frankfurter, welcher der Gemeinde ein Legat von 300 fl. in Wertpapieren vermachte, wurde in Folge ausgeschriebenen Konkurses Herr Dr. Wolf Lesser am 16. Februar 1875 zum Rabbiner dieser Gemeinde gewählt, welcher diese Seelsorgestelle bis zu seinem am 11. Februar 1882 erfolgten Ableben versah. Dem sodann am 31. August 1882 zum Rabbiner gewählten Herrn Dr. Adolf Kurrein wurde am 19. Jänner 1888 die von ihm gewünschte Entlassung bewilligt. Sein am 21. März 1888 zum Religionslehrer und nach Erlangung der österreichischen Staatsbürgerschaft zum Rabbiner ernannten Nachfolger Herr Dr. Saul Horowitz hat mit Ende des Jahres 1895 einen Berufung als Professor an dem jüd. theologischen Seminar in Breslau erhalten und die hiesige Gemeinde verlassen. Zu seinem Nachfolger wurde am 12. März 1896 Sr. Ehrwürden Dr. Markus Steiner gewählt.

Die Kultusgemeinde hat der religiösen Erziehung und Ausbildung der Schuljugend stets ein besonderes Augenmerk zugewendet. In der Volksschule wurde nebst dem obligaten Unterrichte in der jüdischen Religion, die hebräische Sprache als gewöhnlicher Unterrichtsgegenstand gelehrt, zu welchem Unterrichte sämtliche Schüler verpflichtet waren. Die jeweiligen Rabbiner oder Lehrer an der israelitischen Volksschule versahen den Unterricht in Religion an den Mittelschulen und schon im Jahre 1880 wurde als eine obligate religiöse Übung im Sinne der schulgesetzlichen Bestimmungen für Mittelschulen ein Schulgottesdienst und eine geregelte Andacht an jedem Samstagsnachmittage eingeführt, welche fortdauernd erhalten wird.

An Stelle des im Jahre 1900 abgebrannten Friedhofgebäudes wurde auf Kosten der Gemeinde einen neue Halle aufgebaut; gleichzeitig wurde aus Spenden der Gemeindemitglieder die Friedhofsmauer aufgeführt.

ten Tempelgebäudes beschafft.

Nach erlangten Benützungskonsense und notwendig gewordenen Grund- und Strassenregulierungen hat am 21. September 1881 die feierliche Einweihung des neuen Tempels stattgefunden. Das gesamte bewilligte Baukostenerfordernis betrug bis 93.800 fl.

Noch vor Erbauung der eigenen israel. Volksschule in Bielitz im Jahre 1872 hat unter Aufsicht der Kultusgemeinde eine von ihr gegründete und erhaltene israelitische Schule bestanden. Diese Schule hatte jedoch kein festes Heim, war bei Fremden eingemietet, musste wiederholt übersiedeln und konnte den Bestimmungen des schon erflossenen Reichs-Volksschulgesetzes und den hygienischen Anforderungen nicht entsprechen. Die Kultusgemeinde war geradezu zu dem Entschlusse gedrängt, für ihre Schule eine feste Stätte zu gründen, aus der sie nicht mehr vertrieben werden könnte und die auch den gestellten Anforderungen entsprechen sollte. Im Jahre 1871 wurde von der damaligen Gemeindevertretung der Bau eines eigenen Schulgebäudes beschlossen und sofort in Angriff genommen. Das hiezu erforderliche Kapital wurde teils durch Ausgabe von Schulbau-Partialobligationen a 25 fl., welche die Gemeindemitglieder zeichneten resp. spendeten, teils durch Aufnahme von Hypothekardarlehen beschafft. Das neue Schulgebäude wurde bereits im September 1872 bezogen und ist dasselbe durch den Baumeister Karl Kunz in Bielitz erbaut. Die als private Volksschule für die jüdischen Kinder ins Leben gerufene und im Laufe der Zeit in eine fünfklassige Volksschule für Knaben und Mädchen ausgestaltete Lehranstalt hat im Jahre 1877 das Öffentlichkeitsrecht erhalten.

Im Jahre 1901 wurde von der Kultusgemeinde die Auflassung dieser von ihr gegründeten und bisher erhaltenen Volksschule beschlossen, da infolge des neuen schles. Landesschulgesetzes die Erhaltung dieser Schule dem Lande bezw. der Stadt Bielitz übertragen werden musste. Deshalb trat an die betreffenden Schulbehörden die Notwendigkeit heran, für die Unterbringung der Schüler oder Schaffung einer erforderlichen Schule und Lehrer Vorsorge zu treffen. Das Ergebnis der diesbezüglich gepflogenen ausführlichen Verhandlungen ging dahin, dass das im Eigentume der Kultusgemeinde verbliebene Schulgebäude zu allgemeinen Schulzwecken weiterhin gewidmet blieb und dass an Stelle der aufgelassenen israelitischen Schule eine öffentliche Volksschule mit abgesonderten je fünf Klassen für Knaben und für Mädchen unter gemeinschaftlicher Schulleitung errichtet worden ist. Die an der ehemaligen israelitischen Volksschule als Kultusbeamte an-

Jahre 1891 111 stimmberechtigte Wähler.

Die letzte Regelung der Rechtsverhältnisse der Kultusgemeinde erfolgte auf Grund des Gesetzes vom 21. März 1890, Nr. 57 R.-G.Bl.

Nach diesem Statute obliegt die Besorgung der Angelegenheiten der Kultusgemeinde einem aus 30 steuerzahlenden Mitgliedern gewählten Ausschuss, aus dessen Mitte der Präses, dessen Stellvertreter und 8 Kultusräte gewählt werden. Die Wahl des ersten Ausschusses nach diesem Statute erfolgte am 21. Mai 1895. Abgegeben wurden 224 Stimmen; zum Präses wurde sodann vom gesamten Ausschusse Herr Adolf Brüll am 5. Juni 1895 gewählt, welcher dieses Ehrenamt bis zu seinem am 5. März 1898 erfolgten Ableben versah. Der dazumalige Stellvertreter Hr. Salomon Pollak wurde nach dem Tode des Herrn Bruell zum Präsidenten der Kultusgemeinde gewählt.

Der im Jahre 1839 erbaute Tempel erwies sich im Laufe der Zeit zu klein, weil der Stand der Gemeindemitglieder in stetem Zunehmen begriffen war. Abgesehen von der sogenannten polnischen Betstube, welche schon im Jahre 1870 bestand, wurde nachweislich schon vom Jahre 1871 an, zu den hohen Feiertagen eine Bethausfiliale in verschiedenen Saelen und dann im Prüfungssaale der ehem. israelitischen Volksschule errichtet. Die Frage der Erbauung eines neuen Temples wurde bereits im Jahre 1878 in Erwägung gezogen und sowohl in der gemeinsamen Sitzung des Vorstandes und des Ausschusses vom 4. März 1879,als auch in einer zu diesem Zwecke einberufenen Generalversammlung, wurde "die dringende Notwendigkeit der Erbauung eines neuen Tempels anerkannt und der Wunsch ausgesprochen, den Bau desselben ohne Verzug und mit möglichster Vermeidung einer höheren Belastung der Gemeindemitglieder auszuführen". Das hierzu gewählte, aus 7 Mitgliedern bestehende Komitee unter Voorsitz des Dr.Engelsmann hat auch die ihm aufgetragene Aufgabe ehestens gelöst. Auf dem von den Eheleuten Karl Traugott und Charlotte Bathelt erkauften Grundstücke an der Pechringstrasse wurde nach den Plänen des Architekten Herrn Karl Korn in Bielitz der monumentale Tempelbau durch die Baumeisterfirma Em. Rost in Biala ausgeführt. Die hiezu erforderlichen Mittel wurden durch Ausgabe von unverzinslichen Partialobligationen per 25.00 fl., welche im Wege der Zeichnungen und Spenden bei den Gemeindemitgliedern gesammelt wurden, durch Verwendung der verhandenen Gemeindemittel, Aufnahme von Hypethekardarlehen, sowie Verkauf des al-

Oktober 1865, welche im Grunde des Erlasses des hohen k.k. Staatsministeriums von der k.k. schles. Landesregierung in Troppau sub 27. Dezember 1865 genehmigt worden sind.

Die Gestaltung der Kultusgemeinde nach den Statuten vom Jahre 1865 war nicht von langer Dauer, denn schon am 1. November 1870 liegen neue Statuten vor, welche die Vertretung der Kultusgemeinde einem Vorstande, bestehend aus dem Präses und neun Kultusräten, übertragen; dieselben wurden direkt von den wahlberechtigten Mitgliedern der Kultusgemeinde gewählt. Zur Wahlberechtigung war die Entrichtung eines Kultusbeitrages von mindestens 6 fl. erforderlich. Zur Beratung und Beschlussfassung über wichtigere Gegenstände hatte sich der Vorstand durch einen Ausschuss von 15 wahlberechtigten Mitgliedern zu verstärken, welche der Vorstand selbst zu wählen hatte. Dieser derart verstärkte Vorstand hatte die Stelle der bisherigen Generalversammlung zu vertreten und haben im Bedarfsfalle gemeinschaftliche Situzungen des Verstandes und Ausschusses stattgefunden.

Erst seit dem Jahre 1870 wird ein formelles Sitzungsprotokoll in der hiesigen Kultusgemeinde geführt, welchem auch die hier erwähnten Vorfälle entnommen erscheinen.

Auf Grund der neuen Statuten vom Jahre 1870 erfolgte die Konstituierung des Kultusverstandes am 8. Dezember 1870. Abgegeben wurden hierbei 68 Stimmen. Zum Präses wurde Herr Benjamin Holländer, zu Kultusräten die Herren Ferdinand Brück, Adolf Brüll (Präses-Stellv.), Albert Neumann, Salomon Pollak, Max Pollatschek, Wilheim Schäffer, Salomon Tugendhat, Sigmund Weissenberg und J. Zeisler gewählt.

Mit Ablauf von je 3 Jahren fanden Neuwahlen statt, aus welchen als Präsidenten bis zu seinem Lebensende Herr B. Holländer (gestorben 2. Jänner 1879) und seit 23. Jänner 1879 Herr Adolf Brüll hervorgingen.

Als weitere Kultusräte sind auf Grund der Ergebnisse der späteren Wahlen verzeichnet die Herren Dr. Engelsmann (1873), Moritz Pollitzer (1873), David Höniger (1873), Dr. Ignatz Rössler (1875), Abraham Gross (1880), Josef Perl (1882), S.J. Halberstamm (1882), Moritz Braunberg (1885), Heinrich Heilpern (1885), Dr. Wilhelm Münz (1885), Viktor Schäfer (1885) und Samuel Tugendhat (1890).

Bei den Wahlen im Jahre 1885 beteiligten sich 118 und im

Ausübung des Gottesdienstes auch für den israelitischen Kultus ausdrücklich einräumte. Das kais. Patent vom 4. Maerz 1849 sicherte der israelitischen Religionsgesellschaft das Recht der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, der selbständigen Ordnung und Verwaltung ihrer Angelegenheiten, sowie den Besitz und Genuss ihrer Anstalten und Fonde zu. Diese Bestimmungen sind auch später in das noch jetzt geltende Verfassungsgesetz zom 21. Dezember 1867 übergangen, laut welchen die israelitische Religionsgenossenschaft "als eine zur selbständigen Ordnung ihrer inneren Angelegenheiten berufene, staatlich anerkannte Religionsgesellschaft" bezeichnet wird.

Die Beilitzer Israeliten haben weiters nebst der obenerwähnten Errichtung eines eigenen Bethauses im J. 1849 die Errichtung eines eigenen Friedhofes in Bielitz bewilligt erhalten. Der Kaufschilling zum Ankaufe des Friedhofsgrundes wurde durch freiwillige Spenden aufgebracht; auf demselben wurde in den späteren Jahren die (im J. 1900 abgebrannte) Friedhofhalle, die Leichenkammer und das Wächterhaus erbaut.

Im J. 1852 wurde den Bielitzer Israeliten die Führung der eigenen Geburts- und Trauungsmatrikel, sowie einer besonderen Sterbematrikel bewilligt.

Trotzdem aber haben die Bielitzer Israeliten bis zum Jahre 1852 an die Teschner Kultusgemeinde Beitrage zu Kultuszwecken geleistet und unterstanden dem dortigen Rabbinate und Kultusvorstande. Als selbstverständliche Folgeerscheinung dieser zustände war, dass die Bielitzer Israeliten sich von diesem sie belästigenden und beengenden Verbande und hauptsächlich von den Beitragsleistungen nach Teschen zu befreien suchten, wodurch in den späteren Jahren zwischen der Teschner israelitischen Kultusgemeinde und den Bielitzer Israeliten mehrfache Zwistigkeiten und ein Konflikt entstand, welcher sogar zur Anrufung der Behörden führte und eine Entscheidung der k.k. Landesbehörde in Troppau im J. 1862 herbeiführte, welche den mittelbaren Anlass zur Konstituierung der eigenen Bielitzer Kultusgemeinde geboten hat.

Nach mehrjährigen Verhandlungen erfolgte endlich im Jahre 1865 die selbständige Gründung der "israelitischen Kultusgemeinde in Bielitz" und zwar auf Grund der von den Herren B. Holländer, Salomon Tugendhat und Dr. Ig. Rössler als Vertreter der Bielitzer Israeliten vorgelegten Statuten dto. 25.

Grund dieser gesetzlichen Bestimmungen und tatsächlichen Verhältnisse bildete die gesamte schlesische Judenschaft des ehemaligen Teschner Kreises seit jeher eine behördliche anerkannte und unter behördlicher Aufsicht stehende Kultusgemeinde, deren Vereinigungs punkt sich in Teschen befand und zu welcher Kultusgemeinde auch die in der Stadt Bielitz und im Bielitzer Amtsbezirke ansässigen schlesischen Juden gehörten.

Mit allerhöchsten Entschliessung vom 2. Februar 1828, Hofdekret vom 6. Februar 1828, Zl. 2956, wurde den Bielitzer Israeli ten die Errichtung eines Bethauses bewilligt.

Auf Grund dieser Bewilligung haben sohin die Bielitzer Israeliten das in der Tempelstrasse in Bielitz gelegene Haus C.-N.98 Niedervorstadt im Jahre 1831 erworben und wurde ihnen "laut Adjudikationsurkunde vom 13. Mai 1831 vom Magistrate der StadtBielitz im Herzogstume Schlesien k.k. Anteil das meistbietend erstandene Ernst Gottlieb Kunzische Haus Nr. 98 Niedervorstadt samt Zugehör zum Behufe der Ausbauung des denselben von höchsten Orten bewilligten Bethauses eigentümlich eingeantwortet".

Auf Grund dieser Adjudikationsurkunde wurde die gekaufte Realität unter der Bezeichnung "israelitisches Bethaus" als Eigentum der "hiesigen israelitischen Gemeinde im J. 1831 eingetragen.

Aus der daselbst eingetragenen Schuldverschreibung dto. Bielitz, 8. März 1839 ist zu entnehmen, dass die Herren A.J. Bruell, M. Riesenfeld und W.B. Herzberg zu jener Zeit die Vorsteher der "Bielitzer tolerierten Israeliten" gewesen sind und dass durch dieselben auf der laut Obigem gekauften Realität und auf Grund der obenerwähnten allerhöchsten Bewilligung "ein Bethaus ganz neu und massiv im gerichtlich erhobenen Schätzwerte von 6838 fl. Cmze. erbaut worden ist".

Laut einer vorgefundenen Originaleingabe vom 14. Juli 1843 haben die hiesigen (Bielitzer) Israeliten "ein Bittgesuch an Se. M. Kaiser Ferdinand I. überreicht und darin um die allergnädigste Erlaubnis eine Orgel in ihrem höchstenorts privilegierten Bethause zu Bielitz aufstellen zu dürfen" gebeten.

Die sog. Emanzipation der Juden erfolgte erst im Jahre 1848, als das Verfassungspatent vom 25. April 1848 die Gleichheit der Staatsbürger vor dem Gesetze aussprach und die freie

Mittwoch mit Grund eine bessere Konkurrenz in den Preisen der Lebensmittel geschaffen sein dürfte, da diese wirklich sehr oft durch den Andrang von Käufern zum Nachteil der ärmeren Einwohner auf das Höchste gespannt werden, nicht minder der Umstand, da nur ein Wochenmarkt abgehalten wird, die so wünschenswerte Konkurrenz der Brotverkäufer und Freischlächter vom Lande, weil sie in Gefahr stehen, dass ihre unverkauft gebliebenen Feilschaften bis zu dem nächsten 8 Tage entfernten Markt verderben, grösstenteils verhindert, endlich auch zu berücksichtigen ist, dass die in ihrer Zahl gleichfalls bedeutend angewachsene Judenschaft von dem samstätigen Wochenmarkt nach ihren Religionsgesetzen keinen Vorteil für sich gewinnen kann -, so sieht sich also gefertigter Magistrat veranlasst, diese Angelegenheit nach seiner Pflicht zu unterstützen.

Bielitz, den 6. August 1817.

DIE ISRAELITISCHE KULTUSGEMEINDE IN BIELITZ 1865-1905

In Schlesien war den Juden nach den sog. Toleranzpatenten für Herzogtum Ober- und Niederschlesien vom 17. April 1752 und vom 15. Dezember 1781, sowie dem Hofdekrete vom. 1. Mai 1794 der Aufentahlt unter der damals üblichen Beschränkung auf einen bestimmten Status von Familien (Familienstellen) zwar gestattet; die Errichtung einer Synagoge, Anstellung eines eigenen Rabbiners und die Wahl von Vorstehern war an besondere Bedingungen geknüpft. Es war ihnen bloss das Ausüben ihrer Religion als Privatexerzitium in Familienkreisen bewilligt.

Zur Besorgung gewisser gemeinsamer Angelegenheiten bildeten jedoch die Israeliten in Schlesien drei Körperschaften oder Gemeinden, unter der gesetzlichen Bezeichnung "die Judenschaft", nämlich "die Judenschaft des Teschner Kreises, die Troppau-Jägerndorfer Judenschaft und die Judenschaft von Weidenau. "Jede dieser Körperschaften oder Gemeinden stand unter einem von ihr gewählten Steuer-Kollektor, welcher mit seinen Beisitzern alle die Verfassung der Juden betreffenden Geschäfte, als die Einhebung der Jüdischen Steuern, der Kultusbeiträge, die Verwaltung des gemeinschaftlichen Vermögens, Führung der Matriken, Erstattung von Gutachten bei Verleihung von Familienstellen etc. zu besorgen hatte. Auf

Tage gewiss viele galizische und polnische Juden mit Getreide, Mehl und Viktualien den Markt besuchen und dadurch Konkurrenz und Wohlfeilheit herbeigeführt werden würden. Und wie nun hierdurch

h) der grosse Nutzen eines zweiten Wochenmarktes in Bielitz nicht nur für die Judenschaft allda, sondern auch für die christlichen Einwohner, hauptsächlich aber für die ärmere Menschenklasse, welche nun die zahlreichste und sich selten den Bedarf einer ganzen Woche anzuschaffen imstande ist, unverkennbar vor Augen liegt, auch gar nicht in Abrede zu stellen ist, dass diese wohltätige Einrichtung gewiss auf Konkurrenz und Wohlfeilheit, die zu befördern die hohe Regierung sich so angelegentlich bemüht -, den wichtigsten Einfluss nehmen würde und diese auch fast das einzige Mittel zum Zweck ist, überdies alles

i) auch die Stadt Teschen zugunsten der dortigen in der Zahl und Besteuerung weit minderen Judenschaft eines zweiten Wochenmarktes am Mittwoch verliehen worden ist, so hofft daher die Bielitzer Judenschaft mit aller Zuversicht, dass sowohl Ein löblicher Magistrat als auch Ein wohllöblich k.k. Kreisamt dieses billige Gesuch zu unterstützen als auch Eine hohe Landesstelle demselben zu willfahren gnädigst geruhen werden.

Bielitz, den 24. Juni 1817.

B.

Die hiesige Judenschaft macht in dem beiliegenden Gesuch den Antrag, bei hoher Behörde dahin einzuschreiten, womit der Stadt Bielitz die Befugnis eines zweiten am Mittwoch in jeder Woche abzuhaltenden Wochenmarktes erteilt werde. Die angeführten Behauptungsgründe sind durchaus wahr und der Umstand allerdings richtig, dass der ganze Populationsstand beider Kommerzialstädte Bielitz und Biala lediglich von dem einzigen Wochenmarkt am Samstag mit seinen Bedürfnissen abhängt und die ärmeren Volksklassen, besonders der hiesigen zahlreich vorhandenen Tuchmanufaktoristen, sich nicht immer für eine ganze Woche den Bedarf der Viktualien anzuschaffen imstande sind.

Und da nun durch Einführung eines 2. Wochenmarktes am

Und was nun insbesondere die Judenschaft betrifft, so ist diese

e) von diesem für Bielitz und Biala bestehenden Wochenmarkt gänzlich ausgeschlossen, weil sie nach den Vorschriften ihrer Religion am Samstag als ihrem Sabbath nicht handeln, nicht kaufen und nicht verkaufen darf, und da auch ihre Seelenzahl bedeutend angewachsen ist und noch überdies 100 fremde jüdische Handelsleute - des Wollhandels oder um Tücher einzukaufen - stets hier und in Biala sich befinden, schliesslich auch in Betreff der jüdischen Einwohner der Umstand obwaltet, dass keiner von ihnen das Mideste selbst erzeugen kann, was zwar auch in Ansehung der Bürgerschaft grosstenteils, doch aber nicht allgemein der Fall ist, so schmeichelt sich demnach die Judenschaft allhier, gestützt auf die liberalen Grundsätze einer hierländigen hohen Regierung, die durchaus keinen Staatsuntertan wegen Religionsunterschied und also auch keinen Juden von den Wohltaten einer derlei politisch-bürgerlichen Einrichtung auszuschliessen die Absicht hat, dass eine hohe Behörde umsomehr dieses missverständnis der Stadt Bielitzer Judenschaft und der vielen zeitweilig dort sich aufhaltenden fremden Handelsleute zu beherzigen geruhen werde, als

f) die Judenschaft in Bielitz hauptsächlich dermalen bei dem Bestehen der Erwerbssteuer und anderer ausserordentlichen Lasten in der Besteuerung fast zwei Drittel teile der ganzen für die Judenschaft im Kreise ausgeschriebenen Quote vertreten muss, was vielen Gliedern von ihnen sehr hart fällt, und nur mit höchster Anstrengung ihre Partialbeiträge zu erschwingen imstande sind, mithin sehr zu wünschen wäre, dass sie der Wohltaten einer durch die Wochenmärkte etwas erleichterten Lebenssubstistenz teilhaft werden möchten, da sie bis anher mit ihrem diesfälligen Bedarf lediglich auf die sogenannten "Kiepler" oder aber auf den Mittelweg durch andere beschränkt sind, was aber auch mit interessierten Absichten verbunden ist. Und schliesslich

g) ist für beide Städte Bielitz und Biala besonders der Umstand wichtig und wohltätig, dass an jedem Wochenmarkt viele galizische und polnische Mehlhändler Biala besuchen-, und da in Polen, ja selbst Galizien, der Frucht-, Mehl- und Viktualienhandel erlaubt ist -, so ist zu erwarten, dass, dafern ein zweiter Wochenmarkt am Mittwoch eingeführt würde, an diesem

sich aufhaltenden fremden Handelsleute zu beherzigen geruhen werde, als

Die Gründe dieses Gesuches sind evident und sprechen sich zum Teil von selbst aus; Ein löblicher Magistrat geruhe der hohen Behörde zur Beherzigung vorzustellen, dass

a) beide Städte Bielitz und Biala eine Population von zirka 8000 eingeborenen Seelen in sich fassen, dass ferner

b) in beiden diesen Städten eine Tuchfabrikatur, viel Handel und Verkehr blüht und die erstere so wichtig sei, dass öfters, wenn die Tuchfabrikatur stark betrieben wird, die bloss dort arbeitenden Tuchmacher- und Tuchscherergesellen, vielleicht die Zahl von 1000 Köpfen ersteigen, dazu endlich

c) die Militärgarnison in beiden Städten, die vielen Hilfsarbeiter, welche die Fabrikatur notwendig hat, Dienstboten und die fremden bloss zeitweilig auf beiden Plätzen sich aufhaltenden Handelsleute etc. - so handelt es sich um eine Menschenmasse von zirka 12.000 Seelen, welche in beiden Städten lediglich auf den einen Wochernmarkt beschränkt ist und sich also Samstags den Bedarf ihrer Viktualien für die ganze Woche besorgen muss: Es drängt sich demnach durch dieses Vorausgesagte die Überzeugung von selbst auf, dass

d) dieser Übelstand der Sache auf den Preis der Dinge, auf die ersten und unentbehrlichsten Lebensbedürfnisse den nachteiligsten Einfluss nehmen und das Publikum in beiden Staedten diesen Nachteil tief empfinden muss.

Die Butter z.B. welche ein vorzüglicher Gegenstand des Wochenmarktes im Monat Mai und Juni ist, wo sich viele Haushaltungen gewöhnlich den Bedarf schon für den bevorstehenden Winter anzuschaffen pflegen, würde gewiss um 30, 40, auch 50 Prozent wohlfeiler sein, wenn für beide Städte statt eines, zwei Wochenmärkte existieren möchten.- Die Erfahrung hat gelehrt, dass die Butter, welche anfänglich mit 18 Groschen gekauft wurde, an demselben Markttage noch mit 30 auch mit 40 Groschen bezahlt werden musste. - Warum? Weil das Verlangen zu stark war und der Verkäufer aus der Zudringlichkeit des Käufers gewöhnlich seinen Vorteil zieht und dieser soweit als möglich zu treiben die Gelegenheit benützt und ebenso verhält es sich mit allen anderen Artikeln und besonders in jenen, welche für den Winter als ein unentbehrliches Bedürfnis angeschafft werden müssen.

magistrates.

A.

Löblicher Magistrat!

Solange die Stadt Bielitz existiert und Stadtrechte geniesst, besitzt dieselbe das Recht eines Wochenmarktes allhier, der am Samstag in jeder Woche abgehalten wird; es ist unleugbar, dass Jahrhunderte verflossen sind, seitdem diese Verfassung hiesigen Ortes besteht, und ebenso wahr ist auch, als der Stadt Bielitz diese Verfassung gegeben worden ist, vielleicht damals nicht soviele hundert Einwohner existiert haben, als heute tausende daselbst existieren: Weit später ist endlich auch die benachbarte Stadt Biala entstanden, die sich jedoch erst in dem damaligen Zeitalter gebildet und erst seit beiläufig 50 Jahren ihre gegenwärtige Ausdehnung erhalten hat und die, wie bekannt, mit der Stadt Bielitz dergestalt zusammenhängt, dass beide Städte nur für ein Publicum anzusetzen sind: Nun hängen diese beiden Städte und ihre 8000 Einwohner, die sie laut Konskriptionsbücher ungefähr zählen dürften bloss von dem einzigen Wochenmarkt - am Samstage ab; und in dem Verhältnis wie die christlischen Einwohner hat sich auch die Judenschaft bei der Stadt Bielitz vermehrt, die jedoch vermöge ihrer Religionsgesetze von jenen Vorteilen und Bequemlichkeiten ganz ausgeschlossen sind, welche eigentlich diese Wochenmärkte dem Publikum gewähren sollen und auch wirklich gewähren: Und eben dieser Umstand veranlasst demnach die Gefertigten namens der Judenschaft allhier hiemit untertänig zu bitten. Ein löblicher Magistrat wolle höheren Orts um die Bewilligung eines zweiten in Bielitz am Mittwoch abzuhaltenden Wochenmarktes einzuschreiten geruhen.
auch in Betreff der jüdischen Einwohner der Umstand obwaltet, dass keiner von ihnen das Mindeste selbst erzeugen kann, was zwar auch in Ansehung der Bürgerschaft grosstenteils, doch aber nicht allgemein der Fall ist, so schmeichelt sich demnach die Judenschaft allhier, gestützt auf die liberalen Grundsätze einer hierländigen hohen Regierung, die durchaus keinen Staatsuntertan wegen Religionsuntershcied und also auch kenen Juden von den Wohltaten einer derlei politischbürgerlichen Einrichtung auszuschliessen die Absicht hat, dass eine hohe Behörde umsomehr dieses missverständnis der Stadt Bielitzer Judenschaft, und der vielen zeitweilig dort

tet hatten, nicht aber, aus welchem Rechtstitel dasselbe eingehoben worden war. Am 23. Februar 1769 legte der Magistrat diesen Akt dem königlichen Amte vor, welches am 21. März 1769 den Landes-Ältesten beauftrage, die weitere Abforderung eines Schutzgeldes von den jüdischen Wollhändlern aus Polen der Bielitzer Regierung gänzlich abzustellen, weil der Nachweis nicht geliefert wäre, dass die Bielitzer Schlossherrschaft das Recht hätte, ein solches Schutzgeld einzuheben und weil die den Juden in den Weg gelegten Hindernisse dem Handel mit Polen zum Nachteile gereichten. Durch diesen Erlass war den jüdischen Wollhändlern freie Bahn gemacht und sie fanden sich in immer grösserer Zahl in Bielitz ein. Dass sie trotzdem auch in der Folge nicht unbehelligt blieben und Akten der Unduldsamkeit und Gehässigkeit ausgesetzt waren, dafür führt der Verfasser folgendes Beispiel an: "Ein Beispiel leidenschaftlicher Gehässigkeit bietet die am 3. Februar 1786 gegen den hiesigen tolerirten Jud Hirschl Mendl" vor dem Bürgermeister Christian Krischke, dem Syndicus Jacob Anton Alscher und dem Rathmann Andress Hampel auf dem Rathause zu Bielitz abgeführte Untersuchung, bei welcher die Kläger nichts weniger verlangten, als dass dem Mendl die "Vorkäuflerei der Wolle, in Gross-Polen verboten werden möchte, bis Wohin sich selbstverständlich die Macht des Bielitzer Stadtmagistrates nicht erstreckte".

ÜBER DIE GESCHICHTE DER JUDEN IN BIELITZ

Als weiterer Beweis dafür, dass die Juden in der Stadt Bielitz am Ende des 18. Jahrhunderts bereits in stattlicher Zahl wohnhaft waren, erscheint uns folgendes Dokument aus dem Jahre 1817.

ZUR EINFÜHRUNG DES MITTWOCHMARKTES IN BIELITZ

A. Die Bitte der Bielitzer Judenschaft um Einführung eines zweiten Wochenmarktes.

B. Die Befürwortung dieser Bitte seitens des Bielitzer Stadt-

Kais. Königl. Herrn Landes-Eltesten diese Angelegenheit auf das triftigste vorstellig zu machen."

"Um dieselbe Zeit kamen die Saluschiner Juden Jakob David und Feibisch Wolf nach Bielitz. Kaum angekommen, wurde ihnen der obrigkeitliche Befehl,das Schutzgeld für fünf Jahre im vorhinein, also zusammen 10 Dukaten, zu erlegen. Schon waren ihnen, da sie sich weigerten, dem Begehren des Burggrafen zu entsprechen, Pferd und Wagen arrestirt, als die Bürger Gottfried Sommer und Johann Henssler sich für sie verbürgten, und dadurch der Juden Gefährt frei machten. Hiervon erstattete der Magistrat am 29. August 1761 Anzeige an den Landes-Ältesten und machte in seiner Eingabe neben jenen von der Zunft vorgebrachten Motiven noch geltend, dass "denen Juden die Compactata mit dem Königreich Polen bei ihrem dahier habenden Verkehr" zustatten kämen, sowie, dass man "vor einigen Jahren durch ein publicirtes Patent die Polen zum Handel nach Österreichisch-Schlesien zu animiren gesucht" hätte. Die Stadt zöge durch "mutuelles Commerce mit Wolle. Tüchern, Getreide und anderen Waren den allergrössten Teil der Nahrung aus gedachtem Königreiche", weshalb man "sothanen Verkehr ehender auf möglichste Weise erleichtern, als erschweren sollte". Diese von dem Bürgermeister Ferdinand Czerna und den Rathmannen Andreas Krischke, Georg Krauss und Gottfried Machatschky, sowie dem Notar Heinrich Gottfried Frantz gezeichnete Zuschrift verfehlte ihres Zweckes nicht und die Einhebung des Schutzgeldes wurde der Schlossherrschaft strengstens untersagt. Trotzdem wagte es dieselbe wenige Jahre danach, dieselbe Willkür auszuüben. Als im Februar 1769 die jüdischen Wollhändler in Bielitz eingetroffen waren, liess sie der fürstliche Schlosshauptmann zu sich kommen, forderte in gebieterischer Weise die Entrichtung des Schutzgeldes und ergriff, als die Eingeschüchterten es dennoch wagten, "bescheidene Vorstellungen" zu machen, einen Stock, womit er sie "von der obersten Treppe bis hinunter dergestalt tractiret", dass sie viele Tage Schmerzen litten. Diesmal ging die Sache an das Königl. Amt, welches den Magistrat sofort beaftragte, der Bielitzer Schlossobrigkeit den Nachweis des Rechtes zur Einhebung jenes Schutzgeldes abzuverlangen. Alles, was die Schlosshersschaft in dieser Richtung aufbringen konnte, reducirte sich auf einen "Extract aus der Hoch-Reichsgräflich Haugwitzischen Bielitzer Rentamtsrechnung", welcher allerdings dartat, dass vom Jahre 1750 angefangen, die jüdischen Wollhändler - in den ersten fünfziger Jahren ausschliesslich Oderberger und Sohrauer - ein Schutzgeld an das Schloss entrich-

selbstes von denen polnischen Juden absolutement ein sogenanntes Schutzgeld und zwar einen Dukaten von der Person mit dem Ansinnen begehrtet, dass sie im Weigerungsfalle hier nicht geduldet, noch ihnen ihr zu treibender Handel gestattet werden würde, und Juden dahero sich verlauten lassen, dass sie lieber wegbleiben, als dergleichen Zumuthem eingehen würden, so erhellet hieraus deutlich, was für ein ansehnlicher Verlust und Schaden daraus entstehen würde. Da uns nun aber viel daran gelegen, ist dass wir diese, obzwar wenige, jedoch höchst nützliche und benöthigte polnische Commercium conserviren möchten, so sehen wir uns genötigt, solche Mittel zu ergreifen, wodurch das Commercium beibehalten werden könnte, Wir wollen uns zwar hier garnicht darauf einlassen, ob und inwiefern das herzogliche Dominium befugt ist, von fremden anhero handelnden und sich kurze Zeit aufhaltenden Leuten ein Schutzgeld fordern zu können, sondern wollen nur allein dies anfügen, dass wir garnicht begreifen können, worinnen denn eigentlich dieser Schutz bestehen solle, sintemalen die Juden bei ihrer Anherokunft, entweder in den öffentlichen Gasthäusern oder, bei anderen Bürgern einkehren, die Gewölber zur Einlegung der Wolle von selbigen mieten und lediglich bei der Stadt leben und mit den Einwohnern ihr Gewerbe treiben. Ob nun also das herzogliche Dominium dergleichen hindern und Leuten, die die benöthigte Ware zuführen und dem Städtchen Nahrung verschaffen, eigenmächtigerweise Imposten auflegen könne, scheinet wohl wider alle Landesverfassung und Landesgesetze zu sein."

"Jedoch wir wollen die Entscheidung davon Einer hohen Landes-Instanz anheimstellen und hier nur mit wenigem erinnern, dass das herzogliche Dominium qua sich nennenden Schutzherren der Stadt, in Betracht des von der Stadt überhaupt, als auch von und durch die Tuchmacherzunft insbesondere zu geniessen habenden Vorteils, viel mehr darauf bedacht sein sollte, Handel und Wandel zu befördern und also die Nahrung und Gewerbe in bessere Aufnahme zu bringen, als solche hintertreiben zu suchen. Es muss uns demnach höchst schmerzlich fallen, dass von Seiten des herzoglichen Dominii denen Juden von Oderberg und Sorau gegen freiwillig sich erbotene Zahlung des sogenannten Schutzgeldes die Einführung der Wolle mit Ausschliessung Anderer, die das widerrechtlich prätendirte Schutzgeld nicht geben wollen, verstattet worden ist. - - - Bei so bewandten Umständen sehen wir uns genöthigt, Einem löbl. Magistrate die beschaffenheit dieser Sache gehörig zu referiren, und zugleich geziemend anzuhalten, bei Ihro Gnaden, dem

Doch nicht das Interesse der Einwohner allein war ausschlaggebend. Auch alle, die auf dem Gebiete des Herrschaftsortes Herrschaftsrechte besassen, deren Beamte, und überhaupt alle, die Zwang und Macht auszuüben in der Lage waren, wollten auf ihre Rechnung kommen. Waren nun die Lasten dieser Rechnungen so gross, dass sie von den Juden nicht getragen werden konnten, und somit auch die Interessen der übrigen Bewohner tangiert, dann führten diese selbstverständlich die Sache der Juden als ihre eigene Sache und nahmen sich der Juden an. So gestaltet waren die Verhältnisse zum Glücke der Juden im Industriegebiete Bielitz. Nachdem die Zunft vorerst bei der Schlossherrschaft zu Gunsten der Juden interveniert hatte, indem sie diesen das Zeugnis ausstellte, sie seien für das Gewerbe unentbehrlich, rief sie auch noch die Behörde an, gegen das ungesetzliche Vorgehen der Schlossherrschaft einzuschreiten.

Den Bericht darüber lassen wir als Fortsetzung folgen: Am 21. August 1761 richtete die Zunft folgende, von denselben Ehrenmännern unterzeichnete Zuschrift an den Stadtmagistrat: "Ein löblicher Magistrat wird gütigst erlauben, dass wir Zechmeister der Tuchmacherzunft im Namen der ganzen Zunftgebühren vortragen dürfen, welcher Gestalten nicht nur allein die Tuchmacherzunft, sondern auch zugleich die ganze Communität durch das Verfahren des hiesigen herzoglichen Dominii, welches hochselbes gegen die aus Polen anhero handelnden Juden aussert, in einen augenscheinlichen Schaden und Nachtheil versetzt werde. Einem löblichen Magistrate ist mehr als zu wohl bekannt, dass bei gegenwärtigen Zeiten die Wolle nicht nur allein entsetzlich teuer, sondern auch über dieses dergestalt schwer aufzutreiben ist, dass viele arme Meister gar nichts zu arbeiten haben würden, wann nicht die Juden teils aus Schlesien, teils aus Polen die benötigte Wolle anher transportieren. Man hat sich daher alle ersinnliche Mühe gegeben, die polnischen Juden anhero zu ziehen, weil man von selbigen doppelten Nutzen ziehet, indem sie einesteils Wolle anhero bringen, anderntheils aber Tuche dafür annehmen, auch mehrere darzu aufkaufen, solche aus dem Lande führen und folglich dem gesammten Städtchen einen offenbaren Vorteil stiften, zu geschweigen dessen, was dem kais. königl. Ärario an Zoll, dem herzoglichen und städtischen Dominio an Mauthe und anderen Privatis durch deren Aufenthalt und Zehrung noch insbesondere zuwächst. Allein durch das Verfahren des herzoglichen Dominii gegen die polnischen Juden scheinet es, dass alle diese Vortheile verloren gehen werden. Denn nachdem

Bielitz nicht wenig beigetragen haben, soll eine von einem Zeitgenossen und Augenzeugen gegebenen Schilderung des damaligen Umfanggebietes und Getriebes der Stadt vorangestellt werden.

Die Schilderungen, die auch von Haase wortgetreu angeführt wird (S.99), lautet: "Der Hauptnahrungszweig der hiesigen Bewohner ist Tuchmacherei, Tuchhandel, Wollhandel, welcher meistens ein Gegenstand der jüdischen Handelsleute ist. Die Tuchmacherei und folglich auch der Tuchhandel sind wichtig. Es bestehen bereits 520 Tuchmachermeister, durch welche mehrere Tausend Hände des hiesigen Landvolkes beschäftigt werden. Ihre Fabrikate gehen nach Ost- und Westgalizien, nach Ungarn und in die Türkei. (Lauter Länder, in welchen der Handel zu jener Zeit beinahe ausschliesslich von Juden betrieben wurde) - Über die Zahl der Häuser und Einwohner von Bielitz bemerkt derselbe Folgendes: "Die Stadt selbst ist an sich von keinem grossen Umfang, denn sie besteht nur aus 90 Hausnummern; umso grösser aber sind die Vorstädte die sehr volkreich sind, man zählt daher in der gesamten Stadt mit den Vorstädten 550 Hausnummern, und 4200 Einwohner, ohne viele Fremdlinge, welche sich da aufhalten, aber noch nicht als Einheimische anzusehen sind." Es ist zweifellos, dass unter den "Vielen Fremdlingen", die noch nicht als Einheimische anzusehen sind, zunächst dauernd ansässige Juden zu verstehen sind. Die Tuchmacherei und deren Hilfsgewerbe gaben der Stadt ihren Charakter. Der Tuchmacherzunft mit 520 und der Tuchschererzunft mit 30 Mitgliedern standen die Zünfte der Schuhmacher mit 17, der Fleischhacker mit 12, der Bäcker mit 9, und alle anderen Zünfte mit noch weniger Mitgliedern gegenüber, und so waren diejenigen, welche vom "Gewerbe" waren, schon durch dasselbe für alles massgebend, was in der Stadt geschah. Sie waren "die Herren in der Stadt" und sie nannten sich auch so".

Aus diesem Rahmen wird um so wirkungsvoller das vom Verfasser gezeichnete Bild hervortreten, in welchem gezeigt wird, dass die Juden von den Tuchmeistern der Zunft, von den damaligen "Herren der Stadt", jedenfalls dem fruchtbarsten und einflussreichsten Teil der Bevölkerung, nicht wie behördlich reglementiert, als "Tolerierte" oder Fremdlinge" empfunden, sondern als nützliche, ja unentbehrliche Mitarbeiter, deutlicher gesagt, als Mehrer ihres Besitzes und Wohlstandes gewertet wurden, die sie festzuhalten allen Grund hatten.

ÜBER DIE GESCHICHTE DER JUDEN IN BIELITZ

Wer sich für die Geschichte der Juden in Bielitz interessiert, hat sich nicht nur mit der Geschichte der Entstehung der Kultusgemeinde zu befassen, auch nicht vornehmlich damit, die Spuren des Aufenthaltes der Juden in dieser Stadt so weit als möglich zurückzuverfolgen, was beinahe müssig ist, sondern vielmehr mit der Frage: Von wann an und in welchem Masse sind die Juden in dieser Stadt, gleichviel ob als "Sesshafte" oder zeitweilig sich aufhaltende "Fremde" für die Entwicklung und Gestaltung ihrer eigenen, speziell jüdischen oder für die der allgemeinen bürgerlichen Gemeinschaft von Bedeutung waren. Betreffend den zweiten Teil der Frage, nämlich über ihre Bedeutung für die bürgerliche Gemeinschaft in Bielitz, mögen hier einige aufschlussreiche Stellen aus einem Werke mitgeteilt werden, das mit ausserordentlicher Gründlichkeit, Objektivität und nicht minder auch mit ehrlichem Gerechtigkeitssinn abgefasst ist und das sicherlich eines der interessantesten und wichtigsten Kapitel für die Geschichte der Stadt Bielitz darbietet. Und zwar Stellen aus dem Werke "Die Bielitz-Bialaer Schafwollwaren-Industrie in ihrer historischen Entwicklung, dargestellt von Dr. Theodor Haase, Präses-Stellvertreter des Bielitzer-Bialaer Gewerbevereines Teschen 1873.

Dr. Tehodor Haase war eine der markantesten und hervorragendsten Gestalten der Stadt Bielitz sowohl durch sein verdienstvolles Wirken für die Allgemeinheit, wie auch als einer der ehrwürdigsten Seelenhirten der evangelischen Gemeinde. Dies letztere ist hier umso eher hervorzuheben, als es sich um Urteile und Tatsachen-Berichte über Juden handelt. Die Berichte dieses Werkes sind übrigens auch durch die in seinem Anhange abgedruckten Originaldokumente belegt. Zum rechten Verstehen der in diesem Werke betonten Bedeutung, welche die Juden bereits im 18. Jahrhundert durch ihre kaufmännische (Woll- und Tuchhandel) und nachher auch gewerbliche (Fabriksmässige Tucherzeugung, Schönfärberei etc.) Betätigung gewannen und in immer reicherem Masse behaupteten, wodurch sie zur Entwicklung des Tuchgewerbes und somit auch zum Aufblühen der Industriestadt

wohnten gewöhnlich eine oder zwei Familien. In Bielitz gab es vier zusammengehörige Familien: Joseph Moses, sein Sohn, Schwiegersohn, und dessen Vater, der ein halber Rabbiner ist. Joseph Moses ist Factor bei Herrn Grafen v. Haugwitz (dem Besitzer der Herrschaft Bielitz).

Es handelt sich hier um die Familie die später den Familiennamen Paneth annahm. Es scheint, dass im Jahre 1751 Joseph Moses nebst seinen Schwagern Moss Salomon und Mandel mit ihren Familienangehörigen u. den jüdischen Dienstpersonal die jüdische Gemeinde in Bielitz bildeten - die aber nicht offiziel als solche anerkannt war. Von den Kindern des Joseph Moses, der als Getreidehändler und Hoflieferant bezeichnet wurde und auch Gelehrter war, erhielt der älteste Sohn nach dem damaligen Familiantengesetz das Niederlassungsrecht in Bielitz, während sein zweiter Sohn, der 1783 geborene Jecheskel, sich mit talmudischen Wissenschaften befasste und bekannter Rabbiner wurde. Er lernte auf dem Jeschiwot von Leipnitz und Prag, wo er um 1802 ein Gelehrtendiplom erhielt. Im Jahre 1807 amtierte er als Rabbiner in Ustritz, 1813 in Trzall (Slovakei) und seit 1823 in Karlsburg (Siebenbürgen). Dort starb er im Jahre 1845. Unter seinen zahlreichen Nachkommen gab es bekannte Talmudgelehrte und Rabbiner. in Ungarn und Siebenbürgen.

Während seiner Amtstätigkeit in Terzall erhielt der Rabiner Jecheskel Paneth im Jahre 1816 eine Berufung in seinen Geburtsort Bielitz, die er aber nicht annahm. Diese Berufung ist von 18 Juden unterzeichnet - wahrscheinlich die (inoffizielle) jüdische Gemeinde von Bielitz.

1. Maitmann
2. Jehuda Loeb Rosenfeld
3. Samuel Pless
4. Benjamin Sew Malzen
5. Jecheskel Herberg
6. Abraham Chajm
7. Moses Biesenfeld
8. Simson Schäfer
9. Aron Berg
10. Moses Samuel
11. Sender Schaefer
12. Abraham Aberfeld
13. Naftali Zwi Pless
14. Abraham Lichtigstein
15. Selig Gudemann
16. Weissberger
17. Paneth
18. unleserlich

geschlossen war. Das änderte sich, als die österreichische Regierung zu Beginn des 18. Jahrhunderts, in Schlesien das dortige Judenwesen wowohl durch die Beschränkung der Zahl, als auch die Einengung ihrer wirtschaftlichen Tätigkeit regulierte. Es sollten ihnen nur der Hausiererhandel erlaubt, Pachtungen aber untersagt sein. Das Oberamt verbot 1716 die Verpachtung von Zollen und im Jahre 1724 die Verpachtung fast aller Nutzungen mit Ausnahme der Brandtweinhäuser an Juden. So blieb den Juden in Schlesien neben ihren Hausierhandel mit wenigen Ausnahmen (Petschierstecher, Goldschmiede) nur die Pacht des Brandtweinausschankes als erlaubter Beruf übrig. Für diese Berufsausübung und zugleich für ihren Aufenthalt hatten die schlesischen Juden seit dem Toleranzedikt Kaiser Karls VI vom 10.1.1713 Toleranzgelder an die Regierung zu zahlen. Die Regierung verpachtete die Einnahmen des Toleranzimposts an jüdische und christliche Pächter. Im Jahre 1733 waren Jakob Wiebmer und Johan Michael Egner "constituihrte administhatores" für Schlesien, die die Aufgabe hatten, von den Juden die Gebühren einzuziehen. (Unter den säumigen Toleranzsteuerzahlern war Isac Glatte der wohl aus Klattau in Böhmen stammte).

Im Jahre 1736 wurden wieder Zählungen der schlesischen Juden vorgenommen. Die Standesherrschaften hatten ein Verzeichnis aller jüdischen Heiraten einzureichen, zwischen 1726 - 1736. (Sie berichteten, dass keine Heiraten in Bielitz von Juden vorkamen). Ein Toleranzsteuerverzeichnis der schlesischen Juden um 1737 führt in der Herrschaft Bielitz vier Juden auf:

Josef Moses
Abraham Loebl (Kurzwald)
Isaac Glatta
Moses Hertzka.

Am 14. Juni 1738 erschien ein Erlass betreffs der Ausweisung der unpriviligierten Juden aus Schlesien. Die Vertreibung konnte aber nicht vollständig durchgeführt werden, weil die Kommerzkammer, auch ein Teil der Stände für bestimmte Kategorien unter den unpriviligierten Juden eintrat. Auch der 1747 beginnende Krieg mit Preussen verhinderte die weitere Durchführung des Ausweisungsbefehles. Im Jahre 1751 wurde ein Verzeichnis der im österreichischen gebliebenen Teiles Schlesien (Fürstentum Teschen,Bielitz, Jâgerndorf) aufgestellt. Dieses Verzeichnis führt drei priviligierte Judenfamilien die über viele Orte verstreut waren und Brandweinschänker waren. In den einzelnen Orten

ZUR FRÜHGESCHICHTE DER JUDEN VON BIELITZ
1677 - 1816

Nach den Akten der Breslauer staatlichen und städtischen Archive lässt sich die erste Ansiedlung der Juden in Bielitz in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts nachweisen, als es noch eine Standesherrschaft Bielitz gab, die zum Herzogtum Teschen gehörte.

Nach diesen Aufzeichnungen werden Juden zum ersten Male im Jahre 1677 in Bielitz erwähnt. Am 8.XII.1677 beschwerte sich die Breslauer Kaufmannschaft beim schlesischen Obermat über den Zoll zu Teschen und erwähnte dabei, dass sich nun auch in Bielitz wo man dem Zoll zu entgehen hoffte, "ein neuer Zolljude" niedergelassen habe, der dort den Zoll erhebe. Es handelt sich wohl um ein Mitglied oder um einen Angestellten der jüdischen Zollpächterfamilie Singer, die seit 1640 in Teschen wohnte. Jakob Singer und seine Familie bezw. Nachkommen waren die Pächter des Zolls, der im Herzogtum Teschen während des 30 jährigen Krieges am Jablunkapass eingerichtet worden war. Durch Teschen führte eine wichtige Handelsstrasse zwischen Breslau und Ungarn, die von den Breslauer Kaufleuten sehr benützt wurde. Da dieser Zoll angeblich sechsmal höher war als der Zoll, der auf der Strasse über Bielitz-Saybusch gefordert wurde, versuchten die Breslauer Kaufleute den Zoll über Bielitz zu umgehen. Die Teschner Zollpächter wussten dem einen Riegel vorzuschieben. Sie errichteten in Bielitz auch eine Zollstätte, die wohl von einem Mitglied der Familie verwaltet wurde. Dieser Zolljude dürfte der Begründer der Bielitzer jüdischen Gemeinde gewesen sein. Er blieb dort, denn ein Bericht vom Jahre 1700 weiss von ihm zu berichten. "Hier sei nur ein einziger Jude, habe die Mauth (den Zoll) und den Brandtwein in arrenda (Pacht) schon durch 30 Jahr, gebe weiter kein Schutzgeld".

Wie aus diesem Bericht ersichtlich, hatte dieser Jude dessen Name uns bisher nicht bekannt geworden ist, sowohl den Zoll, als auch den Brandtweinausschank, in der Herrschaft Bielitz gepachtet. Er zahlte damamls kein Schutzgeld an die Behörde, wahrsheinlich da er in Teschener Schutzbrief mit ein-

V O R W O R T

Bewusst unserer Verantwortung, widmen wir uns der schweren Aufgabe die Erinnerung an die jüdischen Gemeinden Bielitz - Biala zu verewigen.

Wir überreichen dieses Buch den früheren Mitgliedern dieser Gemeinden, welche durch ihr Wirken und Schaffen ein Zeitbild jüdischen Gemeinschaftslebens geprägt haben.

Die tatkräfte Hilfe einer kleinen Gruppe ermöglichte es einen längst gehegten Gedanken zu verwirklichen und das Buch herauszugeben.

Dem Herausgeber stand nur ein beschränktes schriftliches Quellenmaterial zu Verfügung und so war er vorwiegend auf Erinnerungen von Zeit- und Schicksalsgenossen angewiesen. Leider konnte auch dieses Informationsmaterial nicht voll ausgeschöpft werden, da im Laufe der Jahre eine Reihe von Persönlichkeiten, die im Mittelpunkte der Geschehenisse standen, verstorben sind. Wir danken allen Institutionen und Personen, die durch Rat und Tat, moralisch und finanziell, die Herausgabe des Buches gefördert haben.

INHALTSVERZEICHNISS

1. Zur Frühgeschichte der Juden von Bielitz
2. Über die Geschichte der Juden in Bielitz
3. Die Israelitische Kultusgemeinde in Bielitz 1865-1905
4. Aus der Jugendzeit des "Haschachar"
5. Die Geschichte der "Emunah"
6. Z.G.Y. "Chewrussa"
7. Makkabi Bielitz-Biala
8. Die Judischen Handwerker
9. Prof. Dr. M. Berkowicz
10. Jakob Glasner
11. Dr. Josef Traubner
12. Verewigungen.

BIELITZ-BIALA

(Bielsko-Biala)

Bruchschnitte aus vergangenen Zeiten

von

Elijahu Miron

ISRAEL - 1973